

**РЕЗЮМЕТА НА ПУБЛИКАЦИИТЕ,
ПРЕДСТАВЕНИ ЗА УЧАСТИЕ В КОНКУРС ЗА ПРОФЕСОР ПО 2.4. РЕЛИГИЯ И
ТЕОЛОГИЯ (ЛИТУРГИКА) ОТ ДОЦ. Д-Р ПРОТОЙЕРЕЙ ИВАН СТОЯНОВ
ИВАНОВ (КЮМУРДЖИЙСКИ)**

МОНОГРАФИЯ:

- 1. ЕВХАРИСТИЯТА – MYSTERIUM FIDEI – MYSTERIUM VITAE
(ЛИТУРГИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ТАЙНСТВОТО ЕВХАРИСТИЯ).
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2020, 608 стр.
ISBN: 978-954-07-4888-7, COBISS.BG-ID – 40405256, Рецензирано**

„Нашето учение е съгласно с Евхаристията и Евхаристията, на свой ред, потвърждава нашето учение”, Св. Иринеи Лионски (PG, 7, 1028). Тези думи на св. Иринеи са основен лайтмотив на представената монография. *Учение – вяра – Евхаристия* са взаимно допълващи се и изискуеми фактори както в живота на всеки християнин, така и в литургичната наука. Всеки един християнин, за да стигне до най-важния и спасителен момент – *Евхаристията*, която е центърът на християнския живот и на цялото богослужение, задължително трябва да премине през *учението*, да възприеме и изповяда *вярата* и да стане част от истинското Тяло Христово – Църквата. Това е основният принцип на всички разгледани изследователски аспекти в „Евхаристията – тайнство на вярата – тайнство на живота“.

В тази монография се обръща внимание на основни за литургичното богословие аспекти, разгледани през призмата на световните научни изследвания по въпросите на Евхаристията, тайнствата и обредите, в съответствие с българските изследвания в тази област и научно-изследователското наследство на учени и преподаватели, оставили своя принос в Литургичното богословие в България. Друг мотив за това изследване е отражението на вероизповедта на Църквата в литургичните текстове, молитви и последования – тяхната неразделна връзка и свидетелство за вярата в Светата Троица, в Иисус Христос, като Божии Син и Спасител, в Пресвета Богородица, ангелското войнство и света на светиите. Представеният текст е посветен на моите предци – учители и преподаватели, и като плод на моите изследвания и преподавателски опит в областта на Литургичното и Евхаристийно богословие от последните, повече от 20 години, съчетани и интерпретирани в духа на Църковната традиция, богословските принципи и предизвикателството на съвременната наука. Голяма част от разгледаните от мен аспекти, които се представят в текста на тази монография, са апробирани и консултирани в международно и национално научното пространство, както и по време на преподавателския процес със студентите по Литургия. Основните параметри на проучванията се формират на базата на систематичното и сравнителното изследване на литургико-богословските феномени, които формират облика на богослужението на Църквата въобще и на евхаристийния живот в частност. Това е следствие от факта, че всеки литургичен акт и религиозен феномен води до формирането на религиозни образи и действия в човека, определящи вярата му, което от своя страна е фундамент на литургичното творчество, а от друга – се изгражда отношение на възприемане и разбиране на най-важното литургично и конфесионално действие – Евхаристията, като основа и надежда за бъдещия живот на всеки християнин.

В това изследване се прави опит за изяснение на основните научни тези, хипотези и становища, термини, библейски текстове и литургични анализи, исторически факти и събития, личности и учения, които подпомагат по-ясното разбиране на литургичните

феномени, откриващи се в богослужението на Църквата. Историята, развитието, функцията и интерпретирането на различните обекти на изследването се отнасят до следните литургични феномени: Литургията; Евхаристията; Анафората (евхаристийния канон) с различните части (с акцент върху епиклезиса) и проблема за претворяването и освещаването; култа – богослужебните последования, символа, тайнството, жертвата, и други, които се разглеждат през призмата на авторските тези и хипотези – мои и на използваните от мен изследователи с акцент върху българските литургически изследвания, преплитащи идейните принципи на Литургическото и Евхаристийното богословие като фундамент на науката Литургика. Както е прието в науката едно изследване се базира на определена и точна методология. В изследванията в областта на Литургичното богословие в синхрон се използват основните методи на богословието, литургиката, археологията, химнологията и историята, като се правят допълнителни интердесциплинарни връзки с херменевтичната, библеистична и текстово-критична, музикологична и изкуствоведска методология. Съвременното Литургично богословие, което е неразделна част от църковната и академична традиция, е в процес на взаимовръзката между традиция, идентификация, интерпретация. Този процес, в по-конкретен смисъл, се открива и в изследванията, свързани с евхаристийното богословие – с установяването, съществуването и интерпретирането на Евхаристията като център на живота на Църквата, както и сакраменталното богословие – с установяването, съществуването и интерпретирането на тайнствата. Основната цел на изследването е да разкрие многото, появили се във времето, научни проблеми по отношение на традицията, идентификацията и интерпретацията на Евхаристията и нейното *nucleus eucharistica* – евхаристийно ядро – *epiclesis* – епиклезиса (ἐπίκλησις – призоваване на Светия Дух), сравнявайки българската литургична традиция със световната литургична традиция. Това се извършва благодарение на изследването на взаимодействието между традицията и интерпретацията на Литургията и на Евхаристията общо – в световен контекст, и по-конкретно в България, като се правят изяснения на основни проблеми на идентификацията на българската литургична традиция в контекста на историческото наследство и съвременното православно литургично и евхаристийно богословие. Направените тук интерпретации се отнасят не само до Евхаристията, но и до тайнствата – производни от нея, Литургията, молитвите и богослужението на Църквата. Обектът на изследването – Евхаристията като свидетелство на вярата и живота в истинския Бог. Тайнството Евхаристия е тайнството на вярата, което в този и в бъдещия век е тайнството на живота. Поради това цялото изследване е подчинено на вярата и изповедта на Христовата Църква в един ракурс между миналото, настоящето и бъдещето в светлината на вечността. Познаване на изворите: правилно изследване и интерпретация на изворите, разглеждане на преки изворови текстове, свързани общо със световната литургическа наука и по-конкретно българската литургична и евхаристийна практика; Изследване на преките и косвени извори, отнасящи се до балканската и по-специално българската богослужебна практика; Проучване на връзките между традиция, идентификация и интерпретация в процеса на формиране на обективен научен, академичен и духовно-пастирски характер на изследванията; Изясняване на конфликта – научни изследвания в областта на Литургиката и традицията на Църквата, и процеса на преодоляването му; Оформяне на изследователски хипотези; Оформяне на правилни научни изводи; Идентичност и оригиналност на литургичното интерпретиране; обективна адаптация на направените изследвания от наследството за по-доброто тяхно разбиране в настоящето.

Евхаристийното богословие като изповед на вярата на българските литургисти.

Основно място се отделя на учението за светата Евхаристия в България, което несъмнено е свързано с богослужебната, догматическата, църковно-каноническата и катехизическата традиция на Българската православна църква, която е приемник и

пазител на вярата на Светата Православна Църква, проникнала в изследванията и преподаването на едни от най-изявените български литургисти, които със своите скромни, но единствени за България изследвания върху Евхаристията, дадоха своя принос в развитието на богословската наука в национален и световен контекст. Това се доказва от следните изследвания в областта на Евхаристийното богословие: на Макариополски епископ д-р Николай Кожухаров; на протопрезвитер д-р Благой Чифлянов; на протоiereй Иван Гошев, на протопрезвитер д-р Радко Поптодоров; на архим. д-р Авксентий Делипапазов и други.

В монографията, за първи път в българското литургично богословие, се формулират и изясняват основните фактори за формирането на литургичните феномени, имплантирани в богослужението на Църквата. Теоретичният алгоритъм при изследванията в областта на евхаристийното богословие – *вярата и разумът* – са все методологични характеристики, които спомагат за по-ясното квалифициране на проблеми в областта на литургичните феномени, откриващи се в Евхаристията, за които ще стане въпрос в текста на изследването – *претворяване, освещаване, получаване на благодатни дарове, пребъждане в постоянната Петдесетница, осмия ден, Жертвата Христова и евхаристийната жертва, апокалиптичните прояви на тайнството, процесът на славословие и хвалебствие от страна на ангелите и човеците, евхаристийната вероизповед, евхаристийната пневматология* и т.н. В този смисъл възприемането на християнската вероизповед, нейното реално и същевременно мистично преживяване от страна на вярващия, оставя отпечатък в църковното творчество, като по този начин съучаства в ангелското славословие, отправено към Твореца на всичко видимо и невидимо. Тази създаваща *благо-слов* активност, се проявява с пълна сила в литургичните, песенни и химнографски и иконографски творби на Църквата на Изток и на Запад. Така, на *ангелското богословие* отговаря *човешкото славословие* в молитвата, която присъства в сърцето, ума и устата на вярващите. Тези процеси, които тук се наричат *литургични феномени*, се изясняват в контекста на православната вяра и учението на светите отци, както и в техни богословски и литургични трактати, свързани пряко, както с богослужебната традиция, така и с мистическото възприемане и тълкуване на богослужебните евхаристийни текстове.

Прави се подробен литургичен, богословски, систематичен, текстово-критичен и екзегетичен анализ на молитвените текстове (по стандарта на техните византийски и славянски редакции) от евхаристийните канони на Литургията на св. Василий Велики (*BAS*) и на Литургията на св. Йоан Златоуст (*CHR*).

Според свидетелствата на различните литургични кодекси, както и творенията на църковните отци – литургисти, истините за вярата са имплантирани в тяхното евхаристийно и сакраментално творчество и се предават на поколенията благодарение на вероизповедта и верността към *първообраза* – Христовото учение и дело, с надежда за постигане на съвършенството и спасение. Литургичният феномен на Евхаристията като *образ* на Христос се обвързва с идеята за жертвения характер на Евхаристията. Тази тема се среща още в предникейските литургични чинове, но е развита в по-късните такива и намира своето естествено продължение в учението на Църквата за претворяването на даровете. Произходът си води от александрийската или римската богослужебна традиция. За развитието ѝ способства разбирането на т.нар. *литургичен обмен*, т.е. замяна на земно за небесно. Най-ясно то е отразено в ходатайствената молитва – *intercessio* – на *BAS*, където се казва: „дай им вместо земни блага небесни, вместо временни – вечни, вместо тленни – нетленни...” (Свр. *Intercessio*, *BAS*. Служебник. Синодално издателство на БПЦ, София, 1957, с. 137).

Литургичното творчество – химнографско и музикално наследство, доказва, че средновековните автори на литургични трактати – творците на всички видове текстове и

молитви – преживявали култовото си преклонение като творческия процес, като мистичен акт на общение между човека и Бога и акцентирали както върху вярата, така и върху познанието, което трябвало да получат вярващите. По този начин те биха могли безпогрешно да интерпретират, а дори и да създадат собствени литургични форми. Авторите на богослужебните творения – различните форми на богослужението, са имали за цел да достигнат богоуподобяване (*обожѐние*), за което говорят източните отци.

В Източната църква Евхаристията отвеки е преживявана и схващана като *Божествена литургия* (λειτουργία), като общо дело (ἔργον, πρῶξις) в Христа на църковния народ Божи. С други думи, Евхаристията на Изток е била, а и днес е немислима без *евхаристийния синаксис-събрание*, извън Църквата като *общност* (κοινωνία), като Тяло Христово. Оттук следва, че на Изток Евхаристията не е схващана като едно от тайнствата в Църквата, а като Тайнство и разкриване на самата Църква, Тайнство на *събранието* (σύναξις, σύνωδος, *събор*), Тайнство на *общението* или *общността* (κοινωνία) и Тайнство на *единството* на Христос с Неговата Църква, с вярващите, като членове на Неговото *Бого-Човешко* Тяло. Всъщност, именно заради това литургийно-евхаристийният живот винаги е бил главното в Източната църква, защото в него най-добре се изразяват вселенска, съборна (икученична-католична) природа и католическото самосъзнание на Църквата. Благодарение на Евхаристията, която на Изток е била и е останала център на църковния живот и извор на богословие, източното богословие за единството на Църквата и историята на това единство са в пълно съгласие. Фактът, събитието, преживяването на евхаристийния (литургийния) живот на Църквата винаги предхождат и служат като извор на богословието за Църквата и нейната Евхаристия – Литургията. В първите векове отците на Църквата са използвали думата *тайнство* в библейското ѝ значение, но също така като една смислена еволюция на мисълта. Те използвали термина *мистическо богословие* – μυστικὴ θεολογία, за да придадат не само един невероятен, но и основен смисъл. Основните свидетелства, отнасящи се до църковната мистика и тайнството, светите отци и църковните писатели представят в своите богословски трактати и поучения. Такива са например литургичните трактати на св. Игнатий Богоносец, св. Юстин Философ и Мъченик, Тертулиан, Климент Александрийски, св. Григорий Назиански, св. Кирил Александрийски, св. Кирил Йерусалимски, св. Максим Изповедник, Псевдо-Дионисий Ареопагит, св. Василий Велики, св. Йоан Златоуст, св. Григорий Палама, св. Симеон Нови Богослов, св. Николай Кавасила, св. Симеон Солунски. В светлината на *Lex orandi, Lex credendi, Lex vivendi* – *закона на молитвата, закона на вярата, закона на живота* – едни от най-великите литургисти св. Василий Велики и св. Йоан Златоуст са катехизирали верните християни по време на извършването на Евхаристията и тайнствата. Защото в евхаристийната молитва са включени всички основни догматически определения, отнасящи се до вярата на Църквата, живота и делото на Исус Христос, и цялата Божия икономия за спасението на човечеството, които се преподават и в изповедта на вярата. Още във времето, когато Символът на вярата не е бил завършен и в Църквата се е водела борба с възникналите ереси, вярата се е утвърждавала и изповядвала чрез молитвата и по време на молитвата, а посредством тази вяра и изповед християните са намирали смисъл на живота си. Основно и важно място в този труд се отделя на Евхаристията и евхаристийната молитва епископсис, и свързаният с това литургиен феномен на *претворяването*, в контекста на световните и български изследвания в тази област. Претворяването е общение с Троицния Бог и пребъждане в Божието Царство. При тайнството Кръщение ние се претворяваме в нова твар, умираме за греховете и възкръсваме за живот в Христа в името на Светата Троица. По време на тайнството Миропомазване ние се запечатваме с благодатните дарове на Светия Дух и се претворяваме в съсед на Бога, в Когото няма петно и нечистота. Апостолът наставлява: „всеки от вас да умее да запазва своя съсед в светост и чест, а не в похотна страст, както и езичниците, незнаещи Бога” (1 Сол. 4: 4-5).

По време на тайнството Евхаристия принесените дарове – хляб и вино се претворяват чрез силата и действието на Светия Дух в сакраменталното Тяло и Кръв Христови, а ние се претворяваме в част от това Тяло, т.е. Църквата (Евхаристиен канон – *CHR, BAS*. Срв. СЛУ Бг 1957, с. 89-96, 129-140). Чрез участието ни в Евхаристията ние се утвърждаваме като нейни членове. По време на тайнството Свещенство достойните мъже, избрани от църковната община, се претворяват в нови служители на Бога, и придобиват благодатта и силата да принасят от името на народа пред Божия престол (срв. Ръкоположение, Чиновникъ архіерейскаго священнослужения, книга А. Издание Московской Патриархии, Москва, 1982). Чрез тайнството Брак свободно пристъпилите, според законите на любовта, мъж и жена се претворяват в едно цяло пред Църквата и Бога (Брак, Требник. София, стр. 95-137. Срв. Μικρὸν εὐχολόγιον..., σ. 114-162). В тайнството Изповед ние се претворяваме чрез покаянието и от грешни и паднали човеци се въздигаме с нови духовни сили, за да продължим по пътя на нашето спасение (Изповед, Требник. София, стр. 74-85. Срв. Μικρὸν εὐχολόγιον..., σ. 162-172). По време на тайнството Елеосвещение ние се претворяваме от болни – духовно и телесно слаби, отдалечили се от Бога, в здрави личности духовно и телесно обновени и изцелени в името на Иисус Христос (Елеосвещение, Требник. София, стр. 145-223. Срв. Μικρὸν εὐχολόγιον..., σ. 172-219).

За християнина животът в Църквата е възможен единствено и само чрез участие в тайнствата, и логично без тайнства не би могла да съществува Църквата. Църквата се реализира реално и мистично в Евхаристията, а от Евхаристията, в която е животът на Тялото Христово, се раждат всички останали тайнства. Независимо от различните теории и интерпретации за произхода им, Евхаристията е в Църквата и следователно – тя е в тайнствата. Който не участва в Тайнствената Господня трапеза, той онтологически не е свързан с Христос и с Неговата Църква; той е като отсечена лозова пръчка, която не дава плод; тя изсъхва и се хвърля в огъня (Иоан. 15:1-2). Затова и в древност онези християни, които по неуважителни причини не се причастявали редовно и неоправдано са отсъствали от богослужение и участие в събранието на Евхаристията, са бивали изключвани от Църквата. В и чрез Евхаристията се осъществява също и единството на Църквата в множествеността на нейните членове. Това сакраментално единство се постига в началото като единство на вярата (Ефес. 4: 5) чрез еднаквото изповядване на вярата в Символа, който се чете по време на Литургията, а след това и мистически, чрез евхаристийното претворяване и причастие. Свети апостол Павел ясно е изразил това с думите: „Един хляб, едно тяло сме ние многото, понеже всички се причастяваме от един хляб” (1 Кор. 10:17). Процесът на възприемане и разбиране на Литургията и тайнството е истински процес на разбиране и връзка между познавания – Бога и познаващия – човека. Както се отбелязва в текста на това изследване – в този процес на разбиране на тайнството и свързаните с това богословски проблеми ще ни помогне разбирането на връзката – *anamnesis* (ἀνάμνησις – влизам в спомена, участвам в спомена) и *epiclesis* (ἐπίκλησις, от ἐπικαλέω – викам, призовавам нещо, т.е. участвам в процеса на призоваване) в литургическата и молитвената практика на Църквата. Образно казано това е процес на взаимодействие между хронологичните свидетелства, натрупани с времето – χρόνος (физическо измерение на времето – минало, настояще и бъдеще), като физически феномен и мистичната връзка с Божията благодат, дадена на човечеството с цел излизане от формалното преживяване на вярата и съчетаване с Христос във времето на спасението – καιρός (в богословието това е термин, който се свързва с Божието време или времето на спасението), като основание за наследство в Царството Божие и бъдещия век.

Става въпрос за преплитане на *анамнетичен* и *епиклетичен* момент – един изключително сложен процес, който е основен и в култовия процес на реализиране на тайнството Евхаристия и тайнството Изповед, когато вярващият прави анамнетично

споенаване – *възпомване* на своите грехове пред Църквата, а Тя в лицето на извършващия тайнството свещенослужител – *епиклетично* – благодатно по заповедта на Исус Христос – опрощава греховете на каещия се вярващ християнин и го причислява в лика на светиите, – Тялото Христово, цялата земна и небесна Църква.

Ясно свидетелство за закодираност на литургичния текст в процеса на изясняване на феномена на вярата, в контекста на юдеохристиянската традиция, са ранновизантийските литургични евхаристийни молитви и изповедната практика на Църквата. Възприемането на християнската вероизповед, нейното реално и същевременно мистично преживяване от страна на вярващия оставя отпечатък в църковното творчество, като по този начин *съучаства* в *ангелското славословие*, отправено към Твореца на небето и на земята. За това свидетелства и практиката на древната Църква, според която *символите*, т.е. изповеданията на вярата твърде рано били включени в Литургията, както е и днес в източните и западните литургии – от I до IV век те вече са оформени.

В монографията се предлага и подробен литургичен, богословски, систематичен, текстово-критичен и екзегетичен анализ на молитвените текстове (по стандарта на техните византийски и славянски редакции) от евхаристийните канони на Литургията на св. Василий Велики и на Литургията на св. Йоан Златоуст.

Основните параметри на изследването разглеждат важни за литургичната наука въпроси, отнасящи се предимно към тайнството Евхаристия и всички свързани с нея богослужебни особености и характеристики, представени тук според съдържанието в монографията:

Свидетелства за Евхаристията в българската православната литургична традиция: Литургичната църковност; Евхаристийното богословие като изповед на вярата на българските литургисти, Конфесионални и интерконфесионални характеристики.

Глава първа: Характеристики в изследването на Евхаристията – методологични, символични, литургични, партистични, догматически, тълкувателни: Фактори на формирането на литургичните феномени; Православното богослужение – молитва, вяра и живот; Литургично и тайнствено – богослужебно и мистично; Божията благодат и светоотеческото богословие – основа на литургичното богословие; Претворяването – общение с Троицния Бог и пребъждане в Божието Царство; Между ἀνάμνησις и ἐπίκλησις като литургични феномени за реализиране на Евхаристийното тайнство; Съборността в евхаристийната икумена – идеи, възгледи и учения. Глава втора: Светата Литургия – история, развитие, части и особености: От Епифания до Литургия; Литургично многообразие – вероизповедна идентификация. Източни литургични семейства (обща характеристика); Общо за източните видове литургични семейства; Антиохийско литургично семейство; Александрийско литургично семейство; Йерусалимско литургично семейство; Литургията на Църквата; Части на Литургията; Литургия на словото – изповядване на Евангелието; Литургия на предложението – изповядване на небесната и земна Църква; Проскомидийният чин; Великият вход; От Берака към Евхаристия; Юдейска и раннохристиянската литургична практика; Някои паралели между синагогална богослужебна практика и връзката с денонощния богослужебен кръг (кратък анализ); Предначинателни синагогални псалми и молитви; Външни признаци на молитва в синагогата; Някои паралели между юдейската пасха и Тайната вечеря; Тайната вечеря като Епифания на Светата Троица; Антиципация на времето – *καίρός* изпреварва *χρόνος*. Някои хопотези против; Някои паралели между юдейската берака и раннохристиянските анафори; Литургия на верните – изповядване на Тялото Христово – Църквата; Древните византийски анафори *BAS* и *CHR* – литургични особености и характеристики – паралели и различия; Византийската *BAS*; Редакции, преводи и издания на *BAS*; Византийската *CHR*; Автентичност на литургията *CHR*; Особенности в

състава на Анафората на BAS и на CHR; Особености на молитвите на CHR в сравнение с BAS. Глава трета: Учението на църквата за светата евхаристия – основно изследване на литургийните и евхаристийни феномени: Освещаващата и претворяваща сила в Евхаристията; В подготовката за освещаване и претворяване; Евхаристийна вероизповед; Спасителен диалог между Бога и хората; Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ – да благодарим – да изповядаме Господ; Благодарение преди възкресението – изповед преди жертвата; В евхаристийно ядро – ἐπίκλησις – nucleus eucharistica; Евхаристийна пневматология и тайноизвършители текстове; Глаголите за освещаване и претворяване: покажи и направи; Призив за претворяване в BAS; Призив за претворяване в APSyr; Призив за претворяване в CHR; Тълкуване на традицията – „Teologia prima”; Епиклетичните елементи и проблеми на призователната молитва – пресъществуване или претворяване; Теоцентричност на евхаристийния текст и православната вероизповед във византийските литургии BAS и CHR; Свидетелства за Истината според учението на Църквата и богослужебните текстове и молитви; Връзка на Византийските анафори на BAS и CHR с тайнството Изповед. Глава четвърта: Евхаристийна ангелология: От Христовата жертва към благодарение, славословие и вечен живот; Вероизповед и освещаване в и чрез Ангелската песен; „Ангели поют на небеси...“. Приложението представя голяма част от древните евхаристийни молитви, техния произход, същност, паралели с други литургични текстове и появата им в богослужебната практика на Църквата.

Надявам се това мое изследване „Евхаристията – *mysterium fidei* – *mysterium vitae*” да подпомогне осъзнаването на Тайнството на тайнствата – Евхаристията като *mysterium fidei* – тайнство на вярата и *mysterium vitae* – тайнство на живота.

**THE EUCHARIST – MYSTERIUM FIDEI – MYSTERIUM VITAE
(LITURGICAL STUDY OF THE SACRAMENT OF THE EUCHARIST)
University Publishing House „St. Kliment Ohridski“, Sofia, 2020, 608 pages.
ISBN: 978-954-07-4888-7, COBISS.BG-ID – 40405256, Reviewed**

„Our teaching agrees with the Eucharist and the Eucharist, in turn, confirms our teaching”, St. Irenaeus of Lyons (PG, 7, 1028). These words of St. Irenaeus are the main leitmotif of the presented monograph. *Doctrine – Faith – Eucharist* are mutually complementary and required factors both in the life of every Christian and in liturgical science. Every single Christian, in order to reach the most important and saving moment – the Eucharist, which is the center of the Christian life and the entire divine service, must necessarily go through the teachings, accept and profess the faith and become part of the true Body of Christ – the Church. This is the basic principle of all research aspects considered in „The Eucharist – Sacrament of Faith – Sacrament of Life“.

In this monograph, attention is paid to basic aspects of liturgical theology, examined through the prism of world scientific research on the issues of the Eucharist, sacraments and rites, in accordance with Bulgarian research in this area and the research heritage of scientists and teachers who have left their contribution in Liturgical theology in Bulgaria. Another motive for this research is the reflection of the Church’s creed in the liturgical texts, prayers and successions – their inseparable connection and testimony to the faith in the Holy Trinity, in Jesus Christ as God’s Son and Savior, in the Blessed Mother of God, the host of angels and the world of saints. The presented text is dedicated to my ancestors – teachers and professors, and as a result of my research and teaching experience in the field of Liturgical and Eucharistic theology of the last, more than 20 years, combined and interpreted in the spirit of Church tradition, theological principles and the challenge of modern science. A large part of the aspects considered by me, which are presented in the text of this monograph, have been approved and

consulted in the international and national scientific space, as well as during the teaching process with students of Liturgy. The main parameters of the studies are formed on the basis of the systematic and comparative study of the liturgical-theological phenomena that shape the appearance of the Church's worship in general and of the Eucharistic life in particular. This is a consequence of the fact that every liturgical act and religious phenomenon leads to the formation of religious images and actions in a person, defining his faith, which, on the one hand, is the foundation of liturgical creativity, and on the other – builds an attitude of perception and understanding of the most important liturgical and confessional act – the Eucharist, as the foundation and hope for the future life of every Christian.

The monograph provides a detailed liturgical, theological, systematic, text-critical and exegetical analysis of the prayer texts (according to the standard of their Byzantine and Slavic editions) from the Eucharistic canons of the Liturgy of St. Basil the Great and the Liturgy of St. John Chrysostom.

In this study, an attempt is made to clarify the main scientific theses, hypotheses and opinions, terms, biblical texts and liturgical analyses, historical facts and events, persons and teachings that support a clearer understanding of the liturgical phenomena found in the worship of the Church. The history, development, function and interpretation of the various objects of the study relate to the following liturgical phenomena: Liturgy; the Eucharist; The Anaphora (Eucharistic Canon) with the various parts (with an emphasis on epiclesis) and the problem of conversion and sanctification; the cult – liturgical sequences, the symbol, the sacrament, the sacrifice, and others, which are considered through the prism of the author's theses and hypotheses – mine and those of the researchers I used, with an emphasis on Bulgarian liturgical studies, intertwining the ideological principles of Liturgical and Eucharistic theology as the foundation of science Liturgy. As is accepted in science, a study is based on a certain and precise methodology. Research in the field of Liturgical Theology uses the main methods of theology, liturgy, archaeology, hymnology and history in sync, making additional interdisciplinary connections with hermeneutical, biblical and text-critical, musicological and art studies methodology. Contemporary Liturgical Theology, which is an integral part of the ecclesiastical and academic tradition, is in the process of interrelationship between tradition, identification, interpretation. This process, in a more concrete sense, is also found in studies related to eucharistic theology – with the establishment, existence and interpretation of the Eucharist as the center of the life of the Church, as well as sacramental theology – with the establishment, existence and interpretation of the sacraments. The main goal of the study is to reveal the many scientific problems that have appeared over time regarding the tradition, identification and interpretation of the Eucharist and its nucleus eucharistica – epiclesis – epiclesis (ἐπίκλησις – invocation of the Holy Spirit), comparing the Bulgarian liturgical tradition with the world liturgical tradition. This is done thanks to the study of the interaction between the tradition and the interpretation of the Liturgy and the Eucharist in general – in a world context, and more specifically in Bulgaria, by clarifying the main problems of the identification of the Bulgarian liturgical tradition in the context of the historical heritage and the contemporary Orthodox Liturgical and Eucharistic Theology. The interpretations made here refer not only to the Eucharist, but also to the sacraments – derived from it, the Liturgy, the prayers and the worship of the Church. The object of the study – the Eucharist as a testimony of faith and life in the true God. The sacrament of the Eucharist is the sacrament of faith, which in this age and in the age to come is the sacrament of life. Therefore, the whole study is subordinated to the faith and confession of the Church of Christ in a perspective between the past, the present and the future in the light of eternity. Knowledge of the sources: proper research and interpretation of the sources, examination of direct source texts related to world liturgical science in general and, more specifically, Bulgarian liturgical and Eucharistic practice; Research of the direct and indirect sources relating to the Balkan and especially the Bulgarian liturgical practice; Study of

the connections between tradition, identification and interpretation in the process of forming an objective scientific, academic and spiritual-pastoral nature of research; Clarification of the conflict – scientific research in the field of Liturgy and the tradition of the Church, and the process of overcoming it; Formulation of research hypotheses; Forming correct scientific conclusions; Identity and originality of liturgical interpretation; objective adaptation of the research done by the heritage for their better understanding in the present. Eucharistic theology as confession of faith of the Bulgarian liturgists. A major place is given to the doctrine of the Holy Eucharist in Bulgaria, which is undoubtedly related to the liturgical, dogmatic, church-canonical and catechetical tradition of the Bulgarian Orthodox Church, which is the receiver and guardian of the faith of the Holy Orthodox Church, permeated in the research and teaching of one of the most prominent Bulgarian liturgists, who with their modest, but unique for Bulgaria, studies on the Eucharist, contributed to the development of theological science in a national and global context. This is proven by the following studies in the field of Eucharistic theology: of Bishop Dr. Nikolay Kozuharov of Makariopol; of Protopresbyter Dr. Blagoi Chiflyanov; of Archpriest Ivan Goshev, of Protopresbyter Dr. Radko Poptodorov; of Archim. Dr. Avksentiy Delipapazov and others.

In the monograph, for the first time in Bulgarian liturgical theology, the main factors for the formation of the liturgical phenomena implanted in the worship of the Church are formulated and clarified. The theoretical algorithm in research in the field of eucharistic theology – faith and reason – are still methodological characteristics that help to more clearly qualify problems in the field of liturgical phenomena found in the Eucharist, which will be discussed in the text of the study – conversion, sanctification, receiving grace gifts, staying in the constant Pentecost, the eighth day, the Sacrifice of Christ and the eucharistic sacrifice, the apocalyptic manifestations of the sacrament, the process of glorification and praise by angels and men, the eucharistic confession, eucharistic pneumatology, etc. In this sense, the perception of the Christian creed, its real and at the same time mystical experience on the part of the believer, leaves an imprint on the church's creation, thereby participating in the angelic eulogy addressed to the Creator of all visible and invisible. This activity creating „good words“ is manifested in full force in the liturgical, song and hymnographic and iconographic works of the Church in the East and in the West. Thus, the angelic theology is answered by the human glorification in prayer, which is present in the heart, mind and mouth of believers. These processes, which are here called liturgical phenomena, are clarified in the context of the Orthodox faith and the teaching of the holy fathers, as well as in their theological and liturgical treatises, which are directly related both to the liturgical tradition and to the mystical perception and interpretation of the liturgical eucharistic texts. According to the testimony of the various liturgical codes, as well as the creations of the church fathers – liturgists, the truths of faith are implanted in their eucharistic and sacramental creativity and are transmitted to generations thanks to the confession of faith and fidelity to the prototype – Christ's teaching and work, with the hope of achieving perfection and salvation. The liturgical phenomenon of the Eucharist as an „image“ of Christ is linked to the idea of the sacrificial nature of the Eucharist. This theme is found even in the pre-Nicene liturgical orders, but it was developed in the later ones and finds its natural continuation in the teaching of the Church on the conversion of gifts. It has its origins in the Alexandrian or Roman liturgical tradition. Its development is facilitated by the understanding of the so-called „liturgical exchange“, i.e. exchanging the earthly for the heavenly. It is most clearly reflected in the intercessio prayer – intercessio – of the BAS, where it is said: „give them instead of earthly goods heavenly, instead of temporary goods eternal, instead of perishable goods imperishable...“ (Cf. Intercessio, BAS. Clerk. Synodal BOC publishing house, Sofia, 1957, p. 137).

Liturgical creativity – a hymnographic and musical heritage, proves that the medieval authors of liturgical treatises – the creators of all kinds of texts and prayers – experienced their

cult worship as the creative process, as a mystical act of communion between man and God and emphasized both faith and upon the knowledge which the believers were to receive. In this way, they could unerringly interpret and even create their own liturgical forms. The authors of the liturgical creations – the various forms of worship – had as their goal the attainment of godlikeness (deification), which the Eastern Fathers speak of. In the Eastern Church, the Eucharist has always been experienced and understood as a Divine liturgy (λείτουργία), as a common work (ἔργον, πράξις) in Christ of the church people of God. In other words, the Eucharist in the East was, and still is, unthinkable without the Eucharistic synaxis-assembly, outside the Church as a community (κοινωνία), as the Body of Christ. Hence it follows that in the East the Eucharist is not understood as one of the sacraments in the Church, but as a Sacrament and revelation of the Church itself, a Sacrament of the assembly (σύναξις, σύνοδος, council), a Sacrament of communion or community (κοινωνία) and a Sacrament of the unity of Christ with His Church, with believers, as members of His God-Human Body. In fact, precisely because of this, the liturgical-eucharistic life has always been the main thing in the Eastern Church, because in it the ecumenical, collegial (ecumenical-Catholic) nature and the Catholic self-awareness of the Church are best expressed. Thanks to the Eucharist, which in the East was and remains the center of church life and the source of theology, the Eastern theology of the unity of the Church and the history of this unity are in complete agreement. The fact, the event, the experience of the Eucharistic (liturgical) life of the Church always precedes and serves as a source of theology for the Church and its Eucharist – the Liturgy. In the early centuries the Church Fathers used the word sacrament in its biblical sense, but also as a meaningful evolution of thought. They used the term mystical theology – μυστική θεολογία to give not only an incredible but also a fundamental meaning. The main testimonies concerning the ecclesiastical mysticism and the sacrament are presented by the holy fathers and ecclesiastical writers in their theological treatises and teachings. Such are, for example, the liturgical treatises of St. Ignatius the God-Bearer, St. Justin the Philosopher and Martyr, Tertullian, Clement of Alexandria, St. Gregory of Nazianzus, St. Cyril of Alexandria, St. Cyril of Jerusalem, St. Maxim the Confessor, Pseudo-Dionysius the Areopagite, St. Basil the Great, St. John Chrysostom, St. Gregory Palamas, St. Simeon the New Theologian, St. Nicholas Kavasila, St. Simeon of Thessalonica.

In the light of *Lex orandi, Lex credendi, Lex vivendi* – the law of prayer, the law of faith, the law of life – one of the greatest liturgists St. Basil the Great and St. John Chrysostom have catechized the faithful Christians during the performance of the Eucharist and the sacraments. Because the Eucharistic prayer includes all the basic dogmatic definitions relating to the faith of the Church, the life and work of Jesus Christ, and the entire economy of God for the salvation of mankind, which are also taught in the confession of faith. Even in the time when the Creed was not completed and the Church was fighting against the heresies that had arisen, the faith was affirmed and confessed through prayer and during prayer, and through this faith and confession Christians found the meaning of their lives.

A major and important place in this work is devoted to the Eucharist and the Eucharistic prayer epiclesis, and the related liturgical phenomenon of conversion, in the context of world and Bulgarian studies in this area. Conversion is communion with the Triune God and abiding in the Kingdom of God. In the sacrament of Baptism, we are transformed into a new creature, die to sins and rise to life in Christ in the name of the Holy Trinity. During the sacrament of Anointing, we are sealed with the gracious gifts of the Holy Spirit and become a vessel of God, in whom there is no spot or impurity. The apostle instructs: „each one of you should know how to keep his vessel in holiness and honor, and not in lustful passion, just as the Gentiles, who do not know God“ (1 Thess. 4: 4-5). During the sacrament of the Eucharist, the offered gifts – bread and wine are transformed through the power and action of the Holy Spirit into the sacramental Body and Blood of Christ, and we become a part of this Body, i.e. The Church. Through our participation in the Eucharist, we affirm ourselves as its members. During the

Sacrament of Priesthood, the worthy men chosen by the church community are transformed into new servants of God, and acquire the grace and power to offer in the name of the people before the throne of God. Through the sacrament of Marriage, those who have entered freely, according to the laws of love, man and woman become one whole before the Church and God. In the sacrament of Confession we are transformed through repentance and from sinful and fallen people we rise with new spiritual powers to continue on the path of our salvation. During the sacrament of Eleosveschenie, we are transformed from sick – spiritually and physically weak, distant from God, into healthy persons spiritually and physically renewed and healed in the name of Jesus Christ. For a Christian, life in the Church is possible only and only through participation in the sacraments, and logically, without sacraments, the Church could not exist. The Church is real and mystically realized in the Eucharist, and from the Eucharist, in which is the life of the Body of Christ, all other sacraments are born. Regardless of the different theories and interpretations about their origin, the Eucharist is in the Church and, therefore, it is in the sacraments. Whoever does not participate in the Lord's Mysterious Table, he is ontologically not connected to Christ and His Church; he is like a broken vine that bears no fruit; it dries up and is thrown into the fire (John 15:1-2). Therefore, even in ancient times, those Christians who, for disrespectful reasons, did not receive communion regularly and were unjustifiably absent from worship and participation in the Eucharistic assembly, were excluded from the Church. In and through the Eucharist, the unity of the Church is also realized in the plurality of its members. This sacramental unity is achieved at the beginning as a unity of faith (Eph. 4:5) through the same confession of faith in the Symbol, which is read during the Liturgy, and then mystically, through the Eucharistic transformation and communion. St. Apostle Paul clearly expressed this with the words: „We many are one bread, one body, because we all partake of one bread“ (1 Cor. 10:17). The process of perceiving and understanding the Liturgy and the sacrament is a real process of understanding and connection between the knower – God and the knower – man. As noted in the text of this study, in this process of understanding the sacrament and related theological problems, it will help us to understand the relationship – anamnesis (ἀνάμνησις – I enter into the memory, participate in the memory) and epiclesis (ἐπίκλησις, from ἐπικαλέω – I call, I call something, i.e. I participate in the process of calling) in the liturgical and prayer practice of the Church. Figuratively speaking, it is a process of interaction between the chronological evidence accumulated over time – χρόνος (physical dimension of time – past, present and future) as a physical phenomenon and the mystical connection with God's grace given to humanity in order to get out of the formal experience of faith and matching with Christ in the time of salvation – καιρός (in theology this is a term associated with God's time or the time of salvation), as a basis for inheritance in the Kingdom of God and the age to come. It is a matter of interweaving an anamnestic and epicletic moment – an extremely complex process that is also fundamental in the cult process of realizing the sacrament of the Eucharist and the sacrament of Confession, when the believer makes an anamnestic recollection – a recollection of his sins before the Church, and She in the face of the performer the priest's sacrament – epicletic – gracious according to the command of Jesus Christ – forgives the sins of the repentant believing Christian and counts him in the face of the saints, – the Body of Christ, the whole earthly and heavenly Church.

A clear testimony of the codification of the liturgical text in the process of clarifying the phenomenon of faith, in the context of the Judeo-Christian tradition, are the early Byzantine liturgical eucharistic prayers and the confessional practice of the Church. The perception of the Christian creed, its real and at the same time mystical experience on the part of the believer leaves an imprint on the church's creativity, thereby participating in the angelic eulogy addressed to the Creator of heaven and earth. This is evidenced by the practice of the ancient Church, according to which the symbols, i.e. Confessions of faith were included in the Liturgy

too early, as it is today in the Eastern and Western liturgies – from the 1st to the 4th century they were already formed.

The main parameters of the study examine important issues for liturgical science, primarily relating to the mystery of the Eucharist and all the liturgical features and characteristics related to it (presented here according to the content of the monograph): Testimonies for the Eucharist in the Bulgarian Orthodox liturgical tradition: Liturgical ecclesiasticism; Eucharistic theology as confession of faith of the Bulgarian liturgists, Confessional and interconfessional characteristics. Chapter one: Characteristics in the study of the Eucharist – methodological, symbolic, liturgical, partisan, dogmatic, interpretive: Factors of the formation of liturgical phenomena; Orthodox worship – prayer, faith and life; Liturgical and sacramental – liturgical and mystical; God’s grace and patristic theology – basis of liturgical theology; Conversion – communion with the Triune God and staying in God’s Kingdom; Between ἀνάμνησις and ἐπίκλησις as liturgical phenomena for the realization of the Eucharistic sacrament; Congregation in the eucharistic ecumenism – ideas, views and teachings. Chapter two: The Holy Liturgy – history, development, parts and features: From the Epiphany to the Liturgy; Liturgical diversity – confessional identification. Eastern liturgical families (general characteristics); Common to Eastern types of liturgical families; Antiochian liturgical family; Alexandrian liturgical family; Jerusalem liturgical family; The Liturgy of the Church; Parts of the Liturgy; Liturgy of the word – confession of the Gospel; Liturgy of the Offertory – confession of the heavenly and earthly Church; The Proskomidian Order; The Grand Entrance; From Beraka to the Eucharist; Jewish and early Christian liturgical practice; Some parallels between synagogue liturgical practice and the connection with the 24-hour liturgical circle (brief analysis); Preliminary Synagogue Psalms and Prayers; External signs of prayer in the synagogue; Some parallels between the Passover and the Last Supper; The Last Supper as the Epiphany of the Holy Trinity; Anticipation of time – καιρός precedes χρόνος. Some hypotheses against; Some parallels between the Jewish beracha and early Christian anaphora; Liturgy of the faithful – confession of the Body of Christ – the Church; The ancient Byzantine anaphoras BAS and CHR – liturgical features and characteristics – parallels and differences; The Byzantine BAS; BAS editions, translations and editions; The Byzantine CHR; Authenticity of the CHR Liturgy; Peculiarities in the composition of the Anaphora of BAS and CHR; Peculiarities of CHR prayers compared to BAS. Chapter Three: The teaching of the Church on the Holy Eucharist – a basic study of liturgical and Eucharistic phenomena: The sanctifying and transforming power in the Eucharist; In preparation for sanctification and conversion; Eucharistic Creed; Salvation dialogue between God and men; Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ – to give thanks – to confess the Lord; Thanksgiving before the resurrection – confession before the sacrifice; In a eucharistic nucleus – ἐπίκλησις – nucleus eucharitica; Eucharistic pneumatology and sacramental texts; The verbs of consecration and conversion: show and make; Call for conversion to BAS; Call for conversion to APSyr; Call for conversion to CHR; Interpretation of tradition – „Teologia prima“; The epicletic elements and problems of supplicatory prayer – re-existence or transformation; Theocentricity of the Eucharistic text and the Orthodox creed in the Byzantine BAS and CHR liturgies; Testimonies to the Truth according to the teachings of the Church and liturgical texts and prayers; Relation of the Byzantine anaphoras of BAS and CHR to the Sacrament of Confession. Chapter Four: Eucharistic Angelology: From Christ’s Sacrifice to Thanksgiving, Praise and Eternal Life; Confession and sanctification in and through the Angelic Song; „Angels sing in heaven...“. The appendix presents a large part of the ancient Eucharistic prayers, their origin, essence, parallels with other liturgical texts and their appearance in the liturgical practice of the Church.

I hope this study of mine „Eucharist – mysterium fidei – mysterium vitae“ will help the awareness of the Sacrament of Sacraments – the Eucharist as mysterium fidei – sacrament of faith and mysterium vitae – sacrament of life.

СТАТИИ:

1. **Ut unum sint: Интерконфесионални измерения на литургичния, духовен и мистичен живот на християните. *Хармония в различията*, том: 9. 12, 2022, с. 127-143, ISSN (print): 2367-7899, COBISS.BG-ID – 1270513636**

Истинската вяра, която се изповядва в Евхаристията, е строго дефинирана от Единия Истински Бог и Господ Иисус Христос с думите: „истина, истина ви казвам: ако не ядете плътта на Сина Човечески и не пиете кръвта Му, не ще имате в себе си живот. Който яде Моята плът и пие Моята кръв, има живот вечен, и Аз ще го възкреса в последния ден” (Иоан. 6: 53-54). Преоткриването на истината за светата Евхаристия изисква както познаване на конфесионалните особености на другите, така и възприемането, учението и тълкуването на Евхаристията на едно ново ниво, с нова методология, терминология и език, без унищожаване и моделиране на евангелските истини, учението на Църквата, творенията на отците и свидетелствата на изворите, а тяхното по-лесно и достъпно представяне на обикновения вярващ християнин (срв. Иванов (Кюмурджийски): 2020: 35-46). Независимо от натрупаните конфесионални различия и нанесените щети върху богослужението на Църквата в периода на късното Средновековие, този процес изисква познаване и пропагандиране на истината за Евхаристията, като „сърце на Църквата”, без което този сакраментален организъм не може да съществува. „Църквата Христова като мистично тяло на Господа има своя благодатно-мистичен живот. Църквата по своя характер е евхаристийна, но и Евхаристията е еклисиологична, което означава, че истинска Евхаристия може да има само в Църквата” (*Макариополски еп. Николай Кожухаров: 1972-1973, 4*).

Преоткриването на истината за св. Евхаристия изисква както познаването на конфесионалните характеристики на другите, така и възприемането, преподаването и тълкуването на Евхаристията на ново ниво, с нова методология, терминология и език, без да се разрушават и моделират евангелските истини. , църковното учение, творенията на отците и свидетелствата на изворите, както и тяхното по-лесно и достъпно представяне на обикновения вярващ християнин. Независимо от натрупаните конфесионални различия и щетите, нанесени на богослужението на Църквата в периода на късното Средновековие, този процес изисква познаване и пропагандиране на истината за Евхаристията, като „сърцето на Църквата”, без което това тайнство организъмът не може да съществува. Следването на живота и делото на Иисус Христос е следене на Неговата молитва за единство в Неговото евхаристийно и светотайнствено Тяло – Евхаристията – „Ut unum sint”, е основата на всичко в християнството. Историята на Църквата на Изток показва, че църковното единство както в древността, така и днес се изразява в единство във вярата – единство в едното Тяло Христово и единство в Евхаристията. Това определя единството във вярата, което е единство в Евхаристията. „То има същия евхаристиен характер и е идентично с единството в Евхаристията. Това самосъзнание на древната Църква е изразено от св. Иринея с думите: „Нашата вяра е в съгласие с Евхаристията и Евхаристията утвърждава нашата вяра” (*Св. Иринея Лионски. Contra haereses, IV, 18, 5*).

Претворяването на Божия народ в Евхаристията е залог за съчетаването на всички в Едното Тяло на Христос – Църквата: „Ut unum sint” – разпространен принцип за единението на християните и постулат използван в основните трактати както на светите отци в древността, така и в днешното съвремие. Думите на папа Йоан Павел II, продължител на Петровата катедра, свидетелстват за това: „Христос призовава всичките си ученици към единство. Горещото желание, което ме движи, е да подновя тази покана днес, да я предложи отново с решителност, припомняйки си какво беше подчертано в

Римския колизеум на Разпети петък 1994 г., завършвайки медитацията върху Via Crucis, водена от думите на достопочтения брат Вартоломей, Вселенски патриарх на Константинопол. Тогава потвърдих, че обединени в следването на мъчениците, вярващите в Христос не могат да останат разделени...“ (срв. *Преамбюл на Енцикликата на папа Йоан Павел II „Ut unum sint“*, прогласена в базиликата „Сан Пиетро“, Ватикана, Рим, на 25 май 1995 г., за празника Възнесение Господне).

Ut unum sint: Interconfessional Dimensions of the Liturgical, Spiritual and Mystical Life of Christians. *Harmony in Differences*, volume: 9. 12, 2022, pp. 127-143, ISSN (print): 2367-7899, COBISS.BG-ID – 1270513636

The true faith that is professed in the Eucharist is strictly defined by the One True God and the Lord Jesus Christ with the words: „Truly, truly, I say to you, unless you eat the flesh of the Son of Man and drink His blood, you will not have life in you . Whoever eats My flesh and drinks My blood has eternal life, and I will raise him up on the last day“ (John 6: 53-54). The rediscovery of the truth about the Holy Eucharist requires both the knowledge of the confessional characteristics of others and the perception, teaching and interpretation of the Eucharist at a new level, with a new methodology, terminology and language, without destroying and modeling the Gospel truths, the Church’s teaching, the creations of the fathers and the testimonies of the sources, and their easier and more accessible presentation to the ordinary Christian believer (cf. Ivanov (Kyumurdjiyski): 2020: 35-46). Regardless of the accumulated confessional differences and the damage caused to the worship of the Church in the period of the late Middle Ages, this process requires knowing and propagandizing the truth about the Eucharist, as the „heart of the Church“, without which this sacramental organism cannot exist. „The Church of Christ, as the mystical body of the Lord, has its grace-mystical life. The Church by its nature is Eucharistic, but the Eucharist is also ecclesiological, which means that there can be a true Eucharist only in the Church“ (Makariopolski ep. Nikolay Kozhuharov: 1972-1973, 4).

The rediscovery of the truth about the Holy Eucharist requires both the knowledge of the confessional characteristics of others and the perception, teaching and interpretation of the Eucharist at a new level, with a new methodology, terminology and language, without destroying and modeling the Gospel truths, the Church’s teaching, the creations of the fathers and the testimonies of the sources, and their easier and more accessible presentation to the ordinary believing Christian. Regardless of the accumulated confessional differences and the damage caused to the worship of the Church in the period of the late Middle Ages, this process requires knowing and propagandizing the truth about the Eucharist, as the „heart of the Church“, without which this sacramental organism cannot exist. Following the life and work of Jesus Christ is following His prayer for unity in His Eucharistic and sacramental Body – the Eucharist – „Ut unum sint“, is the basis of everything in Christianity. The history of the Church in the East shows that church unity both in ancient times and today is expressed in unity in faith – unity in the one Body of Christ and unity in the Eucharist. This defines unity in faith, which is unity in the Eucharist. „It has the same Eucharistic character and is identical with the unity in the Eucharist. This self-awareness of the ancient Church was expressed by St. Irenaeus in the words: „Our faith agrees with the Eucharist and the Eucharist confirms our faith“ (St. Irenaeus of Lyons. *Contra haereses*, IV, 18, 5).

The transformation of God’s people in the Eucharist is a pledge for the combination of all in the One Body of Christ – the Church: „Ut unum sint“ – a widespread principle for the unity of Christians and a postulate used in the main treatises of both the holy fathers in antiquity and in the present day . The words of Pope John Paul II, successor of the Chair of Peter, testify to this: „Christ calls all his disciples to unity. The fervent desire that moves me is to renew this invitation today, to offer it again with determination, recalling what was emphasized in the

Roman Coliseum on Good Friday 1994, concluding the meditation on the Via Crucis, led by the words of Venerable Brother Bartholomew, Ecumenical Patriarch of Constantinople. Then I affirmed that, united in following the martyrs, believers in Christ cannot remain divided...“ (cf. Preamble to the Encyclical of Pope John Paul II „Ut unum sint“, promulgated in the Basilica of San Pietro, Vatican, Rome, on May 25, 1995, for the Feast of the Ascension).

2. Литургия и съборност на Църквата. – В: Мисъл, Слово, Текст, том:4 (10), брой: 10 нова серия, 2022, с. 26-45, ISSN (online): 2815-2816, COBISS.BG-ID – 1289745380

Предложеното изследване се отнася до *съборността* в *евхаристийната икумена* – идеи, възгледи и учения и интерпретации в контекста на светата Литургия и по-специално Евхаристията. За да бъде това изследване обективно, то се изгражда не толкова на конфесионално, колкото на литургично, библийско, патристично и догматическо ниво.

Единството в Евхаристията е било, е и ще бъде застрашено от разделението между християните. Съвременното учение за християнското единство, макар и да е придобило световен характер, изисква внимание, поради редицата въпроси, които остават неразрешени и до ден днешен. Един от въпросите касае до съборността на Църквата и евхаристийната икумена – общението на християните в светата Евхаристия. Тук предложеният текст е опит за осветляване на една малка, но важна част от аспектите по тази тема, свързана с евхаристийните феномени, обуславящи единството и съборността на Църквата, като Тяло Христово. В Източната църква Евхаристията отвеки е преживявана и схващана като Божествена литургия (λεϊτουργία), като общо дело (ἔργον, πρᾶξις) в Христа на църковния народ Божи. С други думи, Евхаристията на Изток е била, а и днес е немислима без евхаристийния синаксис-събрание, извън Църквата като общност (κοινωνία), като Тяло Христово. Оттук следва, че на Изток Евхаристията не е схващана като едно от тайнствата в Църквата, а като Тайнство на тайнствата и като разкриване на самата Църква, Тайнство на събранието (σύναξις, σύνοδος, събор), Тайнство на общението или общността (κοινωνία) и Тайнство на единството на Христос с Неговата Църква, с вяращите, като членове на Неговото Бого-Човешко Тяло. Всъщност, именно заради това литургийно-евхаристийният живот винаги е бил главното в Източната църква, защото в него най-добре се изра-звяват вселенска, съборна (икученична – католична) природа и са-мосъзнание на Църквата. Благодарение на св. Евхари-стия, която на Изток е била и е останала център на църковния живот и извор на богословие, учението на източното богословие за единството на Църквата и историята на това единство са в пълно съгласие.

Liturgy and Assembly of the Church. – In: Thought, Word, Text, volume: 4 (10), issue: 10 new series, 2022, pp. 26-45, ISSN (online): 2815-2816, COBISS.BG-ID – 1289745380

The research proposed here refers to the catholicity in the *Eucharistic ecumena* – ideas, views and teachings and interpretations in the context of the Holy Liturgy and in particular the Eucharist. In order for this study to be objective, it is built not so much on a confessional but on a liturgical, biblical, patristic and dogmatic level. Unity in the Eucharist is threatened by division among Christians. The modern doctrine of Christian unity, although it has acquired a global character, requires attention due to a number of issues that remain unresolved to this day. One of the questions concerns the catholicity of the Church and the Eucharistic ecumena – the communion of Christians in the Holy Eucharist. The text proposed here is an attempt to shed

light on a small but important part of the aspects of this topic related to the Eucharistic phenomena that determine the unity and catholicity of the Church, such as the Body of Christ.

In the Eastern Church, the Eucharist has always been experienced and understood as a Divine liturgy (λεϊτουργία), as a common work (ἔργον, πρῶξις) in Christ of the church people of God. In other words, the Eucharist in the East was, and still is, unthinkable without the Eucharistic synaxis-assembly, outside the Church as a community (κοινωνία), as the Body of Christ. Hence it follows that in the East the Eucharist is not understood as one of the sacraments in the Church, but as a Sacrament of sacraments and as a revelation of the Church itself, a Sacrament of the assembly (σύναξις, σύνοδος, council), a Sacrament of communion or community (κοινωνία) and a Sacrament of the unity of Christ with His Church, with believers, as members of His God-Human Body. In fact, precisely because of this, the liturgical-eucharistic life has always been the main thing in the Eastern Church, because in it the ecumenical, collegial (ecumenical – Catholic) nature and self-awareness of the Church are best expressed. Thanks to the Holy Eucharist, which in the East was and remains the center of church life and the source of theology, the teachings of Eastern theology about the unity of the Church and the history of this unity are in complete agreement.

3. Свидетелства за „истината“ и „вярата“ в богослужебните текстове и молитви. Литургична интерпретация. – В: Мисъл, Слово, Текст, том: 5 (11), брой: 11 нова серия, 2022, с. 6-22, ISSN (online): 2815-2816, COBISS.BG-ID – 1289745380

Основният фокус на това изследване е познаването на истината за Истината – Иисус Христос. Като теоретичен феномен, предаващ реалната информация за Богочовека и всичко свързано с Него, се постига разбиране на видимото и емпиричното, от една страна, каквито на пръв поглед са насоките в повечето литургични евхаристийни и sacramentalни текстове, и от другата – чрез докосването на вярващия до мистичното едно пълно преживяване на събитията от живота и делото на Спасителя става свидетелство за вяра, чрез силата и действието на благодатта, получена по време на тайнството Евхаристия, Тайнства и някои молитви от Литургията.

Като богооткровена религия християнството притежава най-висшия култ и богослужение, обособено като тайнство чрез благодатта, силата с действието на свръхестествената Троица, в което е вплетена любовта на Отца, жертвата на Сина – Иисус Христос и благодатта на Светия Дух. Този висш култ, който по примера на съвършената Христова голготска жертва, преминава в богослужение и живот на християните, е изграден въз основа на истината и познанието за Богочовека Иисус Христос – Неговия живот и дело. Ако най-великото свидетелство за безпределната Божия любов към човешкия род е делото на нашето спасение, извършено от Богочовека Иисус Христос: „защото Бог толкоз обикна света, че отдаде Своя Единороден Син, та всякой, който вярва в Него, да не погине, а да има живот вечен“ (Иоан. 3:16), то величието и необятността на Божията любов се откри в това, че Христос умря за нас, още когато бяхме грешни (Рим. 5:8). По тази логика не ние сме възлюбил Бога, а Той ни възлюби и проводи Сина Си да стане умилоствие за нашите грехове (1 Иоан. 4:10). На вярващите в Христа, по думите на апостола, Бог е дал дух на сила, любов и целомъдрие (2 Тим. 1:7). Божията любов се излива в техните сърца от Светия Дух (Рим. 5:5). Апостолът пише, че с вяра и любов в Христа Иисуса се преумножи благодатта на нашия Господ (1 Тим. 1:14). Любовта превъзхожда другите духовни дарования. Тя е съвкупност на съвършенството (Кол. 3:14) и цел на цялото благовестие (1 Тим. 1:5). Без любовта нищо не запазва цената си. При прехода ни във вечността вярата, надеждата, пророчествата и знанието ще изчезнат, а любовта никога не отпада (1 Кор. 13:8).

Testimonies of „Truth“ and „Faith“ in the Liturgical Texts and Prayers. Liturgical Interpretation. – In: Thought, Word, Text, volume: 5 (11), issue: 11 new series, 2022, pp. 6-22, ISSN (online): 2815-2816, COBISS.BG-ID – 1289745380

The main focus of this study is the knowledge of the truth about the Truth – Jesus Christ. As a theoretical phenomenon, transmitting the real information about the God-man and everything connected with Him, an understanding of the visible and empirical is achieved on the one hand, as at first sight the guidelines in most liturgical Eucharistic and Sacramental texts, and on the other – by touching the believer to the mystical a full experience of the events of the Savior’s life and work is made a testimony of faith, through the power and action of the grace received during the sacrament of the Eucharist, Sacraments and some prayers from the Liturgy.

As a God-revealed religion, Christianity has the highest cult and worship, distinguished as a sacrament through the grace, power and action of the supernatural Trinity, in which the love of the Father, the sacrifice of the Son – Jesus Christ and the grace of the Holy Spirit are intertwined. This high cult, which, following the example of Christ’s perfect Calvary sacrifice, passes into the worship and life of Christians, is built on the basis of the truth and knowledge of the God-man Jesus Christ – His life and work. If the greatest testimony of God’s boundless love for the human race is the work of our salvation, carried out by the God-man Jesus Christ: „for God so loved the world that he gave his only begotten Son, that whoever believes in him should not perish, but to have eternal life“ (John 3:16), then the greatness and immensity of God’s love was revealed in the fact that Christ died for us while we were still sinners (Rom. 5:8). According to this logic, we did not love God, but He loved us and sent His Son to be propitiation for our sins (1 John 4:10). To believers in Christ, according to the apostle, God has given a spirit of power, love and chastity (2 Tim. 1:7). God’s love is poured into their hearts by the Holy Spirit (Rom. 5:5). The apostle writes that with faith and love in Christ Jesus, the grace of our Lord was multiplied (1 Tim. 1:14). Love surpasses other spiritual gifts. It is the totality of perfection (Col. 3:14) and the goal of the whole gospel (1 Tim. 1:5). Without love, nothing retains its value. In our transition into eternity, faith, hope, prophecy, and knowledge will disappear, but love never fails (1 Cor. 13:8).

4. Евхаристия и интерконфесионален диалог – теории, практики, хипотези в българското и световното литургично богословие. – В: „Хармония в различията“, Академично издателство „За буквите – Описменехъ“, 2019, с. 80-97, ISSN (print): 2367-7899, COBISS.BG-ID – 1270513636

Основната тема на настоящото богослужебно изследване са различните хипотези и теории относно практиката на Църквата относно Евхаристията и различията и несъответствията, натрупани през вековете, отразени в догматичните, еклисиологичните и литургичните практики на Изтока и Запада. Основният акцент е върху проблемите, свързани с най-свещената част от Евхаристията – епиклезата. Специално внимание е отделено на въпроса за точния момент на Евхаристията, когато Светият Дух слиза върху евхаристийните дарове, за да бъдат претворени и осветени в Тялото и Кръвта Христови. Във връзка с горепосочения въпрос, в настоящото изследване са представени основните доктрини на Светите отци и постиженията на по-новото литургично богословие, като се вземат предвид проблемите, свързани с термините преображение и/или метаболизъм, което е основата на богословската и догматични спорове от Средновековието до наши дни. Изводът е, че неизяснеността на тези богослужебни проблеми води до разделение на Църквата. Дадени са примери от междуконфесионалния диалог между Изтока и Запада относно евхаристийното общение и проблемите, свързани с него. Цялата болка,

произтичаща от междуконфесионалните различия (противоречия, контрасти, конфликти, възникващи на политическа, социална и религиозна основа), може да бъде преодоляна в Евхаристията. За да бъде нашето теоретично изложение възможно най-обективно, използваните в него примери са подбрани от проучвания и публикации на източни и западни йерарси, изследователи и някои канонични разпоредби на Вселенски и Поместни (източни и западни) църковни събори.

Изследванията в областта на литургичното богословие в периода, в който творят българските изследователи и преподаватели, е време на многостранни промени в областта на богословието въобще, и на литургическото богословие конкретно, породени от нуждата за реформа в Църквата на Запад – слизането на клириците от йерархичния „трон“ при Божия народ, „свалянето на папската тиара“, преоткриването на Евангелското слово – продиктувана от многото социални, антропологични, обществени, канонико-догматични и литургични нужди на Стара Европа след Втората световна война, и връзките с християнски вероизповедания на Изток, които носят характера и духа на мистическото богословие, литургическата традиция и практиката на древната Църква. Стотиците изследвания в областта на евхаристийното и сакраменталното богословие дават основание за създаване на фундаментални открития за Евхаристията. Голяма част от тях са строго литургични по своя характер, а други са интердисциплинарни и подпомагат правилното формиране на идеи и хипотези. Идеята за апостолския образ на древната Църква води до промени в съвремието, които не са просто революционно обръщане към истинското старо, чиито основания са преоткриване, завръщане и запазване на автентичния църковен образ, но и изграждане на обществено-адекватни култови и богослужебни форми, които да подпомогнат процеса на нова евангелизация и възвръщане към икумена в световен мащаб. Тази идея е проникната в процеса на организирането и свикването на нов събор на Католическата църква, приемник и последовател на катедрата на св. Петър, законодателно осъществен с помощта на иновативното мислене и промяната на съзнанието за универсално в личността на папа Йоан XXIII и неговия наследник Павел VI. Тези промени изискват мъдрост, мъжественост и сила, които събират не само последователите на католическата, но и много други християнски деноминации на Изток и на Запад – от древните православни църкви до новите харизматични движения и общности на протестантизма. Многоаспектната работа на *Concilium Vaticanum Secundum* в областта на интерконфесионалния диалог и евхаристийната и сакраментална теология е подпомогната от Ив Конгар, който през 1960 г. разбира от Списанието *La Croix*, че той, заедно с Анри Де Любак, е назначен от папа Йоан XXIII като консултант в подготвителната богословска комисия на Събора, а през 1962 г. Конгар вече е официален експерт и водещ богослов (*peritus*) на *Втория Ватикански Събор* (Congar 1964). Разтърсващите събития в началото на XX век, довели до затриването на хиляди човешки животи, унищожителните политически формирования и жестоките прояви на идеология, превърнала се в убийствени за човека и антихуманни форми на диктатура, кара Християнството да преосмисли ценността на живота и Църквата да предприеме решителни действия за спасението на човека. Преодоляването на духовната ксенофобия и затвореност преминава в социалните движения на Църквата за мир, братолюбие и сътрудничество, които вече повече от 80 години преоткриват взаимните ценности, заложили в Първосвещеническата молитва на Господ в Гетсиманската градина „да бъдат всички едно: както Ти, Отче, си в Мене, и аз в Тебе, тъй и те да бъдат в Нас едно“ (срв. Йоан 17:21). Всички тези антихуманни форми, налагани върху човека и неговото битие, са последица от изкривен и фалшив религиозен опит, както и в следствие на т.нар. секуларизъм с неговите негативни последици върху вярата, религията и душата на човека.

Гореизложено изследване показва характера на българското литургическо богословие и най-ярките изследвания, продиктувани от желанието за изясняване на основни въпроси, свързани с Евхаристия в бурните времена на съвремието. Това е повод да се преоткрият богословските възгледи на българските богослови за Евхаристията, които на базата на достиженията в православната литургическа традиция и на българските литургични изследвания в сферата на Евхаристийното богословие, правят своите изследователски анализи, достойни за пример и висока оценка, като по този начин се доближава основните принципи, заложиени в Евангелското учение на Господ Иисус Христос с църковната традиция и фактите относно чудото на светата Евхаристия – нейния космологичен и вселенски (икуменически) характер за спасението на човечеството.

Учението за светата Евхаристия в България е свързано с богослужебната, догматическата, църковно-каноническата и катехизическата традиция на Българската православна църква, приемник и пазител на вярата на Православната църква, предадено чрез изследванията на българските богослови. В мисията си за единение на християните българските богослови се обединяват в своите научно-изследователски теории с учените от християнския свят, особено по въпросите свързани с интерконфесионалния диалог и сътрудничество, като основа за едно бъдещо реално евхаристийно общение. Това се доказва от следните изследвания в областта на Евхаристийното богословие: на Макариополски епископ д-р Николай Кожухаров (Кожухаров 1976), (Кожухаров 1964-1965), (Кожухаров 1968), (Кожухаров 1954-1955), (Кожухаров 1954), (Кожухаров 1955а), (Кожухаров 1972), (Кожухаров 1962-1963), (Кожухаров 1971), (Кожухаров 1955б); на протопрезвитер д-р Благой Чифлянов (Чифлянов 1970-1971), (Чифлянов 1970а), (Чифлянов 1957), (Чифлянов 1996), (Чифлянов 1968), (Чифлянов 1967), (Чифлянов 1981), (Чифлянов 1979), (Чифлянов 1970б); на протоерей Иван Гошев (Гошев 1925), (Гошев 1933-1934), (Гошев 1950-1951), (Гошев 1943-1944), (Гошев 1931-1932); на протопрезвитер д-р Радко Поптодоров (Поптодоров 1986), (Драговитийски 1978) и др.

Eucharist and Interconfessional Dialogue – Theories, Practices, Hypotheses in Bulgarian and World Liturgical Theology. – In: „Harmony in Differences“, Academic Publishing House „About the Letters – Opismenekh“, 2019, pp. 80-97, ISSN (print): 2367-7899, COBISS.BG-ID – 1270513636

The main topic of the present liturgical study are the various hypotheses and theories regarding the practice of the Church concerning the Eucharist and the differences and the discrepancies developed over the centuries, reflected in the dogmatic, ecclesiological and liturgical practices of the East and the West. The main focus is on the problems associated with the most sacred part of the Eucharist – the epiclesis. Special attention is paid to the issue concerning the exact moment of the Eucharist when the Holy Spirit descends on the Eucharistic gifts so that they may be transformed and sanctified into the Body and Blood of Christ. Concerning the above mentioned issue, in the present study are presented the basic doctrines of the Fathers and the achievements of the more recent liturgical theology, in consideration of the problems associated with the terms *transfiguration* and/or *metabole*, which is the basis for the theological and dogmatic disputes from the Middle Ages to the present. The conclusion is that the lack of clarification of these liturgical problems leads to the division of the Church. Examples from the inter-confessional dialogue between East and West are given regarding Eucharistic communion and the problems related thereto. All of the pain resulting from the inter-confessional differences (contradictions, contrasts, conflicts arising on political, social and religious basis) can be overcome in the Eucharist. In order to make our theoretical exposition as objective as possible the examples used in it are selected from the studies and

publications of eastern and western hierarchs, researchers, and some canonical regulations of Universal and Local (eastern and western) Church councils.

Research in the field of liturgical theology in the period in which the Bulgarian researchers and teachers worked was a time of many-sided changes in the field of theology in general, and of liturgical theology in particular, caused by the need for reform in the Church in the West – the descent of clerics from the hierarchical „throne“ among God’s people, the „removal of the papal tiara“, the rediscovery of the Gospel word – dictated by the many social, anthropological, public, canonical-dogmatic and liturgical needs of Old Europe after the Second World War, and the connections with Christian denominations in the East, which bear the character and spirit of the mystical theology, liturgical tradition and practice of the ancient Church. The hundreds of studies in the field of eucharistic and sacramental theology provide the basis for creating fundamental discoveries about the Eucharist. A large part of them are strictly liturgical in nature, and others are interdisciplinary and support the correct formation of ideas and hypotheses. The idea of the apostolic image of the ancient Church leads to changes in modern times, which are not just a revolutionary conversion to the true old, the foundations of which are the rediscovery, return and preservation of the authentic church image, but also the construction of socially adequate cult and worship forms that support the process of new evangelization and return to ecumenism on a global scale. This idea permeated the process of organizing and convening a new council of the Catholic Church, the successor and follower of the chair of St. Peter, legislatively implemented with the help of the innovative thinking and the change of consciousness for the universal in the person of Pope John XXIII and his successor Paul VI. These changes require wisdom, masculinity and strength, which bring together not only the followers of the Catholic Church, but also many other Christian denominations in the East and in the West – from the ancient Orthodox churches to the new charismatic movements and communities of Protestantism. The multifaceted work of the Concilium Vaticanum Secundum in the field of inter-confessional dialogue and eucharistic and sacramental theology was aided by Yves Congar, who in 1960 learned from *La Croix Magazine* that he, together with Henri De Lubac, had been appointed by Pope John XXIII as a consultant in the preparatory theological commission of the Council, and in 1962 Congar was already an official expert and leading theologian (*peritus*) of the Second Vatican Council (Congar 1964). The shocking events at the beginning of the 20th century, which led to the loss of thousands of human lives, the destructive political formations and the cruel manifestations of an ideology that turned into murderous and inhumane forms of dictatorship, caused Christianity to rethink the value of life and the Church to take decisive action for the salvation of man. The overcoming of spiritual xenophobia and closedness passes into the social movements of the Church for peace, fraternity and cooperation, which for more than 80 years have rediscovered the mutual values laid down in the High Priestly prayer of the Lord in the Garden of Gethsemane „that they may all be one: as You, Father, are in Me, and I in You, that they also may be one in Us“ (cf. John 17:21). All these anti-human forms imposed on man and his being are a consequence of a distorted and false religious experience, as well as a consequence of the so-called secularism with its negative effects on faith, religion and the soul of man.

The above study shows the character of Bulgarian liturgical theology and the most vivid studies, dictated by the desire to clarify basic questions related to the Eucharist in the stormy times of modern times. This is an occasion to rediscover the theological views of the Bulgarian theologians on the Eucharist, who, based on the achievements in the Orthodox liturgical tradition and the Bulgarian liturgical studies in the field of Eucharistic theology, make their research analyzes worthy of an example and high evaluation, thus brings together the basic principles laid down in the Gospel teaching of the Lord Jesus Christ with the church tradition and the facts regarding the miracle of the Holy Eucharist – its cosmological and universal (ecumenical) character for the salvation of mankind. The doctrine of the Holy Eucharist in

Bulgaria is related to the liturgical, dogmatic, church-canonical and catechetical tradition of the Bulgarian Orthodox Church, receiver and guardian of the faith of the Orthodox Church, transmitted through the studies of Bulgarian theologians. In their mission for the unification of Christians, Bulgarian theologians unite in their scientific research theories with the scientists of the Christian world, especially in matters related to interconfessional dialogue and cooperation, as a basis for a future real Eucharistic communion. This is proven by the following studies in the field of Eucharistic theology: of Makariopol Bishop Dr. Nikolai Kozhuharov (Kozhuharov 1976), (Kozhuharov 1964-1965), (Kozhuharov 1968), (Kozhuharov 1954-1955), (Kozhuharov 1954), (Kozhuharov 1955a), (Kozhuharov 1972), (Kozhuharov 1962-1963), (Kozhuharov 1971), (Kozhuharov 1955b); of protopresbyter Dr. Blagoi Chiflyanov (Chiflyanov 1970-1971), (Chiflyanov 1970a), (Chiflyanov 1957), (Chiflyanov 1996), (Chiflyanov 1968), (Chiflyanov 1967), (Chiflyanov 1981), (Chiflyanov 1979), (Chiflyanov 1970b); of Archpriest Ivan Goshev (Goshev 1925), (Goshev 1933-1934), (Goshev 1950-1951), (Goshev 1943-1944), (Goshev 1931-1932); of protopresbyter Dr. Radko Poptodorov (Poptodorov 1986), (Dragovitiiski 1978) and others.

- 5. Иванов (Кюмурджийски), дякон И. Евхаристийната святост в Анафората (разрешаване на конфликти и оформяне на модели). *Съвременната святост: история, образи, символи, практики*, Сборник с доклади от първа международна конференция, организирана от катедра „Теология“ към Философско-историческия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, проведена на 9-10 ноември 2017 г. в гр. Пловдив, Изд. Студио-18, 2018, ISBN 978-619-7249-42-2 COBISS.BG-ID – 1291017444**

В съвременното е много трудно да се правят анализи по отношение на светостта въобще и конкретно на сакраменталния характер на Евхаристията, поради факта, че с течение на времето, е настъпила промяна в човешките възприятия за свещено, сакраментално, свято, което се е наложило като следствие от секуларизирането на този свят. Също така много трудно е да се правят анализи на вече съществуващи в практиката и традицията на Църквата – модели за възприемане и разбиране на светостта и още повече, когато сме наясно, че самата „святост“ се оформя в и чрез участието в Евхаристията, която, от своя страна, може да се приеме за мистичен *отобраз* на Божията святост. Вярващите многократно са се изправяли пред въпросите, свързани с изследванията на Евхаристията и нейната идентификация. Как да се разбере Евхаристията – символ или реалност е, с вяра или с разум, традицията или интерпретацията са водещите в този процес – все конфликтни модели на възприемане, които многократно са повлиявали процеса на разбиране на истината за Евхаристията, като проява на Божията святост „яко Ти Еси даровавил нам познание Твоя истина...“ (Служебник. Синодално издателство, София, 1951, с. 130). За да се подчертае връзката между Божията святост и Евхаристията, и свещенодействията, отразени в християнската традиция и литургичния опит на Църквата, трябва да се направят някои анализи на богослужението въобще и на Евхаристията в частност, като се обърне основно внимание на някои от евхаристийните и химнографските текстове, които, като най-ясно свидетелство за истинността на вярата, подпомагат този процес. Божествената литургия, както и всяко църковно свещенодействие, има своето основание в Священото Писание на Новия Завет. Защото, чрез свидетелството на Священото Писание ние получаваме обективно познание за литургията. В нея се корени истината за Църквата, за това, което основава Господ Иисус Христос. Това Тайнство на Тялото и Кръвта е учредено от Самия Господ Иисус Христос в последната прощална, свята и тайна вечеря с Неговите

апостоли. По Негова заповед апостолите и техните приемници продължават да извършват това свещенодействие и го предават на следващите поколения, като възпоманание за Господ, за Неговия земен живот, изкупление, тайната вечеря, страдание, смърт, Възкресение и възнесение на небето, и сядането от дясно на Отца. Цялата тази последователност от събития се отнася до евхаристийната спасителна динамика, изразена в и чрез живота и делото на Богочовека Иисус Христос, проникната и в състава на текстовете на тайнството Евхаристия. Тази спасителна евхаристийна динамика се оказва основа на вярата и молитвата на Църквата, изповед и вероизповед, живот и спасение (*lex credendi – lex orandi – lex vivendi*). Поради това, в изясняване на проблематиката, свързана с Божията святост и Евхаристията, на първо място стои въпросът за самата Господня вечеря с апостолите и учениците – времето за извършване, порядъка и всичко, което се е случило в този свещен за човечеството и цялото творение акт. Защото на Тайната вечеря, Бог се явява в Троица, така както става по време на Богоявлението (Θεοφάνεια). В този смисъл Тайната вечеря е новото рождение на човечеството, кръстено в Христовото кръщение на Голготската жертва, веднъж завинаги извършена и постоянно актуализираща се в благодатното действие на Петдесетницата. В и чрез Петдесетницата може да се разбере явяването на Троицата, и по време на Тайната вечеря, когато Богочовекът предлага на Отца Си Своето пречисто Тяло и Кръв, и те се претворяват и предлагат на апостолите и техните ученици. Не съществуват граници между физическото (χρόνος) и Божието време (καιρός). Всичко и всички са в едно, както свидетелстват думите на византийското евхаристийно Oblatio „Твоя от Твоих, Тебе приносяще о всех и за вся“. В Евхаристийното богоявление се актуализира същността на Църквата, тъй като тя е тайнството на живота на Църквата. Литургичното Богоявление е общението в тайнствата на Просвещението – Кръщение, Миропомазване и Евхаристия. Те въвеждат в Църквата, въвеждат в Литургията (служението), въвеждат в Евхаристията и тяхното богословско-литургическо изясняване е уместно да бъде предварително условие за изучаването на самото евхаристийно свещенодействие.

Eucharistic Sanctity in Anaphora (Resolving Conflicts and Forming Models). *Modern Sanctity: history, images, symbols, practices*, Collection of reports from the first international conference, organized by the Department of Theology at the Faculty of Philosophy and History of the Paisii Hilendarski Polytechnic, held on November 9-10, 2017 in the city of Plovdiv, Ed. Studio-18, 2018, ISBN 978-619-7249-42-2 COBISS.BG-ID – 1291017444

The liturgical and eucharistic witnesses of holiness prove the basic principles of the Christian worship of the Christian as a creative process as a mystical act of fellowship between man and God and emphasized both the faith and the knowledge that the believers should gain. In this way they could undoubtedly interpret and even create their own liturgical forms. The authors of the liturgical creations have been aiming at reaching divination, spoken by the Eastern Fathers. The main problems with regard to the eucharistic holiness in this study are addressed in the following points: establishment of eternal holiness – foundation of the Eucharist, God’s holiness – manifestation in symbol and reality, angelic holiness in liturgy, confession of belief in eucharistic practice as a mandatory condition for consecration, „Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ“, the eucharistic sacrament as an expression of God’s holiness in transformation and consecration, the sanctifying power reflected in Byzantine liturgies, knowing the truth as a way of sanctification in God, faith and reason – one in the understanding of God’s holiness. Nowadays, it is very difficult to analyze the sanctity in general and specifically the sacramental nature of the Eucharist, due to the fact that over time, there has been a change in human perceptions of the sacred, sacramental, holy, which has become

established as a consequence of the secularization of this world. It is also very difficult to analyze already existing in the practice and tradition of the Church – models for perceiving and understanding holiness, and even more so when we are aware that „holiness“ itself is formed in and through participation in the Eucharist, which, in turn, it can be taken as a mystical image of God’s holiness. Believers have repeatedly faced the questions related to the research of the Eucharist and its identification. How to understand the Eucharist – is it a symbol or a reality, with faith or with reason, tradition or interpretation are the leaders in this process – always conflicting models of perception that have repeatedly influenced the process of understanding the truth about the Eucharist, as a manifestation of God’s holiness „As You have given us the knowledge of Your truth...“ (Liturgy book. Synodal publishing house, Sofia, 1951, p. 130). In order to emphasize the connection between God’s holiness and the Eucharist, and the sacerdotal actions reflected in the Christian tradition and the liturgical experience of the Church, some analyzes must be made of the divine service in general and of the Eucharist in particular, paying primary attention to some of the Eucharistic and hymnographic texts which, as the clearest testimony to the truth of the faith, assist this process. The Divine Liturgy, as well as every church sacrament, has its foundation in the Holy Scriptures of the New Testament. Because, through the testimony of the Holy Scriptures, we receive objective knowledge about the liturgy. The truth about the Church, about what the Lord Jesus Christ founded, is rooted in it. This Sacrament of the Body and Blood was instituted by the Lord Jesus Christ Himself in the last farewell, holy and secret supper with His apostles. By His command, the apostles and their successors continue to perform this sacrament and pass it on to the next generations, as a memorial of the Lord, of His earthly life, redemption, the last supper, suffering, death, Resurrection and ascension into heaven, and the sitting at the right hand of the Father . This entire sequence of events refers to the eucharistic saving dynamic, expressed in and through the life and work of the God-man Jesus Christ, permeated also in the composition of the texts of the sacrament of the Eucharist. This saving eucharistic dynamic turns out to be the basis of the Church’s faith and prayer, confession and creed, life and salvation (lex credendi – lex orandi – lex vivendi). Therefore, in clarifying the issues related to God’s holiness and the Eucharist, first of all is the question of the Lord’s Supper with the apostles and disciples – the time of performance, the order and everything that happened in this sacred act for humanity and all creation . Because at the Last Supper, God appears in the Trinity, as it happens during the Epiphany (Θεοφάνεια). In this sense, the Last Supper is the new birth of humanity, baptized in Christ’s baptism of Calvary sacrifice, once and for all accomplished and constantly renewed in the gracious action of Pentecost. In and through Pentecost can be understood the manifestation of the Trinity, and during the Last Supper, when the God-man offers to His Father His pure Body and Blood, and they are transformed and offered to the apostles and their disciples. There are no boundaries between physical (χρόνος) and God’s time (καιρός). Everything and everyone is in one, as the words of the Byzantine Eucharistic Oblatio testify „Thine from Thine, offering Thee for all and for all“. In the Eucharistic epiphany, the essence of the Church is updated, since it is the sacrament of the life of the Church. The liturgical Epiphany is the communion in the sacraments of Enlightenment – Baptism, Anointing and Eucharist. They introduce the Church, introduce the Liturgy (ministry), introduce the Eucharist, and their theological-liturgical clarification should be a prerequisite for the study of the Eucharistic ministry itself.

СТУДИИ:

1. **La Liturgia e la sinodalità della Chiesa. – In: „Lateranum“ – Rivista internazionale a cura della Facoltà di Teologia della Pontificia Università Lateranense, vol: LXXXVIII (2022), issue: 2-3, 2022, p. 251-269, ISSN (print):1010-7215, ISBN:978-88-465-1312-0 , Ref.**

Lo studio qui proposto si riferisce alla cattolicità e alla sinodalità nell'ecumenicità eucaristica in riferimento alla sinodalità della Chiesa – idee, opinioni, insegnamenti e interpretazioni nel contesto della Divina Liturgia e in particolare dell'Eucaristia. Affinché questo studio sia obiettivo, esso si colloca non tanto a livello confessionale liturgico, biblico, patristico e dogmatico quanto a livello interconfessionale. La sinodalità, la cattolicità (sobornost), l'ecumenicità e l'universalità si collegano logicamente con l'espressione delle parole concilio, sinodos, sinaxis e dogma, dottrina della Chiesa. La sinodalità in generale si riferisce sia alla sinodalità locale sia alla sinodalità universale ed ecumenica. Sinodalità della Chiesa riguarda la comunione eucaristica di tutti i cristiani sulla terra come unico e vero Corpo mistico e sacramentale di Cristo cioè nell'Eucaristia si esprime la sinodalità universale e locale. L'ecumenicità, l'universalità e la sinodalità negli insegnamenti della Chiesa ortodossa sono la base dell'unità eucaristica dei cristiani nel Corpo di Cristo.

The Liturgy and the Synodality of the Church. – In: „Lateranum“ – International review edited by the Faculty of Theology of the Pontifical Lateran University, vol: LXXXVIII (2022), issue: 2-3, 2022, p. 251-269, ISSN (print):1010-7215, ISBN:978-88-465-1312-0 , Ref.

The research proposed here refers to the catholicity [sobornost], synodality and unity in the Eucharistic ecumena – ideas, views and teachings and interpretations in the context of the Holy Liturgy and in particular the Eucharist. In order for this study to be objective, it is built not so much on a confessional but on a liturgical, biblical, patristic and dogmatic level. Unity in the Eucharist is threatened by division among Christians. The modern doctrine of Christian unity, although it has acquired a global character, requires attention due to a number of issues that remain unresolved to this day. One of the questions concerns the catholicity of the Church and the Eucharistic ecumena – the communion of Christians in the Holy Eucharist. The text proposed here is an attempt to shed light on a small but important part of the aspects of this topic related to the Eucharistic phenomena that determine the unity and catholicity of the Church, such as the Body of Christ. Ecumenicality, universality and synodality in the teachings of the Orthodox Church are the basis of the Eucharistic unity of Christians in the Body of Christ.

Предлаганото тук изследване се отнася до съборността, съборността и единството в евхаристийната икумена – идеи, възгледи и учения и тълкувания в контекста на св. Литургия и в частност на Евхаристията. За да бъде това изследване обективно, то е изградено не толкова на конфесионално, а на литургично, библейско, светоотеческо и догматическо ниво. Единството в Евхаристията е застрашено от разделение между християните. Съвременната доктрина за християнското единство, макар и придобила глобален характер, изисква внимание поради редица въпроси, които остават нерешени и до днес. Един от въпросите се отнася до съборността на Църквата и евхаристийната икумена – общението на християните в св. Евхаристия. Предложеният тук текст е опит да се хвърли светлина върху малка, но важна част от аспектите на тази тема, свързани с евхаристийните феномени, определящи единството и съборността на Църквата, като Тялото Христово. Икумената, универсалността и синодалността в учението на

Православната църква са в основата на евхаристийното единство на християните в Тялото Христово.

2. Свещеното Писание и Свещеното Предание – основа за боговдъхновения и изповеден характер на евхаристийните текстове. – В: Християнство и култура, том: XX, брой: 8 (165), 2021, с. 107-127, ISSN (print): 1311-9761, COBISS.BG-ID – 50301192

В процесът на изграждане на християнското богослужение основно място заема Свещеното Писание и Свещеното Предание. Много текстове, молитви и богослужбни ритуали са инспирирани от Свещеното Писание и са апликирани в богослужението на Църквата. Така например някои основни съставни части на християнското богослужение, сред които молитвата, песнопенията, текстовете на Евхаристията и тайнствата, последованията на Литургията и на целия богослужебен кръг са базирани и изградени от текстовете на Свещеното Писание на Стария и Новия Завет, а поученията, проповедите, литургичните рубрики, обредните действия, много от празниците и свързаните с тях ритуали, са отражение на практиката на Църквата, запазена в Свещеното Предание. В ранния период на формиране на богослужебните последования и най-вече Евхаристията молитвите били изградени чрез познанието на Свещеното Писание от страна на свещенослужителите и харизматична импровизация, на базата на апостолското приемство, запазена в рамките на Свещеното Предание. По този начин с наличността на текстовете от Свещеното Писание и посредством харизмите, благодатните дарове, започнало съчиняването на евхаристичните молитви, останали закодирани, като *ὁ κανὼν ἐκ τῆς πίστεως* – *regula fidei* – *канон на вяра на Църквата*, в Евхаристията. Евхаристията, като изповед на вярата, проявена в истинското благодарение „Благодарим на Господа”, се свидетелства и в текста на древната поклоничка Етерия в нейния Дневник, и в някои нейни думи, които могат да бъдат определени като изповед и благодарение към Бога. В много от древните литургийни текстове се откриват текстове с изповеден характер. По въпроса за изповядването на вярата, като основа на евхаристийните текстове, трябва да се отбележат и някои важни библейски и исторически характеристики, свързани с най-сакраменталната и важна част в Анафората – *epiclesis*. Евхаристията е Тайнство на Тайнствата. Затова и богословското изследване на Евхаристията трябва да съответства на литургичното, библиестично и светоотеческо предание на Христовата Църква. В този ракурс се правят и подробните изследвания на Евхаристията и нейния център – Анафората, в традицията особено на византийските анафорални текстове на св. Василий Велики и на св. Йоан Златоуст, които ясно и категорично доказват взаимовръзката – вероизповед, молитва и живот.

Sacred Scripture and Sacred Tradition – Basis for the Divinely Inspired and Confessional Nature of the Eucharistic Texts. – In: Christianity and culture, volume: XX, issue: 8 (165), 2021, pp. 107-127, ISSN (print): 1311-9761, COBISS.BG-ID – 50301192

In the process of building the Christian worship service, the Holy Scripture and the Holy Tradition occupy the main place. Many texts, prayers and liturgical rituals are inspired by the Holy Scriptures and are applied in the liturgy of the Church. For example, some basic components of Christian worship, including prayer, chants, the texts of the Eucharist and the sacraments, the sequences of the Liturgy and the entire liturgical circle, are based and built on the texts of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments, and the teachings, sermons, the liturgical rubrics, the ritual actions, many of the holidays and the rituals associated with them, are a reflection of the practice of the Church preserved in the Sacred Tradition. In the

early period of the formation of liturgical successions and especially the Eucharist, prayers were built through the knowledge of the Holy Scriptures by the priests and charismatic improvisation, based on the apostolic succession preserved within the Sacred Tradition. In this way, with the availability of the texts from the Holy Scriptures and by means of the charisms, the grace gifts, the composition of the eucharistic prayers began, which remained encoded, as ὁ κανὼν τῆς πίστεως – *regula fidei* – canon of faith of the Church, in the Eucharist. The Eucharist, as a confession of faith, manifested in the true thanksgiving „Thanks be to the Lord“, is also witnessed in the text of the ancient pilgrim Eteria in her Diary, and in some of her words, which can be defined as a confession and thanksgiving to God. In many of the ancient liturgical texts, texts of a confessional nature can be found. Regarding the confession of faith as the basis of the eucharistic texts, some important biblical and historical characteristics related to the most sacramental and important part of the Anaphora – epiclesis – should be noted. The Eucharist is the Sacrament of Sacraments. Therefore, the theological study of the Eucharist must correspond to the liturgical, biblical and patristic tradition of the Church of Christ. In this perspective, detailed studies of the Eucharist and its center – the Anaphora – are made, in the tradition especially of the Byzantine anaphora texts of St. Basil the Great and St. John Chrysostom, which clearly and categorically prove the interrelationship – *confession, prayer and life*.

3. Fenomenologia liturgica dell'arte cristiana – musica sacra, iconografia e testo liturgico – nella normativa dei Concili Ecumenici e la testimonianza dei Padri. – В: Богословска мисъл, vol: XXII, issue: 2, 2020, p. 17-52, ISSN: (print): 1310-7909, COBISS.BG-ID – 1120297956

Lo studio e l'interpretazione dei codici liturgici della Chiesa ortodossa ci fa capire l'influsso del Credo ortodosso e della dottrina dei Santi Padri sull'arte cristiana – iconografia, innografia e canto. La profondità di significato dei fenomeni dell'arte cristiana è stata dunque rivelata sulla base del fondamento cognitivo teologico, il fondamento del Credo. Nel primo millennio della storia della Chiesa si espone il principio della correlazione e corrispondenza della *lex orandi* – *lex credendi* – *lex vivendi*. La teologia dei Padri a partire dalla *lex orandi* con la metodologia e la prassi ecclesiastica liturgica e canonica, esclusivamente riflessa dai teologi del II millennio a partire dalla *lex credendi* ci fa vivere nella speranza di sviluppare la nostra vita cristiana, secondo i comandamenti di Cristo, come una *lex vivendi* affinché la legge della preghiera stabilisca la legge della fede nella nostra vita (*ut legem credendi lex statuat supplicandi*). Vorrei presentare la mia opinione, secondo la quale la diffusione e l'applicazione della dottrina della Chiesa, la dottrina del Credo dei Concili Ecumenici, sia stata espressa attraverso una nuova stilistica liturgica, partendo dai testi desunti dai trattati dell'arte cristiana – innografici, musicali e testuali, nel periodo che va dal IV al XI secolo. L'analisi rivela i metodi di divulgazione del Credo nella tradizione della pittura, del canto e dei testi liturgici della Chiesa che offre una motivazione per la razionalizzazione della vita liturgica. La ricerca è basata sui richiami alla tradizione liturgica greca e slava, alla percezione mistica ed all'interpretazione delle opere musicali e innografiche del XIII e XIV secolo, periodo in cui si diffonde la cognizione dell'esicasmo. Sono state impiegate testimonianze di una delle più importanti fonti teologiche, musicali e innografiche di questo periodo, descritte nei codici liturgici.

Liturgical Phenomenology of Christian Art – Sacred Music, Iconography and Liturgical Text – in the Legislation of the Ecumenical Councils and the Testimony of the Fathers. – В: Богословска мисъл, vol: XXII, issue: 2, 2020, p. 17-52, ISSN: (print): 1310-7909, COBISS.BG-ID – 1120297956

The study and interpretation of the liturgical codes of the Orthodox Church makes us understand the influence of the Orthodox Credo and doctrine of the Holy Fathers on Christian

art – sacred music, iconography and liturgical texts. The depth of meaning of the phenomena of Christian art has therefore been revealed on the basis of the theological cognitive foundation, the foundation of the Credo. In the first millennium of the history of the Church the principle of correlation and correspondence of the *lex orandi – lex credendi – lex vivendi* is exposed. The theology of the fathers starting from the *lex orandi* with the liturgical and canonical ecclesiastical methodology and practice, exclusively reflected by the theologians of the second millennium starting from the *lex credendi* makes us live in the hope of developing our Christian life, according to the commandments of Christ, as a *lex vivendi* so that the law of prayer establishes the lege of faith in our life (*ut legem credendi lex statuat supplicandi*).

I would like to present my opinion, according to which the diffusion and application of the Church's doctrine, the doctrine of the Creed of the Ecumenical Councils, has been expressed through a new liturgical style of the texts taken from the treatises of Christian art – innographic, musical and textual in the period from the 4th to the 11th century. The analysis reveals the methods of popularizing the Creed in the tradition of painting, singing and liturgical texts of the Church, which offers a motivation for the rationalization of liturgical life. The research is based on the references to the Greek and Slavic liturgical tradition, to the mystical perception and interpretation of the musical and innographic works of the thirteenth and fourteenth centuries, a period in which knowledge of hexicism spread. Evidence of one of the most important theological, musical and innographic sources of this period has been used, described in the liturgical codex.

Проучването и тълкуването на богослужебните кодекси на Православната църква ни позволява да разберем влиянието на Православното кредо и учение на светите отци върху християнското изкуство – свещена музика, иконография и богослужебни текстове. Следователно дълбочината на смисъла на явленията на християнското изкуство е разкрита на основата на богословската познавателна основа, основата на Credo. В първото хилядолетие от историята на Църквата е изложен принципът на съотношението и съответствието на *lex orandi – lex credendi – lex vivendi*. Богословието на отците, започващо от *lex orandi* с литургичната и канонична църковна методология и практика, изключително отразено от теолозите от второто хилядолетие, започвайки от *lex credendi*, ни кара да живеем с надеждата да развиваме нашия християнски живот, според заповедите на Христос, като *lex vivendi*, така че законът на молитвата установява lege на вярата в нашия живот (*ut legem credendi lex statuat supplicandi*).

Бих искал да изложа моето мнение, според което разпространението и прилагането на учението на Църквата, учението на Символа на вярата на Вселенските събори, е изразено чрез нов богослужебен стил на текстовете, взети от трактатите на християнското изкуство – инографичен, музикално и текстово в периода от 4 до 11 век. Анализът разкрива методите за популяризиране на Символа на вярата в традицията на живописата, пеенето и богослужебните текстове на Църквата, което дава мотивация за рационализиране на литургичния живот. Изследването се основава на препратките към гръцката и славянската богослужебна традиция, към мистичното възприемане и интерпретация на музикалните и инографските произведения от XIII и XIV век, период, в който се разпространяват познанията за хексиказма. Използвани са доказателства за един от най-важните богословски, музикални и иновационни източници от този период, описани в литургичния кодекс.

4. The Angelic Song in the Liturgy (Paradigms, Principles and Methods in the Study of Eucharistic Angelology in the Ancient Anaphoras and the Connection with Christian Hymnography and Singing). *Educația creștină într-o cultură pluralistă. Cum creștem copiii în lumea de azi. Simpozionului Internațional de Știință, Teologie*

This paper explores a series of significant terms of the early Christian liturgical tradition. It is necessary to clarify these terms and the emerging questions according to the following research propositions: 1. Clarification of the so-called liturgical prototypes – πρωτότυποι and archetypes – ἀρχέτυποι in the context of the Eucharist on which the liturgical practice and related liturgical phenomena are structured and developed; 2. the prayers dedicated to the Angelic song – *sanctus – benedictus – post-sanctus*, as well as questions concerning their development in the liturgical practice (Jewish and Christian) and their differentiation into the so-called Eucharistic angelology; 3. The influence of the ancient liturgical texts containing the Angelic song on the liturgical and singing Jewish and Christian practices and their effect upon the development of the liturgical ritual in the East and in the West. Therefore, particular attention is shown to the questions associated with the identification process of the return to the original ancient eucharistic principles of the Church liturgical tradition. This return is based on the content of the preserved texts, including hymns and prayers of the Jewish and early Christian periods of Church worship. The answers are based on the texts of both early Christian eucharistic prayers, biblical texts, the decrees of the Ecumenical Councils, the Apocryphal literature, and relevant studies of contemporary scholars. Consequently, it is shown the true meaning of the sanctifying and blessed Angelic song in the Holy Eucharist of the Church in East and West.

The guiding principle subordinate the present study is the relationship and the balance between the principles of faith and reason. These are all methodological features that help to clarify the problems associated with the topic of angelic antitypos in Liturgy and liturgical music as well as the possible ways to solve them. The perception of the Christian faith, its real and at the same time mystical experience for believer, leaves a mark in the Church art – liturgical, musical and hymnographic, as a antitypos to the base – the glory of God and His deeds of human salvation. Thereby angelic glorification is a mystical way addressed to the Creator. The liturgical hymnographic and musical heritage testifies that the medieval authors are creators of liturgical treatises, hymnographic forms and song genres. The Fathers of the Church and psalms (Cantor in Christianity, an ecclesiastical officer leading liturgical music in several branches of the Church) – have experienced their cult worship towards God as a creative process as a mystical act of communion and have always emphasized faith, and the knowledge that is necessary both to those who perform and to those who listen to the „angel’s song” in their seeking of godliness. Thus the angelic theology responds to the praise of human prayer, which is present in the heart, mind and mouth of the believers. All this is made clear in the context of the Orthodox faith and the teaching of the Holy Fathers, as well as in their theological and liturgical treatises, directly related to the liturgical tradition, to eucharistic practice, to the musical and hymnographic creations and to the mystical perception and interpretation of the liturgical texts.

As this study relates to the early Christian liturgical tradition, I consider it necessary to clarify terms and problems in the following research directions: 1. Clarification of the so-called liturgical prototypes – πρωτότυποι and archetypes – ἀρχέτυποι in the context of the Eucharist on which the liturgical practice and related liturgical phenomena are built and developed; 2. the prayers dedicated to the Angelic song – *sanctus – benedictus – post-sanctus*, as well as questions concerning their development in the liturgical practice (Jewish and Christian) and their differentiation into the so-called Eucharistic angelology; 3. The influence of the ancient liturgical texts containing the Angelic song on the liturgical and singing Jewish and Christian practices and the reflection on the development of the liturgical ritual in the East and in the West. Therefore, particular attention is paid to the problems associated with identifying the

process of return to the to the prototype and to the ancient principles of the Church eucharistic and liturgical tradition in the context of the preserved texts, hymns and prayers of the Jewish and early Christian periods of worship of the Church. The answers are found in the texts of both early Christian eucharistic prayers, biblical texts, the decisions of the Ecumenical Councils, the Apocryphal literature, and the studies of contemporary scholars on these issues. Answers that show us the truth about the sanctifying and blessing power of the Angelic song in the Eucharist of the Church in the East and in the West.

Тази студия изследва серия от важни термини от раннохристиянската литургична традиция. Необходимо е да се изяснят тези термини и възникващите въпроси според следните изследователски предложения: 1. Изясняване на т. нар. литургични прототипи – *πρωτότυποι* и архетипи – *ἀρχέτυποι* в контекста на Евхаристията, върху която се основава литургичната практика и свързаните с нея литургични феномени структурирани и развити; 2. молитвите, посветени на Ангелската песен – *sanctus – benedictus – postsanctus*, както и въпроси относно развитието им в литургичната практика (еврейска и християнска) и обособяването им в т. нар. евхаристийна ангелология; 3. Влиянието на древните богослужбни текстове, съдържащи ангелската песен, върху богослужбените и певческите еврейски и християнски практики и тяхното влияние върху развитието на литургичния ритуал на Изток и на Запад. Затова специално внимание се обръща на въпросите, свързани с процеса на идентификация на връщането към изконните древни евхаристийни принципи на църковната литургична традиция. Това връщане се основава на съдържанието на запазените текстове, включително химни и молитви от еврейския и раннохристиянския период на църковното богослужение. Отговорите се основават на текстовете както на раннохристиянските евхаристийни молитви, така и на библейските текстове, постановленията на Вселенските събори, апокрифната литература и съответните изследвания на съвременни учени. Следователно се показва истинското значение на освещаващата и благословена ангелска песен в св. Евхаристия на Църквата на Изток и Запад.

Водещият принцип, подчинен на настоящото изследване, е връзката и балансът между принципите на вярата и разума. Всичко това са методически особености, които спомагат за изясняване на проблемите, свързани с темата за ангелските антитипи в литургията и богослужбната музика, както и възможните пътища за тяхното разрешаване. Възприемането на християнската вяра, нейното реално и същевременно мистично преживяване за вярващия, оставя отпечатък в църковното изкуство – литургично, музикално и химнографско, като антитип на основата – Божията слава и Неговите дела на човешкото спасение. . Следователно ангелското прославяне е мистичен път, отправен към Създателя. Литургичното химнографско и музикално наследство свидетелства, че средновековните автори са създатели на богослужбни трактати, химнографски форми и песенни жанрове. Отците на Църквата и псалтите (кантор в християнството, църковен служител, ръководещ литургична музика в няколко клона на Църквата) – са изживели своето култово поклонение към Бога като творчески процес като мистичен акт на общение и винаги са наблюдавали на вярата, и знанието, което е необходимо както на тези, които изпълняват, така и на тези, които слушат „ангелската песен” в тяхното търсене на благочестие. Така ангелското богословие отговаря на възхвалата на човешката молитва, която присъства в сърцето, ума и устата на вярващите. Всичко това става ясно в контекста на православната вяра и учението на светите отци, както и в техните богословски и богослужбни трактати, пряко свързани с богослужбната традиция, с евхаристийната практика, с музикално-химнографските творения и с мистично възприемане и тълкуване на богослужбените текстове.

5. Освещаване чрез Ангелската песен: Sanctus – Benedictus – Post-Sanctus (принципи в изследването на евхаристийната ангелология на древните анафори). – В: Българско музикознание, том: XLIV, брой: 1, 2020, с. 36-56, ISSN (print): 0204-823X, COBISS.BG-ID-1119623396, реферирано

Това изследване се отнася до раннохристиянската литургична традиция, считам за необходимо да изясня термини и проблеми в следните изследователски направления: 1. Изясняване на т.нар. литургични първообрази – *πρωτότυποι* и архетипи – *ἀρχέτυποι* в контекста на Евхаристията, върху които се изгражда и развива литургичната практика и свързаните с нея литургични феномени; 2. молитвите, посветени на Ангелската песен – *sanctus – benedictus – postsanctus*, както и въпроси относно развитието им в литургичната практика (еврейска и християнска) и обособяването им в т. нар. евхаристийна ангелология; 3. Влиянието на древните богослужебни текстове, съдържащи ангелската песен, върху богослужебните и певческите еврейски и християнски практики и отражение върху развитието на литургичния ритуал на Изток и на Запад. Затова специално внимание се отделя на проблемите, свързани с идентифицирането на процеса на връщане към първообраза и към древните принципи на църковната евхаристийна и литургична традиция в контекста на запазените текстове, химни и молитви на евреите и ранните християни. периоди на поклонение на Църквата. Отговорите се намират както в текстовете на раннохристиянските евхаристийни молитви, така и в библейските текстове, решенията на Вселенските събори, апокрифната литература и изследванията на съвременни учени по тези въпроси. Отговори, които ни показват истината за освещаващата и благославяща сила на ангелската песен в Евхаристията на Църквата на Изток и на Запад.

Sanctification Trough the Angelic Song: Sanctus – Benedictus – Post-Sanctus (Principles in the Study of the Eucharistic Angelology of the Ancient Anaphoras). – In: Bulgarian musicology, volume: HLIV, issue: 1, 2020, pp. 36-56, ISSN (print): 0204-823X, COBISS.BG-ID-1119623396, referenced

As this study relates to the early Christian liturgical tradition, I consider it necessary to clarify the terms and the problems according to the following research directions: 1. Clarification of the so-called liturgical prototypes – *πρωτότυποι* and archetypes – *ἀρχέτυποι* in the context of the Eucharist on which the liturgical practice and related liturgical phenomena are built and developed; 2. the prayers dedicated to the Angelic song – *sanctus – benedictus – post-sanctus*, as well as questions concerning their development in the liturgical practice (Jewish and Christian) and their differentiation into the so-called Eucharistic angelology; 3. The influence of the ancient liturgical texts containing the Angelic song on the liturgical and singing Jewish and Christian practices and the reflection on the development of the liturgical ritual in the East and in the West. Therefore, particular attention is paid to the problems associated with identifying the process of return to the to the prototype and to the ancient principles of the Church eucharistic and liturgical tradition in the context of the preserved texts, hymns and prayers of the jewish and early christian periods of worship of the Church. The answers are found in the texts of both early christian eucharistic prayers, biblical texts, the decisions of the Ecumenical Councils, the Apocryphal literature, and the studies of contemporary scholars on these issues. Answers that show us the truth about the sanctifying and blessing power of the Angelic song in the Eucharist of the Church in the East and in the West.

6. Liturgical Theology and Church (Byzantine- Slavic) Music and Hymnographic Practice. – In: Scripta & e-Scripta, issue: 19, 2019, 279-303, ISSN: 1312-238X ISSN: 2603-3364 (e-publication) COBISS.BG-ID – 1121733860, реферирано

The purpose of this research is to reveal the influence of Hesychastic teachings on the creation, development and the liturgical application of the church music and hymnography, through the discussion of different problems, based on written and oral testimonies, preserved till nowadays. This purpose is also achieved through an interpretation of the source materials (the liturgical, musical and hymnographic works) in the context of Orthodox belief and the teaching of the Holy Fathers, closely connected to the liturgical tradition of the Church in the 14th–15th century in terms of the teaching of Hesychasm. The depth of meaning of the musical phenomena from the tradition of the Middle Ages has been revealed based on the theological cognitive foundation – the foundation of belief. This research is based on data, connected with the liturgical Greek and Slavonic tradition and also with the mystical perception and interpretation of the musical and hymnographic works in the 13th–15th century – in the period of blossoming forth of the theological cognition of Hesychasm. The testimonies of one of the most important theological, musical and hymnographic resources from this period have been used involved in this research.

В това изследване основно място се отделя на исихастката мистика и пеене като отобраз на ангелското пеене. Анализират се проблемите за мистичното ангелско пеене или т. нар. калофонно – сладкогласно пеене на исихастите, както и музикалната и литургична характеристика на певческите сборници (аколутии) в периода XIII-XV век . Изтъква се употребата на безгласните знаци и големите хирономични знаци (μεγάλες ὀλοστάσεις) в творенията на музикоучителите (майстори и протопсалти) и запазването на традицията предадена на учениците (псалти, анагности). Разглежда се влиянието на исихасткия модел на средновековна песенност в балканския славяноезичен регион, като се прави литургична и музиколожка интерпретация на някои музикални кодекси. Излага се твърдението, че исихазмът не се ограничава само в периода от XIII-XIV до началото на XV векове, а започва своето развитие много по-рано и дава своето отражение в по-късната църковна история. Той е не само достижение на гръко-говорещите богослови през XIV в., а явление с вселенски характер, в което се включват църковни отци от славянската езикова група преди и след този период. Исихастките отци – съчинители на византийската музика, се придържали към принципа на хармонията и съотношението между текст и мелодия, представящи в единство и хармония църковното догматическо учение за вярата. Те са следвали съдържанието на текста и са композирали мелодията, отговаряща точно на дадената дума или сричка.

Доказва се хипотезата, че византийската средновековна мелодия отговаря на принципи, отнасящи се до вярата и догматите, закодирани в песнопенията-молитви, които могат да се разгадаят само от „посветените“ в музикалното изкуство църковни лица. Важни както в богословско, така и в музикално отношение са литургичните и теоретичните текстове на трактатите, които в музиколожката наука са възприемани като технически указания (например модалните запевы) или солфежи. Но в настоящото изследване се предлага съпоставка и анализ на теоретичните текстове от папалските с текстове от молитвите и тайнствата на Църквата, които дават основание те да се определят като вероизповедни формули . Мистическото съчетание на музикалните знаци се открива в кръга на св. Йоан Кукузел Ангелогласния и някои основни негови съчинения, открити в различни гръкоезични и славяноезични кодекси, приети като стандарт за ангелогласната исихастка музикална практика.

7. От началото към безкрая – от първообраз към образ и отобраз – изследователски парадигми в изследването на ангелската песен в християнската химнография и пеене. – В: Българско музикознание, том: XLIII, брой: 1, 2019, с. 3-23, ISSN (print): 0204-823X, COBISS.BG-ID – 1119623396

Водещият принцип, на който се подчинява настоящето изследване, е съотношението и балансът между принципите на *вярата* и *разума*. Това са все методологични характеристики, които спомагат за по-ясното очертаване на проблемите, свързани с разглежданата тема за ангелския *отобраз* в Литургията и музиката, както и на възможните начини за тяхното разрешаване. Възприемането на християнската вероизповед, нейното реално и същевременно мистично преживяване от страна на вярващия оставя отпечатък в църковното творчество, литургично, музикално и химнографско, като *отобраз* на фундамента – славословие на Бога и Неговите дела за спасение на човека, като по този начин реално съучаства в ангелското славословие, което по мистичен начин е отправено към Твореца. Литургическото химнографско и музикално наследство свидетелства, че средновековните автори на литургически трактати, химнографски форми и песенни жанрове – отците и псалтите на Църквата – са преживявали култовото си преклонение пред Бога като творчески процес, като мистичен акт на общение, и винаги са изтъквали както вярата, така и познанието, необходими и на изпълняващите, и на слушащите „ангелската песен” в стремежа им към богоуподобяване. Така на *ангелското богословие* отговаря *човешкото славословие* в молитвата, която присъства в сърцето, ума и устата на вярващите. Всичко това се изяснява в контекста на православната вяра и учението на светите отци, както и в техни богословски и литургически трактати, свързани пряко с богослужебната традиция, с евхаристийната практика, с музикалните и химнографски творения, както и с мистическото възприемане и тълкуване на богослужебните текстове.

From Beginning to Infinity – from the *Prototype* to *Typos* and *Antitypos* – Paradigms in the Study of *Angelic Song* in Christian Hymnography and Singing. – In: Bulgarian musicology, volume: XLIII, issue: 1, 2019, pp. 3-23, ISSN (print): 0204-823X, COBISS.BG-ID – 1119623396

The guiding principle subordinate the present study is the relationship and the balance between the principles of *faith* and *reason*. These are all methodological features that help to clarify the problems associated with the topic of angelic *antitypos* in Liturgy and music as well as the possible ways to solve them. The perception of the Christian faith, its real and at the same time mystical experience for believer, leaves a mark in the Church art – liturgical, musical and hymnographic, as a *antitypos* to the base – the glory of God and His deeds of human salvation. In this way angelic glorification is a mystical way addressed to the Creator. The liturgical hymnographic and musical heritage testifies that the medieval authors of liturgical treatises, hymnographic forms and song genres. The Fathers of the Church and psalms – have experienced their cult worship towards God as a creative process as a mystical act of communion and have always emphasized faith, and the knowledge that is necessary both to those who perform and to those who listen to the „angel’s song” in their seeking of godliness. Thus the angelic theology responds to the praise of human prayer, which is present in the heart, mind and mouth of the believers. All this is made clear in the context of the Orthodox faith and the teaching of the Holy Fathers, as well as in their theological and liturgical treatises, directly related to the liturgical tradition, to eucharistic practice, to the musical and hymnographic creations and to the mystical perception and interpretation of the liturgical texts.

8. Τρισάγιον – Τριῳόβε – Трисветата песен във византийската и старобългарска литургична практика. Характеристики, особености и употреба в богослужебната традиция на Църквата. – В: Богословска мисъл, брой: 1, 2019, с. 7-60, ISBN: 1310-7909, COBISS.BG-ID – 1120297956

„Τρισάγιον – Τριῳόβε – Трисветата песен“. Изследването се фокусира върху църковните, социалните и политическите предпоставки за формирането на литургичните особености във Византийската империя и тяхното отражение върху старобългарската и славянската литургична традиция. Характеристиките на византийстиката и старобългаристиката относно богослужебната и евхаристийната практика са представени в контекста на български и чуждестранни литургични изследвания на Литургията и Евхаристията. Специално внимание е отделено на някои от особеностите на византийските литургии – Литургията на св. Йоан Златоуст и Литургията на св. Василий Велики (CHR, БАН), и старобългарската литургия (OBL), както и на мястото на Трисветия в тях по-специално. Изяснява се връзката на Трисветата песен с Литургията на оглашените и Литургията на вярващите. Предложена е литургична и богословска интерпретация на Трисвятото във връзка с византийската, старобългарската и славянската традиция. Дадени са библейски и светоотечески основания за Трисветия ангелски в сравнение с другите форми на ангелската песен: Херувимския химн и Sanctus – Post-Sanctus, включително тяхното присъствие в литургичния живот на Църквата и ангелското [писмено] творчество като богословско явление в живота на Църквата. Изследването се основава на автентичните древни византийски, старобългарски и славянски богослужебни кодекси и молитвеници (Евхологион), както и на богослужебните и евхаристийните тестове (анафорите) в гръцките и славянските богослужебни книги (Служебник). Доказва се връзката между византийските прототипи и византийското богословие от една страна, и от друга старобългарските и славянските модели през Средновековието (от IX до XV век), в които трисветият е основен компонент. Извършват се литургични тълкувания и анализи на средновековните текстове в съпоставка със съвременната богослужебна практика на Църквата.

Трисветата песен се открива предимно в богослужебната употреба в последованията на Литургията на Църквата на Изток и на Запад, и по-точно в текстовете и рубриците на византийската Литургия на CHR, както и на BAS. По изследванията на А. Якоб, направени по текстови материал от повече от 200 ръкописи и печатни издания, те се сравняват с главната редакция на Литургията и вътрешните отношения между редакциите под формата на текстологична система.

В тази песен-молитва се прославя Светата Троица „Сѣ́ыйъ бѣ́же, сѣ́ыйъ крѣ́пкій, сѣ́ыйъ безме́ртный, помнѣ́й нѣ́къ“. Гръцкият текст на Трисветата песен е: Ἅγιος ὁ Θεός, Ἅγιος Ἰσχυρός (Ἅγιος Ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς. Според византийската традиция „Сѣ́ыйъ бѣ́же“ се отнася към Бог Отец, „сѣ́ыйъ крѣ́пкій“ – към Бог Син, а „сѣ́ыйъ безме́ртный“ – към Светия Дух. Това подреждане на думите се доближава най-много до древния вид, което характеризира това молитвословие като хвалебствие и молитва, в синхрон с информацията на преданието, че детето чуло песента на ангелите и то само първата част: „Сѣ́ыйъ бѣ́же, сѣ́ыйъ крѣ́пкій, сѣ́ыйъ безме́ртный“, а народът прибавил: „помнѣ́й нѣ́къ“.

Богословската интерпретация на Трисветата песен е ясно отражение от свидетелството на Преданието. Това поставя редица изследователски въпроси и хипотези, отнасящи се до автентичността на тази песен-молитва. Детското присъствие в разказа още повече засилва мистичния елемент на това средновековно обществено

свидетелство и го свързва с историческите събития, и конкретни личности, от този период в Константинопол. Поради тази причина в началото на изследването вниманието е насочено към историческите факти и литургични анализи на литията, в църковните и урбанистични условия на нейното извършване. Антитезата за ангелското славословие – което ангелите високо пеят в небето, и човешкото моление – по време на покаяните молитви по случай земетресението в Константинопол 438-439 г. (при имп. Теодосий Младши и Пулхерия, и патр. Прокъл) 20 дни преди Пасха в 3 часа през деня), се повтаря и в самата Литургия в *praefatio*, *sanctus* и *post-sanctus* на Анафората на византийските, респ. и OBL. интересен и много важен е момент е т.нар. богословие на ангелската песен, където св. Василий Велики в *praefatio* на неговата Анафора, когато говори за ангелското пеене, използва термина богословене (*θεολογίας*) или богословие, за разлика от човешкото славословие (*δοξολογίαν*), т.е. ангелите богословят непрестанно и вов веки, а човекът славослови в момента на молитвата. Тези разлики в BAS се откриват предимно в текста на в Евхология VAR 336. Това е един текстови пример, някои биха го квалифицирали само като поетично разнообразие, но този текст, който разкрива не просто разлика в израза или традиционни термини от периода на формиране на православния Символ на вярата, но е и съществен факт, разкриващ цялото антиохийско-кападокийско богословие по отношение на култовата молитвена практика на Църквата, отразена в молитвите на Евхаристията и в Трисветата песен.

„Τρισάγιον – Τριπρόβη – Trisagion” in the Byzantine and Old Bulgarian Liturgical Practice. Characteristics, Features and Use in the Liturgical Tradition of the Church. – In: Theological Thought, issue: 1, 2019, pp. 7-60, ISBN: 1310-7909, COBISS.BG-ID – 1120297956

The study is focused on the ecclesiastical, social and political prerequisites for the formation of the liturgical features in the Byzantine Empire, and their impact on the Old Bulgarian and Slavic liturgical tradition. The characteristics of the Byzantine and Old Bulgarian Studies concerning the liturgical and Eucharistic practice are presented in the context of Bulgarian and foreign liturgical researches of the Liturgy and the Eucharist. Special attention is paid to some of the peculiarities of the Byzantine liturgies i.e. the Liturgy of St. John Chrysostom and the Liturgy of St. Basil the Great (CHR, BAS), and the Old Bulgarian liturgy (OBL), and to the place of the Trisagion in them in particular. The connection of the Trisagion with the Liturgy of the catechumens and the Liturgy of the faithful is clarified. A liturgical and theological interpretation of the Trisagion is proposed in relation to the Byzantine, Old Bulgarian and Slavic traditions. Biblical and patristic grounds for the Trisagion of the Angels are given in comparison with the other forms of the Angelic song: The Cherubic Hymn and the Sanctus – Post-Sanctus, including their presence in the liturgical life of the Church and angelic [writing] creativity as a theological phenomenon in the life of the Church. The study is based on the authentic ancient Byzantine, Old Bulgarian and Slavic liturgical codices and books of prayers (Euchologion), as well as on the liturgical and Eucharistic tests (the anaphors) in the Greek and Slavic liturgical books (Slujebnik). The connection between the Byzantine prototypes and the Byzantine theology on the one hand, and on the other the Old Bulgarian and Slavic models during the Middle Ages (from the IX to the XV century) in which the Trisagion is the main component is proved. Liturgical interpretations and analyzes of the medieval texts are made in comparison with the modern liturgical practice of the Church.

The Trisagion is found primarily in liturgical use in the liturgical successions of the Church in the East and in the West, and more specifically in the texts and rubrics of the Byzantine Liturgy of the CHR as well as the BAS. According to the researches of A. Jacob, made on textual material from more than 200 manuscripts and printed editions, they are

compared with the main edition of the Liturgy and the internal relations between the editions in the form of a textological system. In this song-prayer, the Holy Trinity is glorified: „**СѢИИ** **БЖЕ**, **СѢИИ** **КРѢПКИИ**, **СѢИИ** **БЕЗІМЕРТНИИ**, **ПОМІЛЪИ** **НАС**“. The Greek text of the Three Holy Canticle is: Ἅγιος ὁ Θεός, Ἅγιος Ἰσχυρὸς, Ἅγιος Αθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς. According to the Byzantine tradition, „Ἅγιος ὁ Θεός“ refers to God Father, „Ἅγιος Ἰσχυρὸς“ to God Son, and „Ἅγιος Αθάνατος“ to the Holy Spirit. This arrangement of words comes closest to the ancient form, which characterizes this liturgy as a praise and prayer, in sync with the information of the tradition that the child heard the song of the angels and only the first part: „He is strong, he is strong, he is immortal“, and the people added: „have mercy on us“.

The theological interpretation of the Three Holy Song is a clear reflection of the testimony of Tradition. This raises a number of research questions and hypotheses concerning the authenticity of this song-prayer. The children's presence in the narrative further enhances the mystical element of this medieval public testimony and connects it to the historical events, and specific individuals, of this period in Constantinople. For this reason, at the beginning of the research, the attention is directed to the historical facts and liturgical analyzes of the lithia, in the ecclesiastical and urban conditions of its performance. The antithesis of the angelic doxology – which the angels sing high in heaven, and the human supplication – during the penitential prayers on the occasion of the earthquake in Constantinople 438-439 (under the imp. Theodosius the Younger and Pulcheria, and the patriarch Proclus) 20 days before Passover in 3 hours during the day), is repeated in the Liturgy itself in the praefatio, sanctus and post-sanctus of the Anaphora of the Byzantines, resp. and OBL. an interesting and very important moment is the so-called the theology of the angelic song, where St. Basil the Great in the praefatio of his Anaphora, when speaking of the angelic song, uses the term theology (θεολογία) or theology, as opposed to human theology (δοξολογία), i.e. the angels glorify God incessantly throughout the ages, and man glorifies at the moment of prayer. These differences in the BAS are found primarily in the text of in Euchology BAR 336. This is one textual example, some would qualify it only as a poetic variety, but this text which reveals not just a difference in expression or traditional terms from the formative period of the Orthodox A symbol of faith, but it is also an essential fact, revealing the entire Antiochian-Cappadocian theology in relation to the cultic prayer practice of the Church, reflected in the prayers of the Eucharist and in the Triune Song.

9. Литургическа характеристика на средновековните музикални трактати – образ на културния и църковен византийско-славянски регион през XIV-XV век. – In: *Orientalia et Occidentalia analecta Instituti Studiis Spiritualitatis Orientalium Occidentaliumque provehendis nomine P. Michaelis Lacko Appellati, Vol. 6, Kosice, Slovakia, vol: 6, issue: 6, 2010, 91-129, ISBN: 978-80-7141-676-0*

Според характера, който се търси в разглежданата тематика, вниманието пада на някои основни музикално-теоретични трактати, като се дават приликите и разликите в текстовете, изясняват се знаците и символическото им значение в текста, връзката на основни за вярата принципи с практиката на заучаване на музикалните знаци или фрази, богослужебната употреба на отделни съчинения, които влизат като базисни примери в теоретичните трактати и т.н. Всичко това става ясно посредством опита за един нов поглед към музикалните извори от Средновековието, като се използват принципите на музикалната и текстова екзегетика и богословската интерпретация, които разкриват закодираните в църковната музика истини на Православната вяра. Ето някои от трактатите, които предизвикват изследователския богословски и музиколожки интерес. Повечето от текстовете на музикално-теоретичните трактати представят богословската концепция и мистическото осмисляне на музиката в края XIV и XV век и принципите на

ангелогласието, повлияни от исихастското учение на източните средновековни отци. Прави се паралел с основни литургични византийски текстове от Анафората на Василиевата и Златоустовата литургия, като се представят аспектите, отнасящи се до богопознанието, с интерпретация на творенията на Псевдо-Дионисий Ареопагит и на св. Максим Исповедник. Богословската мисъл в онзи раннохристиянски период – спецификите на апофатичното и катафатично богословие се отразява и върху формирането на базисни принципи в творчеството на псалмодията и химнографията от този период, развитието на ранната средновековна музикална система и невмената нотация. За това се излага хипотезата, че византийската средновековна мелодия отговаря на принципи, отнасящи се до вярата и догматите, закодирани в песнопенията-молитви, които могат да се разгадаят само от посветените в музикалното изкуство църковни лица (духовници и възцърковени миряни). Византийските творци са обръщали голямо внимание на това да има съответствие между текста и мелодиката, като разполагането на мелизмите е съобразено със словесните и смисловите акценти на текста. Съотношението между текст и мелодия подлежи на музикално тълкувание. Както се вижда от текста всички онези словесни и безсловесни твари, които славословят Бога, го правят според своето място в йерархията, създадена от Твореца. Човеците отправят славословия – *δοξολογίαν*, а ангелите непрестанно богословстват – *θεολογίαν*, както свидетелства св. Василий в текста на своята Анафора. Ясно е, че повечето музикални трактати са били съставени за обучение на църковните певци и са носели информация за съставянето и използването на византийската музика в богослужението, но голяма част от тях имат основна въвеждаща част, в която авторите им са вмъквали текстове с двоен, дори мистичен смисъл, който е могъл да бъде опознат само чрез обучение на принципа учител-ученик, посредством устната църковно-певческа традиция. Наистина тези текстове са били свързани с богослужебната практика на Църквата и понякога, за да се даде по-образно обяснение за начина на изпълнението на дадена музикална фраза или запевите, например, са се употребявали вече познати от практиката песнопения, както свидетелстват въвеждащите текстове на Cod. Barb. Gr. 300 и на Cod. Vatic. Gr. 872.

През периода XIV-XV векове тези музикални теоретични трактати са били в процес на оформяне и развитие, голяма част от тях съвпадат с други средновековни богословски творби, които по своя характер отразяват учението и вярата на Църквата и продължават да бъдат съставяни и употребявани чак до XVIII-XIX век, носещи духа на древните музикоучителите. Този процес на преподаване на вярата не липсва и в по-ранните векове от историята на християнската Църква, както на Изток, така и на Запад. Той се обяснява с факта как св. отци от IV в. преподавали вярата на новопокръстените християни. Те използвали принципите на закона на вярата (*Lex credendi*) и закона на молитвата (*Lex orandi*). Така молейки се в Църквата от св. олтар те преподавали вярата на християните, които са мистичното Тяло Христово. А посредством молитвата отците са успявали да дадат обяснение на вярата, като една възможност да се разбере тази велика тайна и обратното, единствено чрез вярата и само посредством вярата са могли да се обяснят Тайнствата на Църквата, които в първите векове се считало че били само за избраните. Прави се литургична, богословско-екзегетическа и текстово-критична интерпретация на различни емблематични музикални трактати, като: За целта са използвани някои известни и не толкова известни извори, които са основа за доказване на предложените хипотези. Те са свързани със средновековната исихастка литургична и музикално-химнографска традиция и са избрани в контекста на цялостното изследване.

По-важни от тях са: „За небесната йерархия” и „За църковната йерархия“ на Псевдо-Дионисий Ареопагит; „Мистагогия” на св. Максим Исповедник; „Лествицата” на преп. Йоан Лествичник; Добротолюбие; Славянски ирмолог: Синай 1256 (от 1309 г.) ; Славянски ирмолог (от 1332 г.); Рък. Лавра Г 67 (от X в.) ; Рък. Лавра 610 (от XVI в.);

Рък. Атина 2458 (от 1336 г.) , съдържащ полиелейни калофонни стихове на св. Йоан Кукузел; Рък. Атина 963 , Рък. Кутлумуш 399 , Рък. Атина 2401, Рък. Атина 904, Рък. Синай 1250, Рък. Атина 2406 , Рък. Атина 2622 , Рък. Атина 2599 ; „Полиелей на българката” на св. Йоан Кукузел; Иверски ръкопис 544 от 1431 г.; Благовещенски кондакар от XII в.; Codex David Raidestionos от XIV в.; Успенски кондакар от 1207 г.; Лавърски кондакар от втората половина на XII в.; Рък. 24.4.15 – Рилски музикални приписки от XV в.; Скопска пападика-антология и Жеглиговски сборник от XV в.; Рък. Атина (гр. слав.) 928 – Жеглиговска антология от XV в.; Евстатиев кодекс от 1551 г. ; Путненски ръкописи от XVI-XVII в.; Рък. Месина 161 от XIII в. от Районната библиотека в Месина (Сицилия); Хилендарски ръкопис 311 (слав.), датира XVIII в., първи превод на пападика от гръцки език от XIV-XV в.; Скопска пападика от XV в.; Рък. Лавра 1656 от XVII в.; Рък. 804 от Йерусалимската патриаршеска библиотека, Анонимен трактат „Акривия” от XV в.; Codex Petropolitanus Graecus 239; Codex Vatic. Barberinicus gr. 300 от XV (XVI) в. ; Vatic. Gr. 872 от XV в. ; Рък. Лавра 610; някои основни евхологии – Vat. Barberini 336 ; Bessarion gr. (Criptensis) Gb 1, 4; Coislin gr. 213; Goar ; Zervos ; Sinaiticum 863; Vatic. 1964, Cod. Ashburnham 63, Cod. Grottaferrata Г γ iii, Grottaferrata E β iii, и Cod. Vatican 1606 и други.

Liturgical Characteristics of the Medieval Musical Treatises – an Image of the Cultural and Ecclesiastical Byzantine-Slavic Region in the XIV-XV Centuries. – In: *Orientalia et Occidentalia analecta Instituti Studiis Spiriuaitatis Orientalium Occidentaliumque provehendis nomine P. Michaelis Lacko Appelati, Vol. 6, Kosice, Slovakia, vol: 6, issue: 6, 2010, 91-129, ISBN: 978-80-7141-676-0*

According to the character that is sought in the subject under consideration, the attention falls on some basic music-theoretical treatises, giving the similarities and differences in the texts, clarifying the signs and their symbolic meaning in the text, the connection of basic principles for the faith with the practice of learning the musical signs or phrases, the liturgical use of individual compositions that enter as basic examples in the theoretical treatises, etc. All this becomes clear through the attempt to take a new look at the musical sources of the Middle Ages, using the principles of musical and textual exegesis and theological interpretation, which reveal the truths of the Orthodox faith encoded in church music. Here are some of the treatises that are of exploratory theological and musicological interest. Most of the texts of music-theoretical treatises present the theological concept and mystical understanding of music in the late 14th and 15th centuries and the principles of angelic voice influenced by the hesychastic teaching of the Eastern medieval fathers. A parallel is made with basic liturgical Byzantine texts from the Anaphora of the Basil and Chrysostom liturgies, presenting the aspects related to the knowledge of God, with an interpretation of the works of Pseudo-Dionysius the Areopagite and St. Maximus the Confessor. The theological thought in that early Christian period – the specifics of apophatic and cataphatic theology also affects the formation of basic principles in the creation of psalmody and hymnography from that period, the development of the early medieval musical system and the mad notation. For this reason, it is hypothesized that the Byzantine medieval melody corresponds to principles relating to faith and dogmas, encoded in the hymns-prayer, which can only be deciphered by ecclesiastical persons initiated in the art of music (clergy and ecclesiastic laity). The Byzantine artists paid great attention to ensuring that there was a correspondence between the text and the melody, and the arrangement of the melismas was consistent with the verbal and semantic accents of the text. The relationship between text and melody is subject to musical interpretation. As can be seen from the text, all those verbal and non-verbal creatures who glorify God do so according to their place in the hierarchy created by the Creator. Humans give eulogies – *δοξολογία*, and angels constantly theologize –

θεολογίας, as St. Basil testifies in the text of his Anaphora. It is clear that most musical treatises were composed for the training of church singers and carried information about the composition and use of Byzantine music in worship, but most of them have a basic introductory section in which their authors inserted texts with double, even a mystical meaning that could only be known through teaching the teacher-disciple principle, through the oral church-singing tradition. Indeed, these texts were connected with the liturgical practice of the Church and sometimes, in order to give a more figurative explanation of the way of performing a given musical phrase or chants, for example, chants already known from practice were used, as the introductory texts of Cod. Barb. Gr. 300 and of Cod. Vatic. Gr. 872. During the period XIV-XV centuries, these musical theoretical treatises were in the process of being shaped and developed, a large part of them coincided with other medieval theological works, which by their nature reflected the teaching and faith of the Church and continued to be compiled and used until the XVIII -XIX century, bearing the spirit of the ancient music teachers. This process of teaching the faith is not absent in the earlier centuries of the history of the Christian Church, both in the East and in the West. It is explained by the fact how the holy fathers of the 4th century taught the faith to newly converted Christians. They used the principles of the law of faith (Lex credendi) and the law of prayer (Lex orandi). Thus, praying in the Church from the holy altar, they taught the faith of the Christians, who are the mystical Body of Christ. And by means of prayer, the fathers were able to give an explanation of faith, as an opportunity to understand this great mystery, and vice versa, only through faith and only through faith could the Sacraments of the Church, which in the first centuries were considered to be only the chosen ones. A liturgical, theological-exegetical and textual-critical interpretation of various emblematic musical treatises is made, such as: For this purpose, some well-known and not so well-known sources are used, which are the basis for proving the proposed hypotheses. They are related to the medieval hesychastic liturgical and musical-hymnographic tradition and have been selected in the context of the overall study.

More important of them are: „On the Heavenly Hierarchy“ and „On the Church Hierarchy“ by Pseudo-Dionysius Areopagite; „Mystagogy“ of St. Maxim the Confessor; The „Ladder“ of Rev. Ioan Ladder; Benevolence; Slavic Irmologist: Sinai 1256 (from 1309) ; Slavic Irmologist (from 1332); Hand. Lavra D 67 (from the 10th century) ; Hand. Lavra 610 (from the 16th century); Hand. Athens 2458 (dated 1336) , containing polyeleic colophon verses of St. John Cucuzel; Hand. Athens 963, Ruk. Kutlumush 399, Ruk. Athens 2401, Ruk. Athens 904, Ruk. Sinai 1250, Hand. Athens 2406, Ruk. Athens 2622, Ruk. Athens 2599; „Chandelier of the Bulgarian woman“ by St. Ioan Kukuzel; Iver manuscript 544 of 1431; Annunciation Kondakar from the 12th century; Codex David Raidestionos from the 14th century; Assumption Kondakar from 1207; Lavra kondakar from the second half of the 12th century; Hand. 24.4.15 – Rila musical notes from the 15th century; Skopje papadika-anthology and Žegligov collection from the 15th century; Hand. Athens (Gr. Slav.) 928 – Žhegligov anthology from the XV century; Eustathian Code of 1551; Putna manuscripts from the XVI-XVII centuries; Hand. Messina 161 from the 13th century from the Regional Library of Messina (Sicily); Hilendar Manuscript 311 (Slav.), dates from the 18th century, the first translation of the Papadika from the Greek language from the 14th-15th centuries; Skopje papadika from the 15th century; Hand. Lavra 1656 from the 17th century; Hand. 804 from the Jerusalem Patriarchal Library, Anonymous treatise „Acrivia“ from the 15th century; Codex Petropolitanus Graecus 239; Codex Vatic. Barberinicus gr. 300 from the XV (XVI) century; Vatic. Gr. 872 from the XV century; Hand. Lavra 610; some basic euchologies – Vat. Barberini 336; Bessarion gr. (Cryptensis) Gb 1, 4; Coislin gr. 213; Goar; Zervos; Sinaiticum 863; Vatic. 1964, Cod. Ashburnham 63, Cod. Grottaferrata Γ γ III, Grottaferrata E β iii, and Cod. Vatican 1606 and others.

10. Култът към св. св. Братя Кирил и Методий и поклонението в базиликата Сан Клементе (между Църквата и политиката, между вярата и атеизма). – В: „Хармония в различията“, Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, 2021, 257-276, ISSN: (print): 2367-7899, COBISS.BG-ID – 1270513636

Делото на светите братя Кирил и Методий и техните ученици не се ограничава само до книжовното им творчество, то обхваща и църковно-дипломатическата и литургична дейност, която те развиват в Рим, в усилията им да изградят мост между Изтока и Запада. Основите на този мост са положени още през IX век, но свързва последователите на славянските просветители до ден днешен. За България и българите, като наследници на Кирило-Методиевата традиция и дело, това е важен процес. Възраждането на почитта към светите братя Кирил и Методий в Рим в новата история на България е уникален процес, който се заражда още от първата половина на 19-ти век, свързва се с църковни и държавни инициативи от страна българите както на православни, така и на католици през 20-ти век (по времето на комунистическия режим и Студената война), и дори в съвременния период в началото на 21-ви век. Някои основни исторически моменти, личности и факти, които са споменати в този текст, показват синовната почит на българския народ и Българската православна църква към делото на светите братя Кирил и Методий и техните ученици, подпомагащи процеса на интерконфесионален и дипломатически диалог между България и Светия Престол и произтичащите от това събития във Вечния град.

The Cult of St. St. Brothers Cyril and Methodius and Worship in the Basilica of San Clemente (Between the Church and Politics, Between the Faith and Atheism). – In: „Harmony in Differences“, Academic Publishing House „About Letters – About Letters“, 2021, 257-276, ISSN: (print):2367-7899, COBISS.BG-ID – 1270513636

The life work of the Holy brothers Cyril and Methodius and their disciples is not limited to their literary work, it also encompasses the ecclesiastical-diplomatic and liturgical activities they develop in Rome in their efforts to build a bridge between East and West. The foundations of this bridge were laid in the 9th century, but it connects the followers of the Slavic educators to this day. For Bulgaria and the Bulgarians, as heirs of the Cyril and Methodius tradition and life work, this is an important process. The revival of homage to the Holy brothers Cyril and Methodius in Rome in the new history of Bulgaria is a unique process that dates back to the first half of the 19th century, associated with church and state initiatives by Bulgarians of both Orthodox and Catholics in the 20th century (during the communist regime and the Cold War), and even in the modern period in the early 21st century. Some main historical moments, personalities and facts mentioned in this text show the filial respect of the Bulgarian people and the Bulgarian Orthodox Church for the life work of the Holy Brothers Cyril and Methodius and their students, supporting the process of interconfessional and diplomatic dialogue between Bulgaria and the Holy See and the ensuing hence the events in the Eternal City.

11. Литургични семейства. Особености, характеристики и вероизповедни фактори, оформящи евхаристийните и литургични текстове на Източната църква. – В: Мисъл, Слово, Текст. Пловдивко университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2021, с. 34-54, ISSN: 2815-2816, COBISS.BG-ID – 1289745380

Основните параметри на проучванията представени тук се формират на базата на систематичното и сравнителното изследване на литургико-богословските феномени, които определят облика на богослужението на Църквата въобще и на евхаристийния живот в частност. Обръща се особено внимание на литургичното многообразие, формирано както под влиянието на различни исторически фактори, така и под влиянието на оформянето на правилната вероизповед на Църквата, които с течение на многовековната богослужебна традиция консолидират т.нар. литургични семейства. Обръща се внимание предимно на православната литургична традиция с нейните характерни богослужебни особености: на константинополската, на антиохийската, на александрийската, на йерусалимската, и най-вече приликите и разликите, откриващи се в Евхаристийния канон (Анафората). Прави се хипотезата, че всеки богослужебен акт и религиозен феномен, свързан с него, води до формирането на различни литургични практики, определящи вярата на Църквата, което от своя страна е фундамент на литургичното творчество, важно за правилното възприемане и разбиране на най-свещеното богослужение – Евхаристията, като основа и надежда за бъдещия живот на всеки християнин.

Liturgical Families. Peculiarities, Characteristics and Confessional Factors Shaping the Eucharistic and Liturgical Texts of the Eastern Church. – In: Thought, Word, Text. Plovdiv University Publishing House „Paisiy Hilendarski“, 2021, pp. 34-54, ISSN: 2815-2816, COBISS.BG-ID – 1289745380

The main parameters of the research presented here are formed on the basis of the systematic and comparative study of liturgical and theological phenomena, which determine the appearance of the worship of the Church in general and of the Eucharistic life in particular. Particular attention is paid to the liturgical diversity, formed both under the influence of various historical factors and under the influence of the formation of the correct religion of the Church, which over the centuries of liturgical tradition consolidate the so-called. liturgical families. Attention is paid mainly to the Orthodox liturgical tradition with its characteristic liturgical features: the Constantinople, the Antiochian, the Alexandrian, the Jerusalem, and especially the similarities and differences found in the Eucharistic canon (Anaphora). It is hypothesized that each liturgical act and religious phenomenon associated with it leads to the formation of various liturgical practices that determine the faith of the Church, which in turn is the foundation of liturgical creativity, important for the correct perception and understanding of the most sacred worship. – The Eucharist, as a basis and hope for the future life of every Christian.

12. Социалното измерение на Евхаристията в контекста на българската и световна икумена. Свидетелство, служение и богослужение на Църквата, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 211-236, ISBN: 978-954-07-5158-0, COBISS.BG-ID – 47064072

Темата на това изследване засяга изследователските дебати по важни литургични, догматични, канонични и конфесионални проблеми за Църквата на Изток и на Запад. Те са предложени и интерпретирани тук в контекста на разбирането на универсалния характер на литургията, съответно на литургичното богословие, в контекста на един развиващ се и все по-раздвоен християнски свят. Светът на материалната култура, на духовното и профанното, на икономиката и политиката като основен фактор за развитието на човечеството, на бездушието към социалните и личните проблеми, на демоничните идеологии и общества, срещу които има една единствена алтернатива за живота на човечеството – единството на християните в Църквата Христова тук и сега. Не

е ли невъзможно, не може ли човечеството и особено християните да преодолеят егоизма си, да потърсят себе си и да погледнат в Евангелието на Господ Иисус Христос, за да постигнат онзи библейски новозаветен идеал да бъдеш в едно тяло – в Unun Corpus. Защото постигането на Царството Божие е възможно тук и сега, според думите на св. апостол Павел „цялата църква е събрана (ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτό)” (1 Кор. 14:23), на Евхаристията. събрание и всички да участват в Господната вечеря.

Тези размисли са полезни в контекста на разбирането за вселенския характер на литургичното богословие в условията на развиващия се и все повече, отделящ се от християнските принципи свят. Светът на материалната култура, на бездуховното и профанното, на икономикаата и политиката, като основен фактор за развитието на човечеството, на бездушието към социалните и личностни проблеми, на демоничните идеологии и общества, срещу които стои една единствена алтернатива за живот на човечеството – единение на християните в Христовата църква тук и сега. Нима това е невъзможно, нима човечеството и най-вече християните не могат да превъзмогнат своя егоизъм, да търсят само своето, и да се вгледат в Евангелието на Господ Иисус Христос за постигане на онзи библейски новозаветен идеал за пребиваване в Едното Тяло – in Unun Corpus. Защото постигането на Божието Царство тук и сега е възможно, според думите на свети ап. Павел, ако „се събере цялата църква наедно (ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτό)” т.е. на евхаристийно събрание (срв. 1 Кор. 14: 23) и всички заедно да участват в „Господнята вечеря”.

The Social Dimension of the Eucharist in the Context of the Bulgarian and World Οἰκουμένη. *Testimony, ministry and worship of the Church*, University Publishing House „St. Kliment Ohridski“, 2021, pp. 211-236, ISBN:978-954-07-5158-0, COBISS.BG-ID – 47064072

The topic of this study addresses the research debates regarding important liturgical, dogmatic, canonical and confessional problems for the Church in the East and in the West. They have been proposed and interpreted here in the context of understanding the universal character of the Liturgy, respectively of the liturgical theology, in the context of an evolving and increasingly divorced Christian world. The world of material culture, of the spiritual and the profane, of the economy and politics as a major factor to the development of humanity, of the soullessness to social and personal problems, of demonic ideologies and societies, against which there is a single alternative to the life of humankind – the unity of Christians in the Church of Christ here and now. Isn't that impossible, can not humanity, and especially Christians, overcome their selfishness, seek their own self, and look into the Gospel of the Lord Jesus Christ to achieve that biblical New Testament ideal of being in One Body – in Unun Corpus. For the attainment of the Kingdom of God is possible here and now, according to the words of the Saint Apostle Paul „the whole church is gathered (ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτό)” (1 Cor. 14:23), at the Eucharistic Assembly, and all to participate in the Lord's Supper.

13. Giovanni Paolo II e la Chiesa ortodossa bulgara (Analisi delle fonti e dei fatti storici nel periodo del pontificato di Karol Wojtyła dal punto di vista ecclesiastico e diplomatico). „Sangue del vostro sangue, ossa delle vostre ossa” Il pontificato di Giovanni Paolo II (1978-2005) e le Chiese in Europa centro-orientale. Nel centenario della nascita di Karol Wojtyła a cura di Jan Mikrut, Publisher: Gabrielli Editori, 2020, p. 141-176, ISBN:978-88-6099-444-8

Questo studio offre fatti, opinioni e documenti sulla personalità di Papa Giovanni Paolo II e sul suo contributo ai rapporti tra la Santa Sede e la Bulgaria, la Chiesa cattolica e la Chiesa ortodossa bulgara durante il periodo del suo pontificato, durante la preparazione della sua visita in Bulgaria e dopo questo. Sono stati utilizzati dati d'archivio dalla Bulgaria e dal Vaticano, pubblicazioni e testimonianze del periodo in esame, nonché mie impressioni personali, come traduttore di Papa Giovanni Paolo II durante la sua visita al Santo Sinodo e al PCSHP „St. Aleksandr Nevskij“ di Sofia. La personalità e l'opera di papa Wojtyła è di grande importanza internazionale, e soprattutto per la storia di tutte le nazioni i cui paesi fanno parte dell'ex blocco socialista, durante la guerra fredda, la „perestrojka“, i cambiamenti democratici e la loro adesione alla NATO e all'UE. Spicca, a questo proposito, il legame della politica pontificia del Papa polacco con la politica dello Stato bulgaro nei periodi citati, nonché l'espressione di un atteggiamento particolarmente fraterno nei confronti della secolare tradizione della Chiesa ortodossa bulgara, come portatore dell'opera dei Santi Cirillo e Metodio. Lo studio sottolinea il processo di identità culturale, interreligiosa e interconfessionale dello Stato bulgaro e della Chiesa ortodossa bulgara dal IX al XXI secolo. Vengono presentati alcuni periodi specifici di autodeterminazione e sviluppo dello stato bulgaro, che passa anche attraverso la collaborazione con la Chiesa romana e i suoi primati. La diplomazia pontificia di Giovanni Paolo II è esaminata alla luce dell'opera dei santi fratelli Cirillo e Metodio, come immagine dei rapporti ecclesiastici e diplomatici con la Bulgaria e la Chiesa ortodossa bulgara. Vengono presentati i meriti e le caratteristiche della politica dello Stato bulgaro e della Chiesa ortodossa bulgara nel contesto della storia mondiale e dei rapporti con la Chiesa romana. Vengono fatti confronti con l'eredità pontificia e le politiche di Papa Giovanni XXIII e Papa Paolo VI. Viene considerato il processo di europeizzazione del cristianesimo o ricristianizzazione dell'Europa. Le idee rivoluzionarie di Papa Giovanni Paolo II si manifestano nel processo di unione dei popoli slavi ortodossi all'Europa. Vengono presentate le principali caratteristiche della diplomazia di Stato e della diplomazia ecclesiastica tra Santa Sede e Bulgaria, Vaticano e BOC. Politiche della Chiesa e politiche dello Stato e termini di comunicazione. Si evidenziano le difficoltà nei rapporti politici, ecclesiastici e diplomatici tra la Bulgaria e il Vaticano. Viene chiarita la cosiddetta „diplomazia silenziosa“. Persone ed eventi legati a questo processo.

John Paul II and the Bulgarian Orthodox Church (Analysis of historical sources and facts in the period of Karol Wojtyła's pontificate from an ecclesiastical and diplomatic point of view). „Blood of your blood, bone of your bones“ The pontificate of John Paul II (1978-2005) and the Churches in Central-Eastern Europe. On the centenary of the birth of Karol Wojtyła edited by Jan Mikrut, Publisher: Gabrielli Editori, 2020, p. 141-176, ISBN:978-88-6099-444-8

This study offers facts, opinions and documents about the personality of Pope John Paul II and his contribution to the relations between the Holy See and Bulgaria, the Catholic Church and the Bulgarian Orthodox Church during the period of his pontificate, during the preparation for his visit to Bulgaria and after this. Archival data from Bulgaria and the Vatican, publications and testimonies from the period under consideration were used, as well as my personal impressions, as a translator of Pope John Paul II during his visit to the Holy Synod and PCSHP „St. Alexander Nevsky“ in Sofia. The personality and work of Pope Wojtyła is of great international importance, and especially for the history of all nations whose countries are part of the former Socialist bloc, during the Cold War, „Perestroika“, democratic changes and their accession to NATO and the EU. In this regard, the connection of the pontifical policy of the Polish Pope with the policy of the Bulgarian state in the mentioned periods stands out, as well as the expression of a particularly fraternal attitude towards the centuries-old tradition of the Bulgarian Orthodox Church, as the bearer of the work of Sts Cyril and Methodius. The study

emphasizes the process of cultural interreligious and interconfessional identity of the Bulgarian state and the Bulgarian Orthodox Church from the 9th to the 21st century. Some specific periods of self-determination and development of the Bulgarian state are presented, which also goes through the cooperation with the Roman Church and its primates. Papal diplomacy of John Paul II is examined in the light of the work of the holy brothers Cyril and Methodius, as an image of the ecclesiastical and diplomatic relations with Bulgaria and the Bulgarian Orthodox Church. The merits and characteristics of the policy of the Bulgarian state and the Bulgarian Orthodox Church in the context of world history and relations with the Roman Church are presented. Comparisons are made with the pontifical legacy and policies of Pope John XXIII and Pope Paul VI. The process of Europeanization of Christianity or re-Christianization of Europe is examined. The revolutionary ideas of Pope John Paul II are shown in the process of joining the Orthodox Slavic peoples to Europe. The main characteristics of state diplomacy and church diplomacy between the Holy See and Bulgaria, the Vatican and the Bulgarian Orthodox Church are presented. Church policies and state policies and terms of communication. The difficulties in the political, ecclesiastical and diplomatic relations between Bulgaria and the Vatican are highlighted. The so-called „quiet diplomacy“ is clarified. Persons and events related to this process.

В това изследване се предлагат факти, мнения и документи за личността на папа Йоан Павел Павел II и неговият принос в отношенията между Светия Престол и България, Католическата църква и Българската православна църква в периода на неговия понтификат, по време на подготовката за посещението му в България и след това. Използвани са архивни данни от България и Ватикана, публикации и свидетелства от разглеждания период, както и мои лични впечатления, като преводач на папа Йоан Павел II по време на посещението му в Светия Синод и ПКСХП „Св. Александър Невски“ в София. Личността и делото на папа Войтила има огромно международно значение и особено за историята на всички народи, чиито държави са част от бившия Социалистически блок, в периода на Студената война, на „Перестройка“и, на демократичните промени и присъединяването им към НАТО и ЕС. В това отношение се откроява връзката на понтификалната политика на полския папа с политиката на Българската държава в споменатите периоди, както и изразяването на особено братско отношение към многовековната традиция на Българската православна църква, като носителка на делото на светиите Кирил и Методий. В изследването се подчертава процесът на културна интеррелигиозна и интерконфесионална идентичност на Българската държава и Българската православна църква от IX до XXI век. Представят се някои специфични периоди на самоопределяне и развитие на Българската държава, което минава и през сътрудничеството с Римската църква и нейните примати. Разглежда се папска дипломация на Йоан Павел II в светлината на делото на светите братя Кирил и Методий, като образ на църковните и дипломатическите отношения с България и Българската православна църква. Представят се заслугите и характеристиките на политиката на Българската държава и Българската православна църква в контекста на световната история и отношенията с Римската църква. Правят се сравнения с понтификалното наследство и политиката на папа Йоан XXIII и папа Павел VI. Разглежда се процеса на европеизиране на християнството или рехристиянизиране на Европа. Показват се революционните идеи на папа Йоан Павел II в процеса на присъединяване на православните славянски народи към Европа. Представят се основните характеристики на държавната дипломация и църковната дипломация между Светият престол и България, Ватикана и БПЦ. Църковните политики и държавните политики и условията за комуникация. Изтъкват се трудностите в политическите, църковните и дипломатическите отношения между България и Ватикана. Изяснява се т.нар „тиха дипломация“. Личности и събития, свързани с този процес.

14. Ангелогласие – ангелофония, словесност и безсловесност, калофония и славословие в средновековните музикални трактати. Литургически свидетелства, интерпретации и екзегезис на средновековните музикално-теоретични творби. *Св. Йоан Кукузел – личност, творчество, епоха.* Отговорен редактор: проф. д.изк. Светлана Куюмджиева Редакционна колегия: проф. д.изк.н. Стефан Хърков, проф. д-р Юлиан Куюмджиев, доц. д-р дякон Иван Иванов Редакция на гръцките, латински термини: д-р Росен Русев, Publisher: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2020, p. 340-384, ISBN: 978-954-07-5121-4, COBISS.BG-ID – 47370504

Вниманието в този текст се насочва към процеса на съставяне, употреба и тълкуване на традиционните за Средновековието музикални форми, откриващи се в някои църковно-литургични и музикално-теоретични трактати, в които се запазват характерните за периода на исихазма богословски и музикални жанрове, стилистика и принципи. Разкрива се съществената роля на появилите се, а в следствие установили се трайно в църковния *праксис*, музикални творби като *териреми* и *кратими*, в които основно място заемат *хирономичните знаци* – *ѳѳѳѳ* и музикалните безсловесни формули, продукт на оригинален средновековен модел на източната църковна музика и исихасткото богословие. Тези жанрови характеристики и стилистика се обособяват в т.нар. *ангелогласие* и *ангелофония*, чрез което, според свидетелствата на средновековните църковни отци и църковната теологията, се изразява чистото и неподправено православно учение – *вероизповед на вярата*, изразено чрез благозвучната, сладкогласна и божествена калофонია – висша форма на *славославие*. За по-голяма научна яснота се прави литургичен анализ и интерпретация на средновековните музикално-теоретични творби, които определят характера на новата църковно-певческа стилистика, доминираща през средновековния период, особено през XIV-XV век, в съответствие с историческата и изворова фактология. Като пример може да се посочат принципите имплантирани в *калофонното*, или *ангелоподобното*, безсловесно пеене и творбите на св. Йоан Кукузел, като на базата на екзегетическия анализ се прави извода, че те са плод на православно учение за исихия и безмълвие в общуването с Бога. Ангелското пеене предоставя на душата възможност да съзерцава Бога и Неговото величие, да се издигне най-близо до Него, подобно на ангелското присъствие пред Божия престол във висините – „*ὠμίνα ἐκ βῆσινιχη*“ (Служебник. Синодално издателство, София, 1957, с. 90, 131). Чрез богословските принципи на исихия, безмълвие и ангелогласие, се разбират музикалните принципи, съдържащи се в литургичните – музикални и химнографски форми, като по този начин се изразява и ново отношение към словото, основно средство за богопознание и усъвършенстване, развило се в концепцията за *ars nova* във византийската култура. Независимо от стотиците проучвания в областта на музикалната медиевистика строго музиколожките изследвания трудно могат да разкрият онтологичните и богословски принципи, залегнали в основата на *териремите* и *кратемите*, както и каква е била необходимостта те да бъдат съставени и изпълнявани, по време на определените богослужебни моменти, така *трансцедентно*, сякаш трябва да бъдат изпълнени от ангели, а не от човеци. Поради това правилното тълкуване на калофонното творчество се дава благодарение на богословското осмисляне на една *нова музикална стилистика*. Тя е свързана с литургичната употреба на *хирономичните знаци* – *ѳѳѳѳ* и на музикалните, безсловесни формули – *териреми*, *кратими* в Литургията на Църквата, и нейните богослужебни последования, чийто литургико-музикален феномен е обект на това изследване. През Средновековието, в следствие на наложилото се алегорично тълкуване на различни музикални и химнографски творения и трактати,

съдържащи кратеми и териреми, се налага мнението, че те са вид *ангелско пеене*. Представянето на тези кратеми и техния дълбок литургичен и богословски смисъл не е откъснато от практиката на Църквата и няма отрицателна санкция за тяхната употреба. Чрез принципите на калофонното и *ангелското* безсловесно пеене, използвано в музикалните творби на XIV век, което със сигурност е било провокирано от богословското учение за *исихия* и *безмълвие* в общуването с Бога, практикувани в исихазма, се предоставя на душата на вярващия възможност да съзерцава Бога и Неговото величие, да се издигне най-близо до Него, подобно на ангелското присъствие пред Божия престол. Основните акценти са: Калофонията и влиянието на исихазма върху формирането на църковно-певческата византийска традиция през Средновековието; Свидетелствата на византийските музикално-теоретични образци, делото на св. Йоан Кукузел и паралелът с българския принос за калофонния репертоар в литургична практика на Църквата.

Angeloglasie – Angelophony, Verbality and Wordlessness, Calophony and Glorification in the Medieval Musical Treatises. Liturgical Testimonies, Interpretations and Exegesis of yhe Medieval Music-Theoretical Works. St. John Koukouzel – personality, creativity, era. University Publishing House „St. Kliment Ohridski“, 2020, p. 340-384, ISBN: 978-954-07-5121-4, COBISS.BG-ID – 47370504

The attention in this text is directed to the process of composition, use and interpretation of the musical forms traditional for the Middle Ages, found in some ecclesiastical-liturgical and music-theoretical treatises, in which the theological and musical genres, stylistics and principles. The essential role of musical works such as terirems and kratims that appeared and subsequently became permanently established in church praxis is revealed, in which the main place is occupied by hieronomic signs – ἄφωνα and musical wordless formulas, a product of an original medieval model of Eastern church music and the Hesychast theology. These genre characteristics and stylistics are distinguished in the so-called angeloglasie and angelophony, through which, according to the testimonies of the medieval church fathers and church theology, the pure and unadulterated Orthodox teaching is expressed – a creed of faith, expressed through the melodious, sweet-voiced and divine *καλοφωνία* – a higher form of glorification. For greater scientific clarity, a liturgical analysis and interpretation of the medieval music-theoretical works, which determine the character of the new church-singing stylistics dominant in the medieval period, especially in the XIV-XV centuries, is made, in accordance with the historical and source facts. As an example, the principles implanted in the colophonic, or angel-like, wordless singing and the works of St. John Koukouzel, and based on the exegetical analysis, it is concluded that they are the fruit of the Orthodox teaching on hesychia and silence in communication with God. Angelic singing provides the soul with the opportunity to contemplate God and His greatness, to rise closest to Him, similar to the angelic presence before God's throne in the heights (Liturgic book. Synodal publishing house, Sofia, 1957, p. 90, 131). Through the theological principles of hesychia, silence and angelic voice, the musical principles contained in the liturgical – musical and hymnographic forms are understood, thus expressing a new attitude to the word, the main means of knowledge of God and improvement, developed in the concept of *ars nova* in Byzantine culture. Regardless of the hundreds of studies in the field of musical medieval studies, strictly musicological research can hardly reveal the ontological and theological principles underlying terirems and kratems, as well as what was the need for them to be composed and performed, during certain liturgical moments, so transcendent, as if they were to be performed by angels and not by men. Because of this, the correct interpretation of the colophonic work is given thanks to the theological interpretation of a new musical stylistics. It is connected with the liturgical use of the

hieronomical signs – ἄφωνα and the musical, wordless formulas – terirems, which can be found in the Liturgy of the Church and its liturgical successions, whose liturgical-musical phenomenon is the subject of this study. During the Middle Ages, as a result of the imposed allegorical interpretation of various musical and hymnographic works and treatises containing kratems and terirems, the opinion was imposed that they were a type of angelic singing. The presentation of these kratems and their deep liturgical and theological meaning is not separated from the practice of the Church and there is no negative sanction for their use. Through the principles of colophonic and angelic wordless singing used in the musical works of the 14th century, which was certainly provoked by the theological teaching of hesychia and silence in communication with God, practiced in hesychasm, the soul of the believer is given the opportunity to contemplate God and His greatness, to rise nearest to Him, like the angelic presence before the throne of God.

The main highlights are: Calophony and the influence of hesychasm on the formation of the church-singing Byzantine tradition in the Middle Ages; The testimonies of the Byzantine music-theoretical examples, the work of St. John Koukouzel and the parallel with the Bulgarian contribution to the colophon repertoire in the liturgical practice of the Church.

15. Богослужение и дипломация – основни инструменти в мисията на Светите братя Кирил и Методий (по средновековните извори и свидетелства). *Свети Климент Охридски, пръв епископ на български език*, редактор/и: проф. д-р Мария Йовчева, издателство: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2020, с. 253-283, ISBN: 978-954-07-5097-2, COBISS.BG-ID – 44999944

В предложения текст се прави опит за сравнително изследване на църковно-дипломатическата и литургична дейност на Светите братя Кирил и Методий по време на престоя им в Рим и Моравия, като основа на църковно-обществената мисия сред новопросветените славянски народи, която вече векове предизвиква изследователски интерес и дълги научни спорове в различни научни области. Оказва се, че тези две основни дейности – литургичната и дипломатическата, са взаимно свързани и обосновано зависими една от друга. Сложната църковна и политическа ситуация в периода на мисията на Светите братя Кирил и Методий определя църковно-дипломатическите особености на мисията, отслужването на Литургията и богослужebните особености по време на мисията, междуцърковните свидетелства за служението (църковни, политически, дипломатически, литургични проблеми) и трудностите, свързани с тях. Подробно се изследват: видът богослужение, използвано в Рим по време на пренасянето на мощите на св. Климент, папа Римски; въпросът за църковния и държавния статут на Светите братя; въпросът за освещаването на богослужebните славянски книги от папа Адриан II в Рим; въпросът за вида Литургия, използвана по време на мисията; въпросът за езика на богослужението, въпросът за продължаването на мисията от страна на Кирило-Методиевите ученици.

Проблемите и обстоятелствата не омаловажават делото на мисията и дипломацията на Светите братя, напротив – доказват техния духовен, литургичен и мисионерски принос, който дори с малки компромиси постига целта си. Ясно е, че за постигането на идеалната цел на мисията – евангелизация на всички народи със славянски произход по цялата територия на Византийската империя на Изток и на Запад, е трябвало да се направи най-големият дипломатически процес. Той несъмнено е свързан с търсене на компромис и с неговото намиране – адаптация на латинската литургия със славянски елементи, т.е. на езика и ритуала чрез смесване на византийско-латински литургични елементи. Въз основа на изследваните в този текст документи и писмени

свидетелства може да се направи изводът, че Светите братя по време на мисията си в Рим и Моравия използват компилативно богослужение и допринасят за оформянето на богослужебните ритуали на славяните на основата както на византийската (константинополска), така и на латинската (римска) литургична традиция. Въпреки всичко, дипломатическата, литургичната и просветителската мисия на Светите братя успява, а думите на папа Адриан II в писмото му за започване на тази дейност „за да можете по-лесно да научите Божиите заповеди“, имат своята сила и до днес. Основните акценти са: I. Църковно-дипломатически особености на мисията на светите братя Кирил и Метидий в Рим и Моравия; II. Дипломатически и църковно-политически трудности по време на мисията. Литургични и духовно-дисциплинарни принципи; Църковно-политически и дипломатически особености; Особености на Литургията и богослужебните последования, използвани по време на мисията.

Liturgy and Diplomacy – Basic Tools in the Mission of the Saint Brothers Cyril and Methodius (in Medieval Sources and Testimonies). Saint Kliment Ohridski, first bishop in the Bulgarian language. University Publishing House „St. Kliment Ohridski“, 2020, pp. 253-283, ISBN: 978-954-07-5097-2, COBISS.BG-ID – 44999944

The proposed text attempts a comparative study of the ecclesiastical-diplomatic and liturgical activity of the Holy Brothers Cyril and Methodius during their stay in Rome and Moravia, as the basis of the ecclesiastical-social mission among the newly enlightened Slavic peoples, which has been of research interest for centuries and long scholarly controversies in various scientific fields. It turns out that these two main activities – the liturgical and the diplomatic, are interrelated and dependent on each other. The complex ecclesiastical and political situation during the mission of the Saint brothers Cyril and Methodius determines the ecclesiastical and diplomatic peculiarities of the mission, the service of the Liturgy and the liturgical peculiarities during the mission, the evidences for the ministry (ecclesiastical, political, diplomatic, liturgical) and the difficulties related to them. The following are studied in detail: the type of worship practiced in Rome during the transport of the relics of St. Clement Pope; the issue concerning the ecclesiastical and political status of the Saint brothers; the issue concerning the consecration of the liturgical Slavic books by Pope Adrian II in Rome; the issue concerning the type of Liturgy practiced during the mission; the issue concerning the language of worship, the issue concerning the continuation of the mission by the disciples of St Cyril and Methodius. The main highlights are: I. Ecclesiastical-diplomatic features of the mission of the holy brothers Cyril and Metidius in Rome and Moravia; II. Diplomatic and church-political difficulties during the mission. Liturgical and spiritual-disciplinary principles; Church-political and diplomatic features; Peculiarities of the Liturgy and liturgical sequences used during the mission.

16. Посещението на папата в България – между църковността, държавността и дипломацията. Интерконфесионални, църковно-правни, литургични, дипломатически и социо-политически аспекти. Научни четения на тема „Право и религия“, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 557-581, ISBN:978-954-07-5133-7, COBISS.BG-ID – 47190792

Предложеният текст представя едно интердисциплинарно изследване върху въпросите, свързани с някои основни църковни, държавни, дипломатически, догматически и литургически аспекти при посещението на папата в различните държави. Вниманието е насочено към принципите и дейностите, които римските епископи в своите понтефикати използват в отношенията си с държавите, църквите и религиите по света, което се отнася и до подготовката и осъществяването на едно посещение на папата

в условията на съвременното плуралистично общество, според установените църковно-правни, интерконфесионални и църковно-дипломатически принципи на общуване. В това отношение се правят препратки към посещенията на папите в България, и на основните понтефикални функции на църковната дипломация в един съвременен политически, църковен и културен терен, наследник на социалистическите идеи и принципи. За обективност в това изследване, и при необходимост, се използват и тълкуват църковно-правни и литургични норми, като задължителни или препоръчителни в процеса подготовка и осъществяване на понтификалното посещение, и връзката им с българската църковна и държавна традиция. Не на последно място се разглеждат някои конкретни факти, феномени и действия, свързани с личности и събития от миналото и съвременното на България, допринесли за правилното провеждане на обществено събитие от такава величина. Интерес представляват микроелементите и „тихата дипломация” във визитата на папата в България, които обаче оформят цялостната обществена и социополитическа картина, изградена и от някои „проблемни” компоненти, които, в съответствие с добрите църковно-дипломатически практики, остават незабелязани или дори биват притъпени. Тези обективни характеристики на понтефиката, световна и дипломатическа дейност, определят формите на папското управление и „езика” – „езиците”, които се използват като ключови възли на управление на църковната държава и политическата система, подпомагащи връзките с другите държави и религии. Посещението на папата е свързано по някакъв начин с тези основни характеристики – да има връзка с религиозната и духовно-пастирската дейност, и с държавната и културно-обществена дейност на определената държава. Неоспорим факт е, че при посещенията на папата тези два принципа се реализират и осъществяват посредством съответните дипломатически разговори и спогодби преди посещението, които да бъдат в полза и на двете страни по време на посещението, а и след него. В много случаи те завършват с конкретни или поне с декларации и призови.

При посещението на папа се наблюдава една симбиоза в отношенията между държавните и религиозни лидери на страната, т.е. с ръководството на духовенството и с ръководители от държавната власт. Срещите на папата се осъществяват на основание на взаимни покани от страна на църковната или религиозна власт, и от страна на държавната или светска власт. Що се отнася до посещението на папата като Римски епископ и глава на Католическата църква по света, според древните постановления на каноните, той иска позволение да влезе на територията на друг епископ, какъвто е случаят с посещението в православните държави, както и според условията и правилата определени в международното право. В качеството на папата като държавен глава на Ватиката, по време на посещенията си в различните държави по света, са валидни същите принципи на предварителна подготовка и протокол, каквито са и църковните, но съобразени с държавните условия и поканата от страна на най-висшия държавен орган или негов представител. За извършване на литургическа и пастирска дейност в диоцеза на каноническите епархии на Католическата църква, особено в държави с преобладаващо католическо население, папата е свободен да упражнява тази дейност. Но в случай на интерконфесионална и интеррелигиозна литургична и пастирска дейност, касаеща народи с други преобладаващи конфесии – православни или протестанти, или такива от други религии, се иска позволение на съответната религиозна общност или поместна православна църква, което също се извършва на базата на съответните спогодби и разменни писма между държавните или юридическите субекти (например РБългария или Светия Синод на БПЦ).

Църковни и политически основания за църковната дипломация на папите от XX-XI век; Протокол и специфики при посещението на папата; Предпоставки за междурелигиозен и интерконфесионален диалог в процеса на подготовка и

осъществяване на визитата на папата в България; България – Ватикана, БПЦ – Свети Престол. Характеристики, аспекти и анализи в църковните и дипломатически отношения при посещението на папата в България; Църковни и политически характеристики на посещение на папата в традиционна православна държава; Интерконфесионален диалог, канонически и литургически особености, като приоритенти в мисията на папа Франциск и посещението му в България; Символика в дипломатията – подаръците, израз на „тихата дипломатия”.

„Pope’s Visit to Bulgaria: Between Church, Statehood and Diplomacy. Interconfessional, Church-Legal, Liturgical, Diplomatic and Socio-Political Aspects”. *Scientific readings on „Law and Religion“*, University Publishing House „St. Kliment Ohridski“, 2021, pp. 557-581, ISBN:978-954-07-5133-7, COBISS.BG-ID – 47190792

The proposed text presents an interdisciplinary study of issues related to some major ecclesiastical, state, diplomatic, dogmatic and liturgical aspects of the Pope’s visit to the various States. To this end, attention is drawn to the principles and activities that Roman bishops use in their pontificates in their relations with Countries, Churches and Religions around the world, which also refers to the preparation and implementation of a Pope visit in today’s pluralistic society, according to established church-legal, inter-confessional, inter-religious and church-diplomatic principles of communication. In this regard, references are made to the Pope’s visits to Bulgaria, and the possible or impossible implementation of the main pontifical functions of Church diplomacy in a contemporary political, ecclesiastical and cultural terrain, the heir to socialist ideas and principles. For the sake of objectivity in this study, and when necessary, church-legal and liturgical norms are used and interpreted, as obligatory or advisory in the process of preparation and realization of the pontificate visit, and their relation to the Bulgarian orthodox church and State tradition. Last but not least, some specific facts, phenomena and actions related to the personalities and events of Bulgaria’s past and present have contributed to the proper conduct of a public event of such magnitude. Of interest are the trace elements and the „quiet diplomacy” of the Pope’s visit to Bulgaria, which, however, shape the overall visible, social and socio-political picture, made up of some „problematic” components, which, in accordance with good church and diplomatic practices, go unnoticed. or even being blunt.

17. Богословските възгледи на Иван Панчовски и учението за Евхаристията в българската православна литургическа традиция (между конфесионалното и интерконфесионалното). *Богословското творчество на професор Иван Панчовски и духовно-просветната традиция на Българската православна църква*, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 141-169, OBISS.BG-ID – 1287184100

Изследванията в областта на литургическото богословие, в периода в който твори и преподава проф. Иван Панчовски, е време на многостранни промени в областта на богословието въобще, и на литургическото богословие конкретно, породени от нуждата за реформа в Църквата на Запад – слизането на клириците от йерархичния „трон“ при Божия народ, „свалянето на папската тиара“, преоткриването на Евангелското слово – продиктувана от многото социални, антропологични, обществени, канонико-догматични и литургически нужди на Стара Европа след Втората световна война, и връзките с християнски вероизповедания на Изток, които носят характера и духа на мистическото богословие, литургическата традицията и практиката на древната Църква. Стотиците изследвания в областта на Евхаристийното и Сакраментално богословие дават основание за създаване на фундаментални открития за Евхаристията, голяма част от тях са строго

литургически по своя характер, а други са интердисциплинарни и подпомагат правилното формиране на идеи и хипотези. В тази студия са засегнати основни проблеми, отнасящи се до Евхаристията, съобразно изследванията на българските литургисти, като се прави паралел с богословските възгледи на Панчовски в тази насока.

Идеята за апостолския образ на древната Църква води до промени в съвременното, които не са просто революционно обръщане към истинското старо, чиито основания са преоткриване, завръщане и запазване на автентичния църковен образ, но и изграждане на обществено-адекватни култови и богослужебни форми, които да подпомогнат процеса на нова евангелизация и възвръщане към икумена в световен мащаб. Тази идея е проникната в процеса на организирането и свикването на нов събор на Католическата църква, приемник и последовател на катедрата на св. Петър, законодателно осъществен с помощта на иновативното мислене и промяната на съзнанието за универсално в личността на папа Йоан XXIII и неговия наследник Павел VI. Тези промени изискват мъдрост, мъжественост и сила, които събират не само последователите на католическата, но и много други християнски деноминации на Изток и на Запад – от древните православни църкви до новите харизматични движения и общности на протестантизма. Многоаспектната работа на Concilium Vaticanum Secundum в областта на интерконфесионалния диалог, и евхаристийната и сакраментална теология, е подпомогната от Ив Конгар, който през 1960 г. разбира от Списанието La Croix, че той, заедно с А. Де Любак, е назначен от папа Йоан XXIII като консултант в подготвителната богословска комисия на Събора, а през 1962 г. Конгар вече е официален експерт и водещ богослов (peritus) на Втория Ватикански Събор. Разтърсващите събития в началото на 20 век, довели до затриването на хиляди човешки живота, унищожителните политически формирования и жестоките прояви на идеология, превърнала се в убийствени за човека и антихуманни форми на диктатура кара християнството да преосмисли ценността на живота, и Църквата да предприеме решителни действия за спасението на човека. Преодоляването на духовната ксенофобия и затвореност преминава в социалните движения на Църквата за мир, братолюбие и сътрудничество, които вече повече от 80 години преоткриват взаимните ценности, заложили в Първосвещеническата молитва на Господ в Гетсиманската градина „да бъдат всички едно: както Ти, Отче, си в Мене, и аз в Тебе, тъй и те да бъдат в нас едно“ (срв. Йоан 17:21). Всички тези антихуманни форми налагани върху човека и неговото битие са в последица от изкривен и фалшив религиозен опит, както и в следствие на т.нар. секуларизъм с неговите негативни последици върху вярата, религията и душата на човека. Според някои съвременни изследователи „християнският „произход“ на секуларизма го определя като „трагедия и грях“, защото вместо да се живее така, че навсякъде да се съзира Божието откровение, се живее така, сякаш Бог не съществува. Модернизирането на религиозния светоглед довежда до премени вътре в самото християнство – Православната църква се опитва да се адаптира към днешния ден, докато при западните християни този процес датира още в миналото. Римокатолицизмът например се обявява за осъвременяване с оглед на новия социокултурен контекст, Православната църква също не е чужда на този подход. Още през XIX век започва да се формира модерното християнско учение, в чиято основа са заложили трите принципа на свободата, справедливостта и солидарността – общият фундамент за църковното учение и за гражданските демократични европейски принципи“.

Панчовски, основавайки се на учението на Православната църква и нейния благодатно-мистичен живот, определя, че в евхаристийното общение с Тялото на Господ Исус Христос „Евхаристията е еклезиологична. Църквата е мистично тяло на Господ Исус Христос (Еф. 1:23) и мистично-реално общение с пълнотата на това тяло, съпричастност с божественото естество на Главата на Църквата и едновременно с това

братско единение с църковната и вселенска общност“ . „Благодатните дарове – плод на Евхаристията, получени в след-епиклетичния момент на Евхаристийния канон на литургията на верните, според свидетелството на вярата на Православната църква, са единението на човека с Христос и участието му в Неговото Царство“. Ако в епиклезата на Византийските анафори се явява Христос в Неговото сакраментално тяло, то в пост-епиклезата се явява Църквата като мистично Тяло на Христос, това е на-важният ефект, който имат Тялото и Кръвта върху причастяващите се.

Всичко изложено в тази студия показва характера на българското литургическо богословие и най-ярките изследвания, продиктувани от желанието за изясняване на основни въпроси, свързани със св. Евхаристия. Това бе повод да се преоткрият богословските възгледи на проф. Иван Панчовски за Евхаристията, който на базата на достиженията в православната литургическа традиция и на българските литургически изследвания в сферата на Евхаристийното богословие, прави анализ, достоен за пример и висока оценка, като по този начин доближава основните морални и етически принципи, заложиени в Евангелското учение на Исус Христос, с фактите относно чудото на светата Евхаристия и нейния космологичен характер за спасението на човечеството.

The Theological Views of Ivan Panchovski and the Doctrine of the Eucharist in the Bulgarian Orthodox Liturgical Tradition (Between the Confessional and the Interconfessional). *The theological work of Professor Ivan Panchovski and the spiritual and educational tradition of the Bulgarian Orthodox Church*, University Press „St. Kliment Ohridski“, 2018, pp. 141-169, OBISS.BG-ID – 1287184100

The researches in the field of liturgical theology, during the period in which Prof. Ivan Panchovski was writing and teaching, was a time of many-sided changes in the field of theology in general, and liturgical theology specifically, caused by the need for reform in the Church in the West – the descent of clerics from the hierarchical „throne“ among God’s people, the „removal of the papal tiara“, the rediscovery of the Gospel word – dictated by the many social, anthropological, public, canonical-dogmatic and liturgical needs of Old Europe after the Second World War, and the connections with Christian denominations in the East , which bear the character and spirit of the mystical theology, liturgical tradition and practice of the ancient Church. The hundreds of studies in the field of Eucharistic and Sacramental theology provide grounds for creating fundamental discoveries about the Eucharist, a large number of them are strictly liturgical in nature, while others are interdisciplinary and support the correct formation of ideas and hypotheses. In this study, basic problems related to the Eucharist are touched upon, according to the studies of the Bulgarian liturgists, drawing a parallel with the theological views of Panchovski in this direction.

The idea of the apostolic image of the ancient Church leads to changes in modern times, which are not just a revolutionary conversion to the true old, the foundations of which are the rediscovery, return and preservation of the authentic church image, but also the construction of socially adequate cult and worship forms that support the process of new evangelization and return to ecumenism on a global scale. This idea is permeated in the process of organizing and convening a new council of the Catholic Church, successor and follower of the chair of St. Peter, legislatively implemented with the help of the innovative thinking and the change of consciousness for universal in the person of Pope John XXIII and his successor Paul VI. These changes require wisdom, masculinity and strength, which gather not only the followers of the Catholic Church, but also many other Christian denominations in the East and in the West – from the ancient Orthodox churches to the new charismatic movements and communities of Protestantism. The multifaceted work of the Concilium Vaticanum Secundum in the field of inter-confessional dialogue, and eucharistic and sacramental theology, was aided by Yves

Congar, who in 1960 learned from the Magazine La Croix that he, together with A. De Lubac, had been appointed by Pope John XXIII as a consultant in the preparatory theological commission of the Council, and in 1962 Congar was already an official expert and leading theologian (peritus) of the Second Vatican Council. The shocking events at the beginning of the 20th century, which led to the loss of thousands of human lives, the destructive political formations and the cruel manifestations of an ideology that turned into murderous and inhumane forms of dictatorship caused Christianity to rethink the value of life, and the Church to take decisive action for the salvation of man. The overcoming of spiritual xenophobia and closedness passes into the social movements of the Church for peace, fraternity and cooperation, which for more than 80 years have rediscovered the mutual values laid down in the High Priestly prayer of the Lord in the Garden of Gethsemane „that they may all be one: as You, Father, are in Me, and I in Thee, that they also may be one in Us“ (John 17:21). All these anti-human forms imposed on man and his being are a consequence of a distorted and false religious experience, as well as a consequence of the so-called secularism with its negative consequences on faith, religion and the soul of man. According to some modern researchers, „the Christian ‘origin’ of secularism defines it as a ‘tragedy and a sin’, because instead of living in such a way as to perceive God’s revelation everywhere, one lives as if God does not exist.“ The modernization of the religious worldview leads to changes within Christianity itself – the Orthodox Church tries to adapt to today, while for Western Christians this process dates back to the past. Roman Catholicism, for example, declares itself to be modernized in view of the new socio-cultural context, the Orthodox Church is also no stranger to this approach. Already in the 19th century, the modern Christian doctrine began to be formed, in the basis of which the three principles of freedom, justice and solidarity – the common foundation for church doctrine and for civil democratic European principles – were laid down.

Panchovski, based on the teachings of the Orthodox Church and its grace-mystical life, determines that in the Eucharistic communion with the Body of the Lord Jesus Christ, „The Eucharist is ecclesiological. The Church is the mystical body of the Lord Jesus Christ (Eph. 1:23) and mystical-real communion with the fullness of this body, empathy with the divine nature of the Head of the Church and at the same time fraternal union with the church and universal community“. „The gifts of grace – fruit of the Eucharist, received in the post-Epicletic moment of the Eucharistic Canon of the Liturgy of the Faithful, according to the testimony of faith of the Orthodox Church, are the union of man with Christ and his participation in His Kingdom.“ If in the epiclesis of the Byzantine anaphoras Christ appears in His sacramental body, then in the post-epiklesis the Church appears as the mystical Body of Christ, this is the most important effect that the Body and Blood have on the people take the communion.

Everything presented in this study shows the character of Bulgarian liturgical theology and the most vivid studies, dictated by the desire to clarify basic questions related to the Holy Eucharist. This was an occasion to rediscover the theological views of Prof. Ivan Panchovski on the Eucharist, who, based on the achievements of the Orthodox liturgical tradition and the Bulgarian liturgical studies in the field of Eucharistic theology, makes an analysis worthy of an example and a high evaluation, thereby approaching the basic moral and ethical principles laid down in the Gospel teaching of Jesus Christ, with the facts concerning the miracle of the Holy Eucharist and its cosmological character for the salvation of mankind.

18. Дипломатическо и литургическо служение на светите братя Кирил и Методий. Мисията в Рим и Моравия – свидетелства и доказателства за богослужебен и дипломатически синкретизъм. „Благовестие и мисия“. Мисионерско и просветителско дело на светите братя Кирил и Методий и свети Климент Охридски, съставител, редактор и издател Иван С. Иванов, София, 2018, с. 39-94, ISBN: 978-619-188-159-8, COBISS.BG-ID – 1285426916

В предложената тема, макар и нетрадиционна, се прави опит за сравнително изследване на църковно-дипломатическата и литургическа дейност на светите братя Кирил и Методий по време на престоя им в Рим и Моравия, като основа на църковно-обществената мисия сред новопросветените славянски народи, предизвикала изследователски интерес и дълги научни спорове в различни области на науката, което е основание и за едно богословско изследване, направено извън приетите стереотипи, но с цел обективно разглеждане на историко-политическите условия и църковно-литургическите факти. Оказва се, че тези две основни дейности са взаимно свързани и обосновано зависими една от друга. Прави се анализ на основни текстове от изворите, които свидетелстват за сложната църковна и политическа ситуация в периода на мисията на светите братя Кирил и Методий. Акцентът в това изследване пада върху църковно-дипломатическите особености на мисията, богослужебните особености на Устава и на Литургията по време на мисията, междуцърковните свидетелства за служението (църковни, политически, дипломатически, литургически проблеми) и трудностите, свързани с тях. На основание на разгледаните писмени документи и свидетелства се прави извода, че Светите братя по време на мисията си в Рим и Моравия са използвали компилативно богослужение и са допринесли за оформянето на богослужебните ритуали на славяните на основата както на византийската (константинополска), така и на латинската (римска) литургическа традиция. Подробно се изследват: вида богослужение използвано в Рим по време на пренасянето на мощите на св. Климент папа Римски; въпросът за църковния – богослужебния и държавния – политически статут на Светите братя; въпросът за ръкоположението на Св. Кирил Философ и на Св. Методий архиепископ на Моравия; въпросът за освещаването на богослужебните славянски книги от папа Адриан II в Рим; въпросът за вида Литургия, използвана по време на мисията; въпросът за езикът на богослужението.

На основанието на свидетелствата на изворите за дипломатическата и литургическа дейност на светите братя Кирил и Методий, може да се разбере мотивът, според който Кирил е провеждал горещи диспути с германските, венециански и дори римски духовници. ЖК и ЖМ ни обръща внимание на борбата с германските клирици и всички подръжници на триецичната ерес. Свети Кирил е успял да победи в диспута с аргументи на базата на Свещеното Писание. Най-важното е, че тях той спечелва папата с идеята да преведе литургията на славянски, след което папата благославя свещените книги на славянски език през първите месеци на 868 г. Друго доказателство за благословението на папата за извършване на мисията сред северните славяни е писмото на папа Адриан II, дадена на св. Методий, когато заминава от Рим за Моравия и Панония през 869 г.

Това означава, че Светите братя са създали собствено автентичен славянски богослужебен тип със селективен и смесен характер, което е трябвало да задоволи напълно интересите, както на традиционните църковни кръгове, така и на новопросветените и славяноговорящите по онези земи, така и на обществената културна и дипломатическа мисия на Византия и Рим. Това е ясен пример за симбиозата между дипломатическата и литургична дейност в по-широкия смисъл на думата. Оказва се, че дипломатическата мисия на Братята-просветители е модел на служението на Бога и народа, така както литургията е народното служение на Бога. Според изследователите, Киевските листи представят римо-славянската традиция, като също се основават на текста на „Ordo Missae“ от литургията на св. Петър. Същите изследователи, в лицето на Молберг, смятат, че по своя характер западната римска литургия, преведена на гръцки и редактирана с някои местни прибавки, е била в употреба дори за един определен период в Солун, когато през IV век архиепископът на града е носил титлата „Vicarius Domini

Pape per Slavicum“. Съществува славянска и грузинска версия на Петровата литургия. Киевските листи вероятно са били преведени от св. Кирил по време на престоя му в Рим, когато прибавя към „Ordo Missae“ вариационни части, за да може да се отслужва римо-славянската литургия, което е засвидетелствано от факта, че в месата на св. Климент папа Римски, освен молитвата в чест на светеца се намира и друго oratio, secreta e postcommunio в чест на санта Феличита (santa Felicita – римска светица, която е била прославена в Рим). Неслучайно проф. архим. М. Аранц, един от най-известните изследователи на византийската литургическа традиция, в неговите изследвания на древните литургии в „Anaforae antiquiores“, когато изяснява Римската анафора определя, че главния извор за римската меса е Сакраментариумът, който съдържа молитвите на свещеника, постоянна константна част – *ordinarium missae* и променяща се вариационна част – *proprium missae*. За нашето изследване интерес представляват четвъртата евхаристийна молитва на Римската църква, позната също като александрийска редакция на анафора на св. Василий Велики, Римският канон – I евхаристийна молива, чийто текст се използва и в Миланския обред, с коментари на св. Амвросий Медиолански, както и Лионския обред. Тази Четвърта част на Римския канон в състава на Медиоланската литургия, в началото и титюла, се нарича „западна литургия от гръцки тип“. Такава литургия съществува в Мисала на папа Адриан, която е преработка от литургистите на Карл Велики на Римския канон, чийто първи превод се намира в Киев. Явно става въпрос за една и съща литургия, съвпадаща с текста на Киевските листи и съставена по времето на освещаването на славянските книги при папа Адриан II в Рим. Поради факта, че първите християни в Рим и Александрия са били евреи с гръко-римска култура Римския канон се свързва с Александрийския, като се отриват и много сходства в текстовете. През VIII в. литургията на св. Петър намира своето битие в Италианските и в Адриатическите гръцки Църкви. Вероятно познавайки цялото това многообразие на литургични форми Светите братя, и по-специално Кирил, е пригледил богослужебните текстове на латинската традиция към нуждите на славяните. Много от славистите, привъженици на версията за превод само на византийските богослужелни книги, респ. византийско-славянската литургията, отричат мнението за наличие на римо-славянска литургийна версия. Но след откриването на Киевските листи монс. Джузепе Вайс, работейки върху най-древните глаголически мисали доказва, че римо-славянският ритуал има Кирило-Методиев произход. Историческите факти са в полза на гореизложеното мнение. Св. Кирил е дочул от посланиците на принц Ростислав, че в Моравия германските мисионери са започнали да въвеждат западен тип литургия. За да не бъде застрашена просветителската мисия на византийската империя, св. Кирил, познавайки литургията на св. Петър, използвана, както стана ясно и в Солун, много преди заминаването си за Моравия е направил славянския превод на „Ordo Missae“. Така, пристигайки във Велика Моравия, виждайки реалната ситуация, св. Кирил решава да адаптира вече придобил гражданственост западен ритуал на славянски език. Това е ставало с голямо внимание, за да не създаде проблеми сред новокръстените. Факт е, че през IX век древните ритуали са били още в период на развитие и оформяне, за да се достигне до днешния им вид, тъй като „процесът на интегрирането на източните и западни ритуали, при който римският се наложи с малки изключения над целия римокатолически свят, а византийският напълно над целия православен свят, още не е завършил. Проблемите и обстоятелствата не омаловажават делото на мисията и дипломатията на Светите братя, напротив – доказва техния духовен, литургически и мисионерски принос, който дори с малки компромиси е постигнал целта си. Ясно е, че за постигането идеалната цел на мисията – евангелизация на всички народи със славянски произход по цялата територия на Империята на Изток и на Запад, е трябвало да се направи най-големият дипломатически процес, несъмнено свързан с търсене на компромис и неговото намиране – адаптация на

латинската литургия със славянски елементи – адаптация на езика и ритуала – смесване на византийско-латински литургически елементи. Въпреки всичко, мисията на Светите братя успява и думите на папа Адриан II в писмото му за започване на дипломатическата и просветителска мисия: „за да можете по-лесно да научите Божиите заповеди“ имат своята сила и до днес.

Diplomatic and Liturgical Ministry of the Holy Brothers Cyril and Methodius. The Mission in Rome and Moravia – Testimonies and Evidence of Worship and Diplomatic Syncretism. „Gospel and Mission.“ Missionary and educational work of the holy brothers Cyril and Methodius and Saint Kliment Ohridski, compiler, editor and publisher Ivan S. Ivanov, Sofia, 2018, pp. 39-94, ISBN: 978-619-188-159-8, COBISS.BG-ID – 1285426916

In the proposed research, though unconventional, an attempt is made for a comparative study of the church-diplomatic and liturgical activity of the Holy brothers Cyril and Methodius during their stay in Rome and Moravia as a basis of the ecclesiastical-public mission among the newly enlightened Slavic peoples, which causes a research interest and long scientific controversy in various fields of science. This is also a basis for a theological study, made beyond the accepted stereotypes but for an objective examination of the historical and political conditions and church-liturgical facts. It turns out that these two main activities are interrelated and reasonably dependent on one another. An analysis of basic texts from the sources is carried out, which testifies to the complex church and political situation during the mission of the Holy brothers Cyril and Methodius. The focus of this study is on the ecclesiastical-diplomatic features of the mission, the liturgical features of the Typicon and the Liturgy during the mission, the inter-ecclesiastical testimonies of the ministry (church, political, diplomatic, liturgical problems) and the difficulties, associated with them. Based on the written documents and testimonies, it is concluded that the Holy brothers used compiled worship during their mission in Rome and Moravia and contributed to the shaping of the liturgical rituals of the Slavs on the basis of both the Byzantine (Constantinople) and the Latin (Roman) liturgical traditions. The type of worship used in Rome during the transfer of the relics of St. Kliment Pope of Rome; the question about the church-liturgical and state-political status of the Holy brothers; the question about the ordination of St. Cyril the Philosopher and St. Methodius Archbishop of Moravia; the question about the consecration of the liturgical Slavonic books by Pope Adrian II in Rome; the question about the type of Liturgy used during the mission; the question about the language of worship.

19. Музикални и химнографски свидетелства за литургическата практика на светите братя Кирил и Методий и техните ученици св. Климент Охридски, св. Наум Охридски и еп. Константин Преславски, „Благовестие и мисия“. Мисионерско и просветителско дело на светите братя Кирил и Методий и свети Климент Охридски, съставител, редактор и издател Иван С. Иванов, София, 2018, с. 272-312, ISBN: 978-619-188-159-8, COBISS.BG-ID – 1285426916

Основно в това изследване е литургическото и богословско тълкуване на основни химнографски и музикални извори, свързани с просветителската дейност на светите братя Кирил и Методий и техните ученици. Това е опит за обективен анализ на изворите, които пряко или косвено свидетелстват за вида литургическа практика през IX век, свързана с Кирилометодиевата мисия. За разрешаването на този проблем са необходими различни свидетелства от времето на славянските Просветители – от периода преди просветителската мисия, по време на мисията в Рим, Моравия и България и след това, когато делото се продължава от Кирило-Методиевите ученици.

Трябва да се направи уговорката, че изворите са недостатъчни и не дават пълна информация за литургическата практика и богослужебните последования, използвани от Светите братя или от техните ученици, и поради това е трудно да се направят ясни и категорични заключения. Опитите на изследователите да се намерят конкретни исторически свидетелства се сблъскват с редица затруднения, които произтичат от липсата на достатъчно надежден изворов материал от и за Кирило-Методиевата епоха. Този въпрос се дискутира отдавна и по него са изказани различни становища и хипотези.

Но това не намалява изследователският интерес към тези проблеми, а напротив, както се вижда в изложението, търсят се начини за формиране на едно, макар и по-общо становище, изградено върху основата на малкото запазени паметници. Статията разглежда ценни извори и се прави опит за анализ на някои извори, като: Скитският патерик от IX век; „Панонски легенди” (Пространни жития) от втората половина на IX в.; „Житие на св. Кирил“ (ЖК) и „Житие на св. Методий“ (ЖМ), написани най-вероятно от св. Климент Охридски; „Пространно житие на св. Климент Охридски” (ЖКл); „Моравската легенда” от XIV в.; „Италианската легенда” от IX в.; „Писмото от папския библиотекар Анастасий до Гаудерих” от IX век, съчинението „Небеса” на Йоан Екзарх и „За буквите” на Черноризец Храбър; „Преславска керамична плочка“; Хилендарски триод 307 от края на XII век и Славянски (Хилендарски) ирмолог 308 от началото на XIII век; Остромировото евангелие от 1056-57 г.; Канонът за свети апостол Андрей от св. Наум Охридски, Службата за пренасяне мощите на Йоан Златоуст, с вероятен автор св. Климент Охридски или св. Наум Охридски.

Тези свидетелства, макар скромни, отрязват една малка част от голямото литургическо наследство, свързано с музикалната и химнографска дейност на Светите братя и техните ученици. Традицията, която оставят след себе си, още веднъж доказва апостолското им дело и дава ясна представа за майсторското им умение да използват достиженията на византийското литургическо наследство в своята богослужебна практика като умело го вплитат в славянската традиция, без да загърбват придобитото западно литургическо наследство. Приведените свидетелства и научни изследвания доказват историята, развитието и разпространението на византийската литургическа музикално-химнографска традиция на светите братя Кирил и Методий и техните ученици в славянския ареал, не само на територията на Балканския полуостров, но и по цяла източна и централна Европа. Спорните въпроси, отнасящи се до вида богослужение, което са извършвали Светите братя по времето на тяхната мисия и на техните ученици – константинополско (катедрално песенно) или монашеско, автентичността на запазените писмени и устни свидетелства, както и нотацията, използвана в певческите сборници през IX век, намират разрешение на базата на направените в това изследване изводи и хипотези. Тези свидетелства представят уникалния за времето и изцяло в евангелски дух характер на Кирило-Методиевото дело, което издига авторитета на славянските народи. Тяхното цялостно богослужебно и музикално-химнографско творчество разкрива богатството на нашето църковно-историческо и културно наследство, като по този начин предава за бъдещите поколения светлината на познанието и боговдъхновеността на словото, извиращо от недрата на Църквата Христова. Делото на светите братя Кирил и Методий се явява мост на взаимодействие между Изтока и Запада, здраво стъпил върху живота и свидетелствата на Православното учение.

Musical and Hymnographic testimonies about the Liturgical Practice of the Holy Brothers Cyril and Methodius, and their Disciples St. Kliment of Ohrid, St. Naum of Ohrid and Bishop Konstantin of Preslav. „Gospel and Mission.“ Missionary and educational work of the holy brothers Cyril and Methodius and Saint Kliment Ohridski,

compiler, editor and publisher Ivan S. Ivanov, Sofia, 2018, pp. 272-312, ISBN: 978-619-188-159-8, COBISS.BG -ID – 1285426916

The basis of this study is the liturgical and theological interpretation of fundamental hymnographic and musical sources, related to the enlightenment activity of the Holy brothers Cyril and Methodius and their disciples. This is an attempt to analyze objectively the sources, that testify directly or indirectly the type of liturgical practice in the 9th century, associated with the Cyrillo-Methodian mission. Different testimonies from the time of the Slavic enlighteners and their disciples are necessary to be discussed to solve this question. Some of the testimonies are from the period before the enlightenment mission, during the mission in Rome and Moravia. Because of the vague sources, the information about liturgical hymnography and singing practices related to liturgical successions, used by Holy Brothers or their disciples is insufficient, and it is difficult to make clear conclusions. Researchers' attempts to find specific historical testimonies confront with a number of difficulties that arise from the lack of reliable source material from and for the Cyrillo-Methodian era. This issue has long been discussed and various opinions and hypotheses have been put forward. But this does not diminish the research interest about these problems, but on the contrary, as this paper shows, ways are sought to form a more general view, based on the few preserved monuments. The article is built on valuable sources and new scientific analysis of some important for science hypotheses and theories, related to musical and hymnographic liturgical tradition of the time of the Holy brothers and their disciples is performed.

20. Литургия – традиция, литургия – наука, литургия – живот в българското богословие. Развитие на практическото и нравствено богословие в България: традиции, проблеми, перспективи. Университетско издателство, София, 2012, с. 125-159, ISBN – 978-954-07-3303-6 COBISS.BG-ID – 1247383012

Необходимостта от изясняване на проблеми свързани с мястото на Литургията в общия културен и социален облик на цялото човечество, откакто познава Христос, и по-специално на вярващите християни в България, визира няколко основни пункта, върху които се изгражда едно теоретично изследване. В началото трябва да се направи систематизация и идентификация на литургическите проблеми, основните методи на изследвания и научни параметри. Методология на литургическите изследвания: Както е прието в науката едно изследване трябва да се базира на основна методология. Така в Литургията се използват основните изследователски методи на богословската, литургическа, археологическа, музикологична, химнографска, изкуствоведска и историческа наука, като се правят допълнителни интердесциплинарни връзки с херменевтичната, библеистична и текстово-критична методология.

Основни параметри на литургическите изследвания: Съвременното литургично богословие, което е неразделна част от църковната традиция е в процес на взаимодействие между традиция, идентификация, интерпретация. За разрешаване на този научен проблем е необходимо изследване на взаимодействието между традицията и интерпретацията на богослужението в световен контекст и в България, като се правят изяснения на основни проблеми на идентификацията на българската литургическа традиция в контекста на историческото наследство и съвременното православно богословие. Поради това основните параметри на изследванията се формират на базата на систематично и сравнително изследване на литургико-богословски феномени, които формират облика на култа въобще и на богослужението на Църквата. Това е следствие на факта, че всеки литургичен акт и религиозен феномен води до формирането на религиозни образи в човека, което от своя страна се явява и основен фундамент на

литургичното творчество. Изясняването на религиозните символи чрез литургически образи води до появата на литургически форми и оттам на литургически творения. Ето защо култът като основно средство за външна проява на преклонение към Бога и на религиозно чувство въобще води до необходимостта от преживяване на религиозното чувство, което най-лесно се постига чрез езика на богослужебната лексика. Ето защо литургическият език е едно от средствата за проява на култа, в неговите видими форми като – типик, символ, тайнство и жертва. Но познанието, като теоретичен феномен, се постига не само със средствата на видимото и емпиричното, каквито са на пръв поглед насоките в повечето литургически средновековни трактати – да се научи богослужението, но и чрез докосването на вярващия до онова мистично свидетелство, каквото е свидетелството на вярата. В този процес ще ни помогне разбирането на връзката – *anamnesis-epiclesis* в молитвената практика на Църквата. Образно казано това е процес на взаимодействие между хронологичните свидетелства, натрупани с времето *χρονος*, като физически феномен, и мистичната връзка с Божията благодат, дадена на човечеството с цел излизане от формалното преживяване на вярата и съчетаване с Христос във времето на спасението *καιρος*, като основание за наследство в Царството Божие и бъдещия век. Тази интерпретация в науката литургика се нарича литургичен емболизъм, процес на „вклиняване“ и съчетаване на времето *χρονος* с *καιρος*, на *anamnesis* с *epiclesis*, процес на неделима взаимовръзка, доказана в литургическите текстове на молитвената практика на византийската църква (срв. Василиева анафора). Православното богослужение доказва взаимовръзка между молитвата, вярата и живота.

В това изследване се доказва, че през първото хилядолетие от историята на Църквата се налага принципът за връзка и съподчинение на закона на вярата със закона на молитвата и със закона на живота (*lex credendi – lex orandi – lex vivendi*). През периода I-IV век се оформя вероизповедната основа чрез литургическия живот на вярващите. Катакомбната вероизповед е тайна, но основополагаща. В нея няма сложно богослужение, да кажем почни никакво. Има само Евхаристия. Има само свидетелство на вярата, което е било обвързано с есхатологично очакване на Втората пришествие. В раннохристиянската епоха пълното отричане от традицията на юдеите и езичниците в техните религиозни и култови форми, се оказва причина за правилно формиране на литургичния образ. Наблюдава се правилен преход от първообраз – Иисус Христос – учение и дело, посредством апостолската приемственост, към образ – учението на Църквата. През периода IV-VI век, се формира култовото богословие, отново се присвояват юдейските и езически култови елементи. Всичко се формира на базата на правото за външен израз и творчество. След 313 г. в края на този период са постигнати съвършени литургически и църковно изкуствоведски форми. Византийското богослужение е съвършено. Катедралното богослужение на великата църква „Св. София“ и нейния устав (XI в.) доказват ясно процеса на съвършени култови форми и „триумфиращо“ императорско богослужение. Вселенските събори законодателно определят византийското богослужение като единствената и съвършено правилната култова форма на Църквата. Преминува се от образ към отобраз – църковните творения – текст, мелос, икона. Но, през периода VI-XV век се появяват богословските и литургическите промени провокирали претворяване на литургическата платформа, като процес на възвръщане към началото, към архетипа и към древните принципи на традицията. След XV век нямаме литургично развитие. Византийското богослужение се превръща от императорско, многообразно и вселенско в храмово, закърняло и енорийско. През този период се обуславя разбирането на евангелската и християнската концепция за словото, като външно средство за изразяване на вътрешната духовна истина и като средство за богопознание, обуславя се и характера на повишената взыскателност към формалната и семантична точност, от проява на максимализъм в

християнското средновековно творчество, т.е. създаване на теоретични произведения, които да се превърнат в канон на вяра – т.е. Литургията, като основен трактат, по който да се построят всички новосъздадени форми на християнското изкуство. Това довежда и до развитието на риторическите литературни жанрове, до разцъфтяването на литературния стил, като например „плетение словес“ и музикалното калофонно творчество, както е в химнографията и пеенето. Византийското изкуство се характеризира със стремеж към извеждане на елементите (например литургически фигури формули или „музикалните слова“) от цялото (т.е. типовете текстове, мелодии или иконографски образи и традиционната им система) до равнището на самостоятелно битие, което единствено в светлината на християнското учение е способно да отговори на изискванията за свободната човешка воля и постигането на Божествения първообраз.

Литургично богословие и предизвикателствата на съвремието. Съвременната литургическа наука в процеса на своята все по-голяма специализация и вътрешна диференциация в отделни исторически и теоретически дисциплини предпочита онези методи, които са свързани с изследването на култовите особености особености – изразните средства и композиционните принципи. Нарастващата днес потребност от съчетаване на частнонаучните постижения с осмислянето на тези глобални проблеми извиква и необходимостта от нов метод за изучаването на литургическите феномени, адекватен на съвременния начин на живот и на съвременната църковна същност.

Liturgy – Tradition, Liturgy – Science, Liturgy – Life in the Bulgarian Theology. Development of practical and moral theology in Bulgaria: traditions, problems, perspectives. University Publishing House, Sofia, 2012, pp. 125-159, ISBN – 978-954-07-3303-6 COBISS.BG-ID – 1247383012

The need to clarify the problems related to the place of the Liturgy in the general cultural and social image of all humanity, since it has known Christ, and in particular of the Christian believers in Bulgaria, refers to several main points on which a theoretical study is built. At the beginning, a systematization and identification of liturgical problems, the main research methods and scientific parameters should be done. Methodology of liturgical research: As accepted in science, a research should be based on a basic methodology. Thus, the main research methods of theological, liturgical, archeological, musicological, hymnographic, art and historical science are used in the Liturgical, making additional interdisciplinary connections with the hermeneutic, biblical and text-critical methodology.

Basic parameters of liturgical studies: Contemporary liturgical theology, which is an integral part of church tradition, is in the process of interaction between tradition, identification, interpretation. To solve this scientific problem, a study of the interaction between the tradition and the interpretation of the liturgy in the world context and in Bulgaria is necessary, by clarifying the main problems of the identification of the Bulgarian liturgical tradition in the context of the historical heritage and modern Orthodox theology. Therefore, the main parameters of the research are formed on the basis of a systematic and comparative study of liturgical-theological phenomena that form the appearance of the cult in general and of the worship of the Church. This is a consequence of the fact that every liturgical act and religious phenomenon leads to the formation of religious images in man, which in turn is the main foundation of liturgical creativity. The clarification of religious symbols through liturgical images leads to the emergence of liturgical forms and hence to liturgical creations. That is why the cult, as the main means of external manifestation of worship to God and of religious feeling in general, leads to the need to experience the religious feeling, which is most easily achieved through the language of liturgical vocabulary. That is why the liturgical language is one of the means of manifestation of the cult, in its visible forms such as – typic, symbol, sacrament and

sacrifice. But knowledge, as a theoretical phenomenon, is achieved not only by the means of the visible and empirical, which are at first sight the directions in most liturgical medieval treatises – to learn the divine service, but also through the touch of the believer to that mystical testimony, which is the testimony of the faith. In this process, understanding the relationship – anamnesis-epiclesis in the prayer practice of the Church will help us. Figuratively speaking, it is a process of interaction between the chronological evidence accumulated over time *χρονος*, as a physical phenomenon, and the mystical connection with God's grace given to humanity in order to emerge from the formal experience of faith and to be united with Christ in the time of salvation *καιρος*, as the basis for an inheritance in the Kingdom of God and the age to come. This interpretation in the science of liturgy is called liturgical embolism, a process of „wedging“ and combining time *chronos* with *keros*, of anamnesis with epiclesis, a process of indivisible interrelation, proven in the liturgical texts of the millvian practice of the Byzantine church (cf. Byzantine anaphora of St. Basil the Great). Orthodox liturgy proves the interrelationship between prayer, faith and life.

This study proves that during the first millennium of the history of the Church, the principle of connection and subordination of the law of faith with the law of prayer and the law of life (*lex credendi – lex orandi – lex vivendi*) was imposed. During the 1st-4th century, the religious basis was formed through the liturgical life of the faithful. The catacomb creed is secret but foundational. There is no complicated worship in it, let's say start none. There is only the Eucharist. There is only a testimony of faith that was tied to an eschatological expectation of the Second Coming. In the early Christian era, the complete denial of the tradition of the Jews and the pagans in their religious and cultic forms proved to be the reason for the correct formation of the liturgical image. There is a proper transition from the prototype – Jesus Christ – teaching and work, through the apostolic succession, to the image – the teaching of the Church. During the 4th-6th century, the cult theology was formed, the Jewish and pagan cult elements were again appropriated. Everything is formed on the basis of the right to external expression and creativity. After 313, at the end of this period, perfect liturgical and ecclesiastical artistic forms were achieved. Byzantine worship is perfect. The cathedral service of the great church „St. Sofia“ and its statutes (11th century) clearly prove the process of perfect cult forms and „triumphant“ imperial worship. The ecumenical councils legislatively defined the Byzantine worship as the only and perfectly correct cultic form of the Church. It goes from image to image – church creations – text, melos, icon. But, during the VI-XV century period, theological and liturgical changes appeared that provoked a transformation of the liturgical platform⁶, as a process of returning to the beginning, to the archetype and to the ancient principles of the tradition. After the fifteenth century we have no liturgical development. The Byzantine liturgy was transformed from imperial, diverse and universal to temple, stunted and parish. During this period, the understanding of the evangelical and Christian concept of the word, as an external means of expressing the inner spiritual truth and as a means of knowing God, was determined, and the nature of the increased demand for formal and semantic accuracy was determined, due to the manifestation of maximalism in Christian medieval creativity, i.e. creating theoretical works to become a canon of faith – ie. The liturgy, as the basic treatise on which to build all the newly created forms of Christian art. This also led to the development of rhetorical literary genres, to the flowering of literary style, such as „weaving of words“ and musical colophon creativity, as in hymnography and singing. Byzantine art is characterized by an effort to bring the elements (for example, liturgical figures, formulas or the „musical words“) from the whole (i.e. the types of texts, melodies or iconographic images and their traditional system) to the level of an independent being, which only in the light of Christian teaching is able to meet the requirements for free human will and the attainment of the Divine prototype.

Liturgical theology and the challenges of modern times. Modern liturgical science, in the process of its ever-increasing specialization and internal differentiation into separate

historical and theoretical disciplines, prefers those methods that are related to the study of cultic features, expressive means and compositional principles. Today's growing need to combine specific scientific achievements with the understanding of these global problems also calls for the need for a new method for the study of liturgical phenomena, adequate to the modern way of life and the modern church essence.

21. Феноменология на молитвата – мост между Бога и човека (литургична интерпретация на молитвите на Църквата в съпоставка с апологетичните възгледи на Борис Маринов). Професор д-р Борис Маринов: живот и академична дейност. Сборник по случай 40 години от кончината му. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2022, ISBN: 978-954-07-5400-0, COBISS.BG-ID – 54552584

Многократно в моите изследвания съм отделял особено внимание на феномена на християнската молитва, като средство и мост за общение на човека с Бога. Тези мои изследвания са били съобразени и изградени в съответствие с литургичните ми интереси в науката, но за първи път се осмелявам да погледна светът на молитвата през очите на един от най-видните съвременни български апологети – проф. Борис Маринов, и това се отразява в тук представените анализи, интерпретации и становища.

Още през XIX век се формира тенденция към „модернизиране“ на християнското учение, в чиято основа са заложили трите принципа на свободата, справедливостта и солидарността, като един общ фундамент както за църковното учение, така и за гражданските демократични европейски принципи. Разтърсващите събития в началото на XX век, довели до затриването на хиляди човешки живота, унищожителните политически формирания и жестоките прояви на идеология, превърнала се в убийствени за човека и антихуманни форми на диктатура кара Християнството да преосмисли ценността на живота, и Църквата да предприеме решителни действия за спасението на човека. Преодоляването на духовната ксенофобия и затвореност преминава в социалните движения на Църквата за мир, братолюбие и сътрудничество, които вече повече от 80 години преоткриват взаимните ценности, заложили в Първосвещеническата молитва на Господ в Гетсиманската градина „да бъдат всички едно: както Ти, Отче, си в Мене, и аз в Тебе, тъй и те да бъдат в Нас едно“ (срв. Йоан 17:21). Всички тези антихуманни форми налагани върху човека и неговото битие са в последица от изкривен и фалшив религиозен опит, както и в следствие на т.нар. секуларизъм с неговите негативни последици върху вярата, религията и душата на човека. Според някои съвременни изследователи „християнският „произход“ на секуларизма го определя като „трагедия и грях“, защото вместо да се живее така, че навсякъде да се съзира Божието откровение, се живее така, сякаш Бог не съществува. Модернизирането на религиозния светоглед довежда до промени вътре в самото Християнство.

Разгледаните в това изследване литургични аспекти и интерпретации са инспирирани както от богослужебните характеристики на молитвата, Литургията и Евхаристията, така и от конкретните възгледи на проф. Б. Маринов по тези въпроси. Този наш български богослов и изследовател изяснява и основни за литургическото и евхаристийно богословие въпроси, и през призмата на апологетичния метод, подпомага тяхното по-лесно възприемане от съвременните християни. Така Б. Маринов дава своя принос в правилното и ясно разбиране на истинската християнска молитва, като оборва успешно, възникналите по негово време, възражения срещу нея. В този аспект разгледаното тук негово творчество може спокойно да се определи като литургично

изследване с апологетичен характер в защита на вярата на Църквата, посредством молитвата, като духовен и спасителен мост между човека и Бога.

Phenomenology of the Prayer – a Bridge Between God and Man (Liturgical Interpretation of the Prayers on the Church in Comparison with the Apologetic Views of Boris Marinov). Professor Dr. Boris Marinov: life and academic activity. Collection on the occasion of 40 years since his death. University Publishing House „St. Kliment Ohridski“, Sofia, 2022, ISBN: 978-954-07-5400-0, COBISS.BG-ID – 54552584

Many times in my researches, I have paid special attention to the phenomenon of Christian prayer, as a means and a bridge for man's communion with God. These studies of mine have been tailored and built in accordance with my liturgical interests in science, but for the first time I dare to look at the world of prayer through the eyes of one of the most prominent contemporary Bulgarian apologists – Prof. Boris Marinov, and this is reflected in analyses, interpretations and opinions presented here.

Already in the 19th century, a tendency towards „modernization“ of Christian teaching was formed, in the basis of which the three principles of freedom, justice and solidarity were laid down, as a common foundation for both church teaching and civil democratic European principles. The shocking events at the beginning of the 20th century, which led to the loss of thousands of human lives, the destructive political formations and the cruel manifestations of an ideology that turned into murderous and anti-human forms of dictatorship made Christianity rethink the value of life, and the Church to take decisive action for the salvation of man. The overcoming of spiritual xenophobia and closedness passes into the social movements of the Church for peace, fraternity and cooperation, which for more than 80 years have rediscovered the mutual values laid down in the High Priestly prayer of the Lord in the Garden of Gethsemane „that they may all be one: as You, Father, are in Me, and I in You, that they also may be one in Us“ (John 17:21).

All these anti-human forms imposed on man and his being are a consequence of a distorted and false religious experience, as well as a consequence of the so-called secularism with its negative consequences on faith, religion and the soul of man. According to some modern researchers, „the Christian „origin“ of secularism defines it as a „tragedy and a sin“, because instead of living in such a way as to perceive God's revelation everywhere, one lives as if God does not exist. The modernization of the religious worldview led to changes within Christianity itself.

The liturgical aspects and interpretations examined in this study are inspired both by the liturgical characteristics of prayer, the Liturgy and the Eucharist, and by the specific views of Prof. B. Marinov on these issues. This Bulgarian theologian and researcher also clarifies basic questions for liturgical and eucharistic theology, and through the prism of the apologetic method, supports their easier perception by modern Christians.

Thus, B. Marinov made his contribution to the correct and clear understanding of the true Christian prayer, successfully refuting the objections against it that arose in his time. In this aspect, his work considered here can be easily defined as a liturgical study with an apologetic character in defense of the faith of the Church, through prayer, as a spiritual and saving bridge between man and God.

ГЛАВА ОТ КНИГА:

- 1. Литургични коментари, анализи и интерпретации на Дневника на Етерия (сравнително изследване с паралели от богослужебната традиция на**

Църквата). Дневникът на Етерия „Peregrinatio ad loca Sancta – Поклонение до Светите земи“. Литургичен извор. Текст, коментар, интерпретация. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, съставител дякон Иван Иванов (Кюмурджийски), София, 2019, с. 142-278. , ISBN:ISBN 978-954-07-4636-4, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, Ref, Рецензирано, COBISS.BG-ID – 1289334756

През 2001 година, по време на моята научна специализация в Рим, имах възможност да посетя Регионалната библиотека в Арцео, и да се запозная с кодекса, съдържащ Поклонението на Етерия по Светите Земи, което бе първият ми досег до този скъп за науката писмен паметник и начало на интересите ми в областта на изворите на Литургиката. Това ме мотивира да отправя моя изследователски поглед в света на раннохристиянските паметници, и макар и проучени в чужбина, и да дам своя скромнен принос за тяхното популяризиране в България.

Изследванията в областта на Практическото богословие и по-специално Литургиката са свързани и се обуславят от наличието на истински и фундаментални свидетелства на изворите, които са основа за научната и преподавателска дейност в тази насока. Изключително важни са изворите в раннохристиянската епоха на формирането на християнския култ и богослужебните последования на Църквата, особено в периода от I до IV век, считан от изследователите като основен и най-важен. В това число – творения на източните и западни църковни отци и писатели от периода II, III, IV и V век. В този смисъл се обръща внимание на раннохристиянските сведения за богослужението на Църквата по свидетелствата на есина от най-ценните извори в тази насока – Пътеписът (Дневникът) на испанската (галската) монахиня Етерия – „Peregrinatio ad Loca Sancta“ или „Diario di Etheriae“ от IV век. Монахиня Eth е позната още с името Етерия, Силвия. През 1884 г. италианският учен Gian Francesco Gamurrini открива в манастирската библиотека на Арцео един ръкопис от XI в., известен като Codex Aretinus, който между другите съчинения – „Трактат върху тайнствата“ и „Химни“ от св. Илариус Пиктавийски известен и като Илариус от Поатие, учител на Църквата, съдържащ и едно неизвестно дотогава описание на поклонническо пътуване в Светите земи (Peregrinatio ad loca sancta) осъществено в периода 381-384 г., (16 декември 383 до юни 384 г.) в Йерусалим. Самият Дневник на Eth съдържа информация насочена към „сестрите на поклонничката“.

„Дневникът на Етерия“ е написан на особен латински език, обобщение между класическия и говоримия език, който не е освободен от употреба на грецизми.

Съчинението дава ценни сведения за богослужението, народите и религиозните особености, географията, селищата, демографията в този период по Светите земи. Основният фрагмент от него се явява първият известен Пътепис в историята на християнското поклонничество, съставен лично от поклонничка в Светите земи по време на нейното пътуване. Текстът на „Дневника на монахиня Етерия“ съдържа 49 глави и се дели на две основни части. В първият раздел (Peregrinatio ad loca sancta) хронологично се описват пътуванията на поклонничката Eth от Йерусалим към други места описани в Свещеното Писание от Египет през Синай, в провинция Арабия, към Сирия и Мала Азия (днешна Турция), накрая до най-източната точка на пътуването в Харан (днешна Сирия) (I-XXIII). Втората част (De operatione singulis diebus in locis sanctis) представлява описание на богослужението в Йерусалим (XXIV-XLIX). Според тази информация в текста пътешествията-поклонения формално може да се разделят на следните (четири по-големи пътувания), с особен акцент на йерусалимската литургична практика. Първото пътуване: декември 383 – започва от Синай, минава през Фаран, Клизма, Арабия и свършва в Йерусалим; второто пътуване: през февруари 384 г. Eth достига планината Нево; третото пътуване в края на февруари и началото на март 384 г. прави Eth

поклонение в Карнея, където се намира гробът на Йов и в Тесви градът на Илия; в четвъртото пътуване от 25 март до април 384 г. Eth отива в Месопотамия, от Антиохия до Едеса, където се покланя на храма на св. ап. Тома и дава историята за цар Авгар, връща се в Антиохия, пътува до Константинопол, минавайки през Тарс, Селевкия и Халкедон .

Известно е, че в края на IV век монахиня Eth – според традицията позната като монахиня или като богата аристократка от Галия предприела дълго поклонническо пътуване до Светите места в Йерусалим и изключително подробно описала богослужебните последования, използвани в Йерусалимската църква по отношение на богослужението, на Литургията, на празниците, на особеностите за празнуването на Пасха – Възкресение, Възнесение, Рождество Христово, особеностите в служението на свещенослужебните и църковнослужебните степени, живота на монасите и техните общности, особеностите на Евхаристията и на свързаните с нея тайнства, особено Кръщението, светите места, храмове и светилища, молитви и обреди. Изследователят Гамурини я свързал с поклонницата Силвия Аквинатка, сестра на Руфин (+ 396), опекун на малолетния византийски император Аркадий (+ 408). Вероятно тя придружавала в Светите земи епископа на Еленопол Паладий и била спомената в неговия „Лавсаик“ написан около 400 г. Три години по-късно под покровителството на „Palestine Pilgrims Text Society“ се появява английски превод с бележки, направен от Dr. J. H. Bernard . През 1903 г. Мариус Феротин излиза с твърдението, че всъщност авторът на писмата е Етерия или Егерия, известна от писмо, писано през VII век от галицийския монах Валерио от Биерзо, където тя се споменава като блажена. Освен вече познатият ни ръкопис, още няколко фрагмента от *Itinerarium Egeriae* биват намерени в два други ръкописа. През 1909 г. Donatien de Bruyne публикува единадесет много кратки фрагмента от Пътеписа, намерени в т.нар. *Codex Matritensis Toletanus* 14.24 от IX век, намиращ се в Националната библиотека в Мадрид. По всяка вероятност те представляват част от топографични бележки. Два от тях, се смята, че запълват празнината между глави XVI.4 и XVI.5. Още по-скорошно откритие прави палеографът Й. Алтуро , намирайки два по-големи фрагмента в ръкопис от частна колекция в Мадрид, които той датира от около 900 г. Първият фрагмент, от едната си страна, обхваща участъка от последната дума на глава XV и първите няколко реда от глава XVI. От другата страна има пасаж, който очевидно обхваща празното място между XVI.4 и XVI.5. Вторият фрагмент, подобно на първия, има сходен пасаж, който най-вероятно е от същата част на текста. Последната част на глава XVI се намира на обратната страна на фрагмент 2. На места фрагментите са трудни за превеждане и не ни дават никаква допълнителна информация за автора или датата на написване.

Текстът на „Пътеписа“ на Eth се определя като литургичен извор, принадлежащ към западните църковни писатели от периода IV-V век, предвид произхода на автора, но реално той предава богослужебните последования на Изтока, по-специално в Йерусалим през IV век, и се оказва основен писмен паметник довел до развитието на богослужението (предимно предпасхалния и следпасхалния период) на Православната църква. В началото, поради малкото сведения, се считало, че текстът е анонимен. Дневникът на Eth, според откривателя му, бил написан в Константинопол вероятно през 395 година, една година преди Руфин да бъде убит. В началото на XX век, от едно неизвестно до тогава писмо от VII век написано от испанската монахиня Валерия, в което цитира част от Пътеписа, става ясно, че истинският автор на Пътеписа е „девственица – vergine“ и се нарича Egeria или Етерия Aetheria. Това е свидетелство за запазените все още в онзи период харизматични степени в Църквата, свързани с посвещение и изпълнение на евангелските закони, за които се споменава още в Деяния апостолски и първите писмени извори. Както свидетелстват много от изследванията, свързани с този извор, в края на IV век галската монахиня Eth посетила Светите земи и описала

богослужебната традиция на Йерусалимската църква в своя Дневник. Споменава се за събития, свързани с живота и делото на Исус Христос и Неговите ученици, както и за определени места, където Той е извършвал своята дейност. За това свидетелства богослужението на храма на „Възкресението” и „Мартириума” на Голгота, на храма на „Светите апостоли”, построен на мястото където Светият Дух слязъл на Петдесятница, на храма на „Св. Лазар” във Витиния, на базиликата „Рождество Христово” във Витлеем. Описва се подробно раннохристиянската подготовка за тайнствата Кръщение, Миропомазване и Евхаристия – тайнствата на Просвещението. Литургията на оглашените и последователността на четивата от Свещеното Писание, проповедта, начина на пеене, свидетелства за изповядването на вярата, кръщението в нощта на Възкресението, миропомазването в храма „Анастасис” и евхаристията в „Мартириум”. Също така се откриват едни от първите сведения за вечерните богослужения, за последования от денонощния и началото на формирането на седмичния кръг. Споменаването на Господските празници, отбелязвани в Йерусалим, като Рождество Христово, Сретение Господне, Лазарова събота, Вход Господен в Йерусалим, Петдесятница и Възнесение Господне, е много важно да формирането на богослужебния Устав, последованията и литургическите особености за тези празници. Споменава се за поста след Петдесетница и за обновлението на храма „Анастасис”, което съвпадало с деня, в който бил намерен Христовия кръст. Според сведенията в този Пътепис празникът Цветница бил начало на страстната седмица. Тържественото му честване ставало в храма на Елеонската планина. Макар да се откриват в древната християнска практика на Йерусалим, последованието и богослужението на този празник се пренася и усвоява от християнските общности, с апологетичен и катехизичен характер, с цел правилното преповядване на вярата на Църквата и борба срещу ересите.

Светлата седмица започва непосредствено след Пасха и продължава до Неделя антипасха или Томина неделя. Богослужебните последования повтарят пасхалното – Великденско богослужебно последование. В този контекст, според Eth през осемте дни след Пасха в Йерусалим била извършвана Литургия. Говори се, че в последованията от денонощния кръг през този период силно е ограничена употребата на Псалтира. През светлата седмица започвало четенето на т.нар „тайноводствените катехези”, свързани с периода на катехизация преди и след светлото тайнство Кръщение. Някога били четени като последна, заключителна закланителна молитва в някои от дните преди кръщението. За нея споменава в своя Дневник и Етерия.

В Дневника на Eth не се споменава за отбелязване на четиридесетия ден след Възкресение Христово, което, според изследователите е вследствие на особеното внимание, което се е отделяло на празника Петдесятница в херизматичния и есхатологичен период на Църквата. Това определя и силния харизматичен и апокалиптичен характер на празнуването на празниците от този период. Първоначално този период бил определян като „Четиридесетия ден след Пасха” и едва след V в. се свързва с празника „Възнесение Христово”. По отношение на Богоявление, свидетелствата на Eth доказват, че още през IV век този празникът бил честван в Източната църква. Отбелязвали го на 11 или 15 ден на месец Туби, което съответства на 6 или 10 януари. Поради традицията на християните от земите на Северна Африка и р. Нил, било съхранено езическото му наименование „Празник на светлините”. Поради богословския характер на този празник и свързаната с него древна традиция на масовите кръщения, Богоявление се нарича „Просвещение”, а извършваните тайнства – Кръщение, Миропомазване и Евхаристия, се наричан тайнства на Просвещението. В своя Пътеписа монахиня Eth отбелязва, че на Богоявление в Йерусалимската църква били служени две литургии – първата в базиликата във Витлеем, а втората, след литийно шествие – в храма на Възкресението. Изключително ценни са данните, които получаваме по отношение на

свещенослужебните и църковнослужебните степени в Църквата, за което в Дневника на монахиня Eth се споменава много подробно. Дава се инфорчация и за тайнството Ръкоположение. Имаме, също така, богати сведения по отношение на денонощния богослужебен кръг и най-важните негови части – вечерня, утренья и Литургия, извършвани в храма „Възкресение Христово” в Йерусалим и особено по време на най-великия празник Възкресение Христово. Разновидностите на името на автора на „Дневника” са различни: Echeria, Etheria, Aetheria, Eucheria, Egérie, Aitheria, Silvia, Periegetica, Aquitana, Ījīrīyā, Īthīrīyā, Īyūthīrīyā, Sīlfīyā.

Liturgical Commentaries, Analyzes and Interpretations of the Diary of Etheria (a Comparative Study with Parallels from the Liturgical Tradition of the Church). *Etheria's diary „Peregrinatio ad loca Sancta – Pilgrimage to the Holy Land“.* Liturgical source. Text, commentary, interpretation. University Publishing House „St. Kliment Ohridski“, compiled by Deacon Ivan Ivanov (Kyumurjiyski), Sofia, 2019, pp. 142-278. , ISBN: 978-954-07-4636-4, University Publishing House „St. Kliment Ohridski“, Sofia, Ref, Reviewed, COBISS.BG-ID – 1289334756

In 2001, during my scientific specialization in Rome, I had the opportunity to visit the Regional Library in Arezzo, and to familiarize myself with the codex containing the Adoration of Etheria in the Holy Lands, which was my first contact with this written monument dear to science and the beginning of my interests in the field of the sources of the Liturgy. This motivates me to direct my research into the world of early Christian monuments, even though they have been studied abroad, and to make my modest contribution to their popularization in Bulgaria. Research in the field of Practical Theology, and in particular Liturgy, is connected and conditioned by the presence of true and fundamental testimonies of the sources, which are the basis for scientific and teaching activities in this direction. Extremely important are the sources in the early Christian era of the formation of the Christian cult and liturgical successions of the Church, especially in the period from the 1st to the 4th century, considered by researchers as the main and most important. Including works of Eastern and Western church fathers and writers from the II, III, IV and V centuries. In this sense, an examination of the early Christian information about the Church's worship is made according to the testimonies of Essin from the most valuable sources in this direction – the Travelogue (Diary) of the Spanish (Gallic) nun Etheria – „Peregrinatio ad Loca Sancta“ or „Diario di Etheriae“ from the IV century. Nun Eth is also known as Etheria, Silvia. In 1884, the Italian scholar Gian Francesco Gamurrini discovered in the monastery library of Arezzo a manuscript from the 11th century, known as the Codex Aretinus, which, among other works, „Treatise on the Sacraments“ and „Hymns“ by St. Hilary of Pictavia also known as Hilary by Poitiers, a teacher of the Church, containing a hitherto unknown description of a pilgrimage to the Holy Land (Peregrinatio ad loca sancta) carried out in the period 381-384, (December 16, 383 to June 384) in Jerusalem. Eth's Diary itself contains information directed at the „pilgrim sisters“.

The „Diary of Etheria“ is written in a peculiar Latin language, a synthesis between the classical and the spoken language, which is not exempt from the use of Greekisms.

The work provides valuable information about worship, peoples and religious features, geography, settlements, demography in this period in the Holy Land. The main fragment of it is the first known Travelogue in the history of Christian pilgrimage, composed personally by a pilgrim to the Holy Land during her journey. The text of „The Diary of Nun Etheria“ contains 49 chapters and is divided into two main parts. The first section (Peregrinatio ad loca sancta) chronologically describes the journeys of the pilgrim Eth from Jerusalem to other places described in the Holy Scriptures from Egypt through Sinai, in the province of Arabia, to Syria

and Asia Minor (modern Turkey), finally to the easternmost point of the journey to Harran (present-day Syria) (I-XXIII). The second part (*De operatione singulis diebus in locis sanctis*) is a description of the worship in Jerusalem (XXIV-XLIX). According to this information in the text, the journeys-pilgrimages can be formally divided into the following (four major journeys), with a particular emphasis on the Jerusalem liturgical practice. The first journey: December 383 – starts from Sinai, passes through Faran, Klyasma, Arabia and ends in Jerusalem; the second journey: in February 384 Eth reached Mount Nevo; the third journey in late February and early March 384 made Eth a pilgrimage to Karnea, where Job's tomb is located, and to Thesvi, the city of Elijah; in the fourth journey from March 25 to April 384, Eth went to Mesopotamia, from Antioch to Edessa, where he worshiped at the temple of St. Ap. Thomas gives the story of King Abgar, returns to Antioch, travels to Constantinople, passing through Tarsus, Seleucia and Chalcedon.

It is known that at the end of the 4th century the nun Eth – known according to tradition as a nun or as a wealthy aristocrat from Gaul – undertook a long pilgrimage to the Holy Places in Jerusalem and described in great detail the liturgical orders used in the Jerusalem Church in relation to the service of the Liturgy, the holidays, the peculiarities of the celebration of Passover – Resurrection, Ascension, Nativity, the peculiarities of the ministry of the priestly and ecclesiastical degrees, the life of monks and their communities, the peculiarities of the Eucharist and the sacraments connected with it, especially Baptism, the holy places, temples and shrines, prayers and rites. The researcher Gamurini connected her with the pilgrim Sylvia Aquinatus, sister of Rufinus (+ 396), guardian of the minor Byzantine emperor Arcadius (+ 408). She probably accompanied the bishop of Elenopolis Palladius to the Holy Land and was mentioned in his „*Lavsaiacus*“ written around 400. Three years later, under the auspices of the Palestine Pilgrims Text Society, an English translation with notes by Dr. J. H. Bernard. In 1903, Marius Ferrotin came out with the claim that the author of the letters was actually Eteria or Egeria, known from a letter written in the 7th century by the Galician monk Valerio of Bierzo, where she is mentioned as blessed. Besides the manuscript already known to us, several more fragments of the *Itinerarium Egeriae* are found in two other manuscripts. In 1909, Donatien de Bruyne published eleven very short fragments of the Itinerary found in the so-called *Codex Matritensis Toletanus* 14.24 of the 9th century, located in the National Library of Madrid. In all probability they are part of topographical notes.

Two of these are believed to fill the gap between Chapters XVI and XVI. An even more recent discovery was made by the paleographer J. Alturo, finding two larger fragments in a manuscript from a private collection in Madrid, which he dated to about 900. The first fragment, on one side, covers the section from the last word of chapter XV and the first few lines of Chapter XVI. On the other side is a passage which apparently covers the blank space between XVI.4 and XVI.5. The second fragment, like the first, has a similar passage, which is most likely from the same part of the text. The last part of Chapter XVI is found on the reverse of fragment 2. In places the fragments are difficult to translate and do not give us any further information about the author or the date of writing.

The text of Eth's „*Travel*“ is defined as a liturgical source belonging to the Western church writers of the 4th-5th century, given the origin of the author, but in reality it transmits the liturgical traditions of the East, especially in Jerusalem in the 4th century, and is a major written monument that led to the development of the liturgy (mainly the pre-Easter and post-Easter period) of the Orthodox Church. At first, due to the lack of information, it was believed that the text was anonymous. Eth's diary, according to its discoverer, was written in Constantinople probably in 395, a year before Rufinus was killed. At the beginning of the 20th century, from a previously unknown letter from the 7th century written by the Spanish nun Valeria, in which she quotes part of the *Travel Book*, it became clear that the real author of the *Travel Book* was a „*virgin*“ and was called Egeria or Aetheria. This is a testimony to the still

preserved in that period charismatic degrees in the Church, related to consecration and fulfillment of the Gospel laws, which are also mentioned in the Acts of the Apostles and the first written sources. As many of the studies related to this source testify, at the end of the 4th century, the Gallic nun Eth visited the Holy Land and described the liturgical tradition of the Jerusalem Church in her Diary. It mentions events related to the life and work of Jesus Christ and His disciples, as well as certain places where He carried out His work. This is evidenced by the worship at the church of the „Resurrection“ and „Martyrdom“ on Calvary, at the church of the „Holy Apostles“, built on the place where the Holy Spirit descended on Pentecost, at the church of „St. Lazar“ in Bithynia, at the „Nativity“ basilica in Bethlehem. The early Christian preparation for the sacraments of Baptism, Anointing and Eucharist – the sacraments of Enlightenment – is described in detail. The liturgy of the catechumens and the sequence of readings from the Holy Scriptures, the sermon, the way of singing, testify to the confession of faith, the baptism on the night of the Resurrection, the anointing in the „Anastasis“ temple and the eucharist in the „Martyrium“. We also find some of the first information about the evening services, about successions from the day and the beginning of the formation of the weekly circle. The mention of the Lord's feasts celebrated in Jerusalem, such as the Nativity of Christ, the Meeting of the Lord, Lazarus Saturday, the Lord's Entry into Jerusalem, Pentecost and the Ascension of the Lord, is very important for the formation of the liturgical Statute, the successions and liturgical features of these holidays. It mentions the fast after Pentecost and the renovation of the „Anastasis“ temple, which coincided with the day on which the cross of Christ was found. According to the information in this Travelogue, Palm Sunday was the beginning of Holy Week. His solemn celebration took place in the temple of the Mount of Olives. Although they are found in the ancient Christian practice of Jerusalem, the sequence and worship of this holiday was transferred and assimilated by the Christian communities, with an apologetic and catechetical character, with the aim of correctly preaching the faith of the Church and fighting against heresies. Holy Week begins immediately after Easter and continues until Antipascha Sunday or Thomas Sunday. The liturgical sequences repeat the Easter – Easter liturgical sequence. In this context, according to Eht, during the eight days after Passover in Jerusalem, the Liturgy was performed. It is said that the use of the Psalter was greatly restricted in the successions of the 24-hour circle during this period. During Holy Week, the reading of the so-called „Secretary Catechesis“ began, related to the period of catechization before and after the holy sacrament of Baptism. They were once recited as a final, concluding incantation on some of the days before baptism. He mentions her in his Diary and Eth.

In the Diary of Eth, there is no mention of celebrating the fortieth day after the Resurrection of Christ, which, according to researchers, is due to the special attention that was given to the feast of Pentecost in the charismatic and eschatological period of the Church. This also determines the strong charismatic and apocalyptic character of the celebration of the holidays of this period. Initially, this period was defined as the „Fortieth day after Passover“ and only after the 5th century was it associated with the „Ascension of Christ“ holiday. Regarding the Epiphany, the testimonies of Eth prove that already in the 4th century this holiday was celebrated in the Eastern Church. It was celebrated on the 11th or 15th day of the month of Tubi, which corresponds to January 6th or 10th. Due to the tradition of Christians from the lands of North Africa and the Nile River, its pagan name „Festival of Lights“ was preserved. Due to the theological nature of this holiday and the related ancient tradition of mass baptisms, Epiphany is called „Enlightenment“, and the performed sacraments – Baptism, Anointing and Eucharist – are called sacraments of Enlightenment. In her Travelogue, nun Eth notes that two liturgies were celebrated on Epiphany in the Jerusalem church – the first in the basilica in Bethlehem, and the second, after a litany procession – in the Church of the Resurrection. It was celebrated on the 11th or 15th day of the month of Tubi, which corresponds to January 6th or 10th. Due to the tradition of Christians from the lands of North Africa and the Nile River, its

pagan name „Festival of Lights“ was preserved. Due to the theological nature of this holiday and the related ancient tradition of mass baptisms, Epiphany is called „Enlightenment“, and the performed sacraments – Baptism, Anointing and Eucharist – are called sacraments of Enlightenment. In her Travelogue, nun Eth notes that two liturgies were celebrated on Epiphany in the Jerusalem church – the first in the basilica in Bethlehem, and the second, after a litany procession – in the Church of the Resurrection. The data we get regarding clerical and ecclesiastical degrees in the Church is extremely valuable, which is mentioned in great detail in the Diary of Nun Eth. Information is also given about the sacrament of Ordination. We also have rich information regarding the round-the-clock liturgical circle and its most important parts – vespers, matins and liturgy, performed in the „Resurrection of Christ“ temple in Jerusalem and especially during the greatest holiday of the Resurrection of Christ. The variants of the name of the author of the „Diary“ are different: Echeria, Etheria, Aetheria, Eucheria, Egérie, Aitheria, Silvia, Periegetica, Aquitana, Ījīrīyā, Īthīrīyā, Īyūthirīyā, Sīlfīyā.